

HANGOK A TÁVOLBÓL

ÍRTA
JANKOVICS MARCELL

A POZSONYI TOLDY-KÖR
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2021
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Tartalomfejlesztési és -szolgáltatási Osztálya
ISBN 978-963-417-486-8 (online)
MEK-21466

TARTALOM

SAN MARCO.
A KINCSKERESŐ.
DÉFENSE DE FUMER.
NEM TAKÁCH ALEZREDES ÚRHOZ VAN SZERENCSEM?
A GUIDE.
A VOLTAK.
A BOLOND.
LEVELEK A MÁSVILÁGRÓL.
A MA MELANKÓLIÁJA.
A BŰNÜGY.
AZ ASSZONY TRAGÉDIÁJA.
LE VIEUX VAGABOND.
FÉLLÁBÚ EMBEREK.
A HANGOK TEMETŐJE.
INTERVIEW.
HÍREK.
CREDO.

FELESÉGEMNEK

Aki nem szereti a szomorú könyvet, ne is pillantson e sorokba. Mert ez a könyv szomorú. Írtam: *ex lacrimis hominum*.

A háború után sokat bolyongtam a nagy világban. Oázist kerestem, melyet meghagyott a süllyedő mult, vagy amelyet kezd kiültetni a - hála az Úrnak - *titkos* jövő. Mentem nyugtalanul, jöttem még nyugtalanabban. Mások az utazásaikról fényképeket hoznak haza, festői tájakról, romantikus romokról, pompás templomokról, nyüzsgő utcákról. Levétezik önmagukat bástyák párkányán, paloták kapujában, exotikus emberek csoportjában. Ezek a képek ugyanazt jelentik, mint az autogramm, melyeket a globe-trotter odalop falakra vagy kirakott albumokba: itt voltam. Igazán itt voltam...

Én is csak ilyen fényképeket hoztam haza, nem feledhetetlen vidékekről, - nem csodaszép monumentumokról, nem magamról - csak *pillanatnyi* fényképeket készítettem emberi lelkekről. Itthon kifejlesztettem: egyik élesebb, másik homályosabb - ahogy éppen belesütött a nap, vagy leszállóban volt a nagy alkonyat... Ahogy rögzítette a fényképet az aranyfürdő, mely készült *ex lacrimis hominum*.

A háború utáni idők problémáit láttam a fényképezett lelkeken. Nem tudtam a problémát «retusírozni». Nem értek hozzá. Annyi igaz, hogy mindenkivel, akiről a fényképek készültek, *igazán* találkoztam. Úgy esett, ahogy elmondom. Ismertem valamennyit, - a telefonkagylóból magyar nótát hallgató székelytől a Bizertából ballagó féllábú arabig, - az apró ismeretlen katonáig. Minden úgy esett, ahogy elmondtam, jóformán szószerint. Emlékezetem alig tett hozzá, vagy vett el belőle. *A fényképnek* hűnek kell lenni, különben egészen rossz. Csak a neveket nem jegyeztem hozzá, mert elfeledtem vagy nem is voltam kíváncsi a nevekre.

Ugyebár - nem hisznek el mindent, hiszen Vénusz történetét csak álmodtam és az interview-ban csak csukott szemekkel találkozhattam a mult alakjaival... Nem. Az asszonyi szépség történetét is *láttam*, csak valóságos lélekvándorlás útján kísértem végesvéig a márvány-asszony alakjában. Én álomban is ugyanaz vagyok, mint ébren, és amit álomban élek át, az nekem valóságnak számít, hiszen életem fele - álom. Néha nem tudom, nem álmodtam-e, mikor ébren vagyok! Hiszen sokszor szeretném, hogy a nappali valóság csak rossz álom volna...

Asztalomon fekszik és megtelt a lelkek fényképeinek albuma. Talán valaki lapoz benne és ismerősre bukkan.

J. M.

SAN MARCO.

A Lido lámpái villogtak az éjszakában, mint az ég határára hullott tejút.

Csönd. Csillagok. Halott paloták. Szeretem ezt a forró augusztusi éjszakát a Canalen, mert ez nem a jelen a maga ostoba jelszavaival, végefogyhatatlan hazug konferenciáival, éhséges problémáival. Ez a Venezia *volt*, - *ma* nincs - csak erre az egy éjjelre emelkedett ki a tengerből. Valahonnan a tenger mélységeiből szívták föl a csillagok csodatévő sugaraikkal.

Csönd. Csillagok. Halott paloták...

Csak ketten vagyunk ezen a világon, - összeálltunk ezen az úszó ravatalon: Mario Benzon, a gondoliere - meg én. Aki még talán van, azt nem látom, nem hallom. Csak mikor az egyik *calle* torkolatánál a hullám tompa dobbanással ütődik a gondola fenekéhez, mintha két deszka csapódott volna össze, a sötét, szűk életszorosban felrikkant valaki:

... *Sole mio*...

Nem dalol, csak egyetlenegy ujjongó, vágyakozó akkordot küld az éjszakába, a Santa Maria della Salute kupolájának, mely megtartott valami derengést abból az én «napomból», - a loccsanó haboknak, melyek megtartottak valami meleget ebből az elköltözött napfényből - és viszik be az emberek otthona közé - még a sóhajok hídjára is. Valaki odakiáltott a halott palotáknak: Én élek. Imádom a napot és mindent, amit ajándékoz: az életet szerelmével, ragyogásával és nyomorúságával együtt. Benzon éppen nyugodni engedte az evezőt, mintha a lapát fáradt volna el. Nagyot húzott a poppa-n eldugott vizes palackból és míg gurgulázva öblögette kiszáradt száját, maga elé mormogta:

- Can della Madonna - ez is jó Chiantit ihatott ma este...

Benzon tudta, hogy nálam nem szabad Bädekert játszania, - tudta, hogy ebben a déli nyártól mámoros éjszakában nekem nem kell a sok Dandolo és Loredan, - de Marco Polo és Albrizzi grófnő sem... Nem kell sem a tudás, sem a tudomány, hanem valami más, amit az életben nagyon ritkán lehet megfogni, amit nem lehet megvenni sem kincsen, sem áldozaton, még szereteten sem, mert csak magától jön. Majd eltűnik egyetlen prózai emberarc láttára, elillan egyetlen tapintatlan szóra. Egyetlen fuldokló gondolat rántja az emlékek kék tavába, honnan többé föl nem bukkan. A gond, keserűség, a köznapiság mind tudnak úszni, csak ez az egy nem. Ez a *hangulat*, a léleknek ez a majd áhítatos, majd bolondos, majd édes, nagyravágyással bezománcozott Nirvánája. Ez az üde pára, amelyet elhajt a legszelídebb szellő is.

- Mario, egy szót se a Dogekről! Mindent betéve tudok.

A gondolásnak beszélhetnékje volt.

- Sior, hogy megőszült a halántéka, hogy utolján láttam. Nos hát akkor asszonyokról beszélek.

Furcsa logikája van ennek a Mariónak!

A gondolával az egyik palota elé oldalgott. A vörösre festett, alul bemohosodott, fönt be-aranyozott kikötőcölöpök, melyek régóta hiába várták a paradés gondolákat, valamelyik régi székely temető fejfáira emlékeztettek. Nos, itt is régi élet és régi dicsőség emlékei. A Göncöl fényénél csak sziluettként láttam Mariót. Láttam, hogy hegyes állával a mórstílusú, sötét ablakok felé bök. Kezei a lapátot ringatták, hát állát használta mutatóujjnak.

- Itt élt és szeretett a legszebb asszony. Xe... Dottore... Cecilia Zen-Tron. Szép volt, bella, come la Venere. - És álla éles árnyékával felbökött a Venus csillag felé. Szeretett. Egyszer Cagliostro-t, mert bűvész volt. - Másszor Parinit, mert költő volt... Hja, la zoventù xe un fior,

che apena nato el mor... Aki nem szedi le a fiatalság virágait, ahol találja, azt talán még a San Pietro sem ereszti át a nagykapun. Csak azt nem vette észre a remekbe termett nagyasszony, aki legjobban szerette. A fiatal Zorzi Angelót, - pedig milyen gondoliere bravo volt. Az asszonynak csak a gazdagság tetszett, gögösen lenézte a szegény fiút, - hiába énekelte erkélye alatt a legszebb barcarolet, - szebben, mint a Fenice első tenorja. Donna Cecilia minden este ott volt a színházban és az északi hercegek 100 zecchinót fizettek, hogy páholyában melléje ülhessenek. Ekkor Angelo merészet gondolt. Ha az asszony nem szereti meg a férfit epedő szóért, hát megszereti megbántásért. Angelo evezett azon a gondolán, mely egyik este Donna Ceciliát a Feniceből hazahozta, ide, ebbe a palazzóba. Az asszony lelke tele volt muzsikával és ráparancsolt a fiúra, hogy daloljon. Angelo rákezdte epedő hangon, de maró szóval:

Brava la Trona:
La vende el palco
Più caro della persona...¹

És Monna Cecilia? - lecsukatta a legényt? Nem. Kacagott: Ha ragione, perchè la persona la dono...² Ez este ehhez a cölöphöz láncolva maradt a gondola. Angelo fölkiéshette a Signorát a puha szőnyegeken... Ecco la donna!

Hallgattam. Mario halkan tovább susogott.

- A palotában ma már az asszony sem *igazi*. Sior, látta a nagy gobelint? Csak utánzat. Az igazit régen elvitte már valami «Shylock-co»... Hja, a háború óta mindenki csak abbasso!

Pár percig csak az evező loccsant. A laguna valahogyan megrázkódott és a gondola idegesen vibrált, mint a türe tűzött lepkének teste. Mario egyetlen fejcsóválással átmutatott jobbra.

- Itt bolondozott a bravo inglese, il *Byron*. Az volt ám csak igazi cavaliere, - un re di seduttore! Akkor kerestek a gondolierek, nem úgy, mint ma, mikor az árjegyzék oda van támasztva a prua elején, szépen üveg alatt, akár valamelyik Rosalba-kép... Akkor még nem volt ott mindenütt látatlanul is a bravo fascista, ki mindenki körmére néz... Oh, San Antonio! micsoda pompás tréfa lehetett, mikor a csuromvizes Byront, ki átúsztta a canalet, Marguerita Cogni, a világszép vöröshajú Veneziana magához ölelte... Itt, éppen itt... Az igaz, hogy pár nap mulva Lord Byron húzta ki a Canaleből Margueritát, mert csalódott szerelmében vízbe ugrott. De szép idők lehettek...

Kis vártatva hozzátette:

- Hej, ma máskép van. Tutti abbasso! Byron palotájának gazdája, az Eccellenza kénytelen volt eladni Treviso melletti birtokát... Angolországból ma már nem jön második Lord Byron, csak néha egypár vecchia Signorina... Che tempi! che tempi!

Alig hallgattam a derék ember halk csevegését. Átbámultam a Santa Maria della Salute derengő körvonalaira. A fehérülő márvány-regében csak egyetlen fekete vonás akadt: a Canalehoz vezető széles lépcsőkön fekete alak nyújtózott. Furcsa, jóálmú legény lehet, kinek minden csigolyája alatt egy-egy lépcsőfok a párna. Gondolám csobbanására felült, tölcseért formált tenyeréből és halkan átsusogta:

- Könyörgök, vigyenek át a piazzettára. Fáradt vagyok.

Szava rekedtes, olaszága kemény volt és idegen. Először valami azt súgta: ne vedd észre! ne értsd meg! Benzon is a helyett, hogy lassított volna, nagyobbakat lódított a gondolán. Az a

¹ Derék a Tron Asszony! Drágábban adja páholyát, mint önmagát.

² Igaza van, mert önmagát csak ajándékol adja.

nehezen megfogott hangulat mindenesetre oda van, - mert hangulatot egy életrekelt Cecilia Zen-Tron vagy egy föltámadt Marguerita Cogni még tudna elévarázsolni - de ez a fáradt idegen... Hihetetlen, szokatlan, hogy Velencében idegen fölkéredzkedjék a gondolára. Itt még a nyitott gondola is mindenki előtt olyan szent hely, mint az otthon legbelsőbb kamarája. Csak akkor szállhat föl valaki, hogyha hívják. Megközelíthetetlen hármast von minden gondola köré vagy a szerelem, vagy az ábrándozás, vagy az emlékezés - szóval a hangulat. Nos, itt valami nincs rendjén. Ez az ember beteg vagy kétségbeesett, vagy megzavarodott.

- Benzon! stop!

Fölszedtük. A csillagfényénél is láttam, hogy ez az éjszakai ember *germán* lehetett, - csontgombos zekét viselt - homlokán szöke, de már öszülő fürtjei rendezetlenül bomlottak a mély barázdák fölé. Arcélében volt valami merev, fájdalmas.

- Grazie! - susogta és szerényen telepedett az egyik kis fekete bőrszékre.

A hangulatot elhessegette, ahogy csak ember képes hangulatot elriasztani. Most láttam először. Nem váltottunk egy szót sem. Nem tudtam róla semmit - és mégis sajnáltam.

Mikor a piazzettánál Mario odalódította gondoláját az öblögetett kőküszöbhez, a torre dell'orologio tetején a két bronzóriás karja megrezdült. Kalapácsaikkal hármast ütöttek a nagy harangra. Hajnali három! Az idegen összerezett, és mikor Mario kezét nyújtott neki, hogy a partra segítse, pénzdarabot akart markába csúsztatni. De Benzon is tudta, mi illik. Elhárította a jutalmat és felém mutatott: Ora il Signor è il padrone! - és tudományát fitogtatva hozzátette a maga némettségével: Gutte Nact!

Némán köszöntöttünk egymásnak. Elváltunk. A procuratie nuove árkádjai alatt megálltam, - többször is. Magam előtt mentettem ezt az álldogálást és ráfogtam önmagamra, hogy a pompás árkádok oszlopai közé ráházva akarom látni az éjjeli, elhagyott Márkus-teret.

Pedig az volt az igazság, hogy kíváncsi lettem a másik éjjeli vándorra és utait kémlelgettem. Ő is megállt a San Marco-templom előtt, összekulcsolta kezeit és mereven nézte a szín-pompás csodát, - a négy tömördek bronzlovát a homlokzat ormóján, ahogy a közékük omló holdsugarban kapálni, vágatni kezdenek aranypatáikkal. Bámulta a jóságos arcú mozaik szenteket, kik széttárják karjaikat feléje és lassan közelednek hozzá sötétké és bíborveres palástjaikban, csodás, kegyelmeletes szeretettel. Gondoltam magamban: istenes ember, ki gyönyörködve imádkozik az éjszaka csöndjében, avagy fanatikus művész, ki imádságosan gyönyörködik magános óráin, mikor nem száll a vállára galambraj, nem köt belé a sok magyarázó «guide» - és nem kapja le véletlenül őt is a sok fiatal asszony, ki ifjú férjét pontosan a szárnyas oroszlánnal együtt akarja megörökíteni. Megfigyeltem. Útnak indul, - újra visszatér ugyanarra a kőlapra, melyen előbb állott. Láttam, hogy lehajol, mint aki keres valamit. Izgatottan tapossa a kőlapot, - csiszolja talpával - majd ökleit halántékára szorítja és lehorgasztott fejjel támoanyag a Merceria felé. Alighogy elment, nyomon követtem. Megjegyeztem a helyet, ahol megállt San Marco kapuja előtt. Ugyanott én is lehajoltam és egy cerino világításánál vizsgálgattam a kőlapot. Tudni akartam, mit nézegethetett a földön ez a titokzatos ember. Magam is megrezsentem. Csak most eszméltem föl: a burkolatba éppen San Marco kapui előtt széles lemez illeszkedik. A lemezen dátum és két száraz, tárgyilagos szó, mely megrázóbb, keserűbb felkiáltás, megindítóbb frázis, mint egész Venezia minden hangzatos, költői történelmi felirata. Ez a felirat csak egyetlen egyszerű tény és ezért valósággal belerobban a lelkekbe:

BOMBA AUSTRIACA.

4. IX. 1916.

Megremegtem. Napközben ki tudja hányszor olvastam a két sokatmondó szót. Elolvastam, megcsóváltam fejemet, - örültem, hogy e bomba nem ártott San Marcónak, a Campanilének - és továbbmentem. Most az a másik ember furcsa magaviseletével megriaszított. Másképp olvastam, mint nappal, - olvastam az éjszaka minden szertelen, gyűlöletes képzeletével, olvastam, mintha e két szót valaki fülembe ordította volna - olvastam úgy, hogy hátrább kellett lépnem e helytől, mintha félnék, hogy lángvulkán robban ki a galambok és boldog ifjú párok csodaszép sétahelyén... Izzó képzeletemben már nemcsak *olvastam*, hanem hallottam is e feliratot, mintha valaki mögöttem suttozná is:

- Bomba Austriaca. 4. settembre 1916... Az Isten áldja meg, ne olvassa. Esdve kérem, - álljon távolabb ettől a helytől...

Olyan tisztán hallottam e szavakat, hogy igazán hátráltam és beleütköztem valakibe... Az idegen állt mögöttem. Lábujjhegyen visszatért.

Megértettem. Istenem, szegény meghibbant emberrel van dolgom. Barátságosan karon fogtam, németül szóltam hozzá:

- Nézze barátom, már dereng a Lido fölött. Holnap is van egy nap. Engedje meg, hogy hazakísérjem... Pihenje ki magát. Reggel meglátogatom, - meghívom. Kivitorlázunk kicsit a nyílt tengerre. Itt kővé vált a történelem, azért fülledt a levegő. Künt a tengeren - ott a szellő élet és egészség. Elúzi az éjszakák kísérteteit. Nézze, már dereng a Lido fölött.

Éreztem karomon, hogyan remeg az ő karja. Jött velem, mint a kezes bárány. Hallgatott. Lélekzete ziháló volt, mint annak, aki meredek hegynek megy, vagy lázas. Egyszerre nagyot sóhajtott és a Salizzada S. Moisé elején lehorgasztott fejjel megállt és halkán rebegte:

- Azt... azt a bombát *én* vettem San Marco elé...

- ?

- Én. Ne higgye, hogy megörültem. Én vettem. Hála az Úrnak, nem öltem meg a világ minden életénél becsesebb életet, San Marco halhatatlan életét. Ez a bomba csak az én saját lelkemet találta.

Még mindig kételkedve néztem erre az idegenre, kivel Venezia misztikus augusztusi éjszakája véletlenül összehozott. Hogy éppen valamit mondjak:

- C'est à la guerre, comme à la guerre... Közöttünk százezrével járnak a legderekből a férfiak, kik a legderekből a férfiakat megölték. Mégis nyugodt és harmonikus a lelki világuk...

Az idegen mindkét kezét vállaimra tette. Nem pajtáskodásból vagy bizalmaskodásból, hanem mintha vállaimra támaszkodni, valami vigasztaló igazságba kapaszkodni akarna. Halkan, rekedten vitatkozott:

- Az egészen más. Ezen a földön nem az ember a legnemesebb és a legértékesebb. Az ember csak éppen olyan megújuló élet, mint a cserje gallya, a fák lombja, a gyöp fűszál-hadserege. Leszárak: ez a hivatása. Lenyesik. Letépik. Letapossák. Nő, hajt, jön újra, - egyszerűen jön helyébe más, talán jobb, érdemesebb. Aki a törvénykivüliség, vagyis a háború kényszerű törvénye szerint embert öl, csak a történelem törvényét hajtja végre. De én San Marcót akartam megölni... Ez más! Halálos bűn, mely alól nincs feloldozás. Mert San Marco sohasem újhódott volna meg. Mert én századok szép lelkét öltem volna meg. A lelkek, ha igaz, föltámadnak valahol, - boldogabb és igazságosabb világban - a megölt eszmék is föltámadnak, hasztalan temetik el őket börtönben vagy csataterek saráiban. De a megölt *szépség* soha többé föl nem támad...

- Hadnagy voltam. Bécsben. Pilóta. Küldtek. Arzenált, tábor, raktárakat felrobbantani - jó, - jó - katonadolog. Rémíteni a másikat - jó, jó - ez is modern dolog. De én éppen San Marcót

választottam ki. Repültem a kék levegőben, a napfényben, ott, hova vágyakozva bámészkodnak föl a szerelmesek. Repültem. Láttam a magasból, hogyan kavarnak gépem berregésétől a fölriadt galambok, mint a viharok vészében összevissza dobált felhőfoszlányok. Láttam magam elé rajzolva ezt a gyönyörű négyszöget, ahogy kifehérett a vörhenyes háztetők, a sötét canale-sávok tömkelegéből, mint az alvó város óriás ablaka, melyen kitekint felém valami nagy fájdalom és valami szörnyű rémület. Miből láttam én ezt a fájdalmat és ezt a rémületet? Nos, a Piazza San Marco néptelen volt, nem volt rajta akkora folt, mint az ablakon ide s tova mászó bogarak. Csillogott a szeptemberi napfényben...

Megállt a szó váltásában és zihált.

- Hát én mindezt láttam - és kivettem a bombát... Oda, hol ezen a nagyszerű, négyszögű ablakon át felnézett felém az a nagy fájdalom és az a szörnyű rémület. Odavettem a bombát a világ legszebb alkotásainak kellő közepébe... Nagy tettet, igen nagy tettet akartam elkövetni, amilyent még senki el nem követett...

Kis vártatva remegő hangon fűzte hozzá:

- Tettem meg is van örökítve. Ércbe vésve. De emléktáblámat, ezt a dátumot - «4. Settembre 1916.» lábbal tapossák százazrek, eljövö milliók, - s ha el fog vásni ez az írás, új ércet süllyesztenek oda, ugyanezzel a dátummal, hogy lábbal taposhassák újabb százazrek - milliók... Mindenki taposni fogja, aki idejön San Marco elé, örülni, szeretni, boldogságot, szépséget keresni. Jönnek századokon át, ismeretlen milliók. Nem történt semmi, az emberi művészet e tündéri stadionában köröskörül minden ép. A bomba bölcsebb volt, ez a gyilkos, vak eszköz bölcsebb, jobb volt, mint én. E dátumra rátaposnak milliók - és mégis egyetlenegy ember van csak, ki erre a térre nem örülni, szeretni jó, hanem vezekelni. Ez az ember *én* vagyok!

Ezzel köszöntés nélkül elvált és eltűnt a Piazza egyik remek árkádjának ráájában. Sziluettjét még feketébbre festette az a tompa, sejtelmes világosság, mely San Marco felől beáradt a nagy téren át, - az a világosság, mely fiatal, mint az ábránd. Gyöngéd, mint a sejtelem. Zavarában bizonytalan, mint tűnő álom után az ébredés.

Az Orologio tornyán a bronzemberek kalapácsaikkal négyet ütöttek. A Salizzada hídja alatt halk csobbanással osont tova egy gondola, megrakodva illatos, pirkadó barackkal. Érett a reggel. Ezen a hajnalon nem mentem többé aludni...

Ha valaha éjjel kereszteznék San Marco terét, ne zavarjátok azt az embert, ki a «14. IX. 1916.» dátuma előtt virraszt.

Igaza van, ha vezekel.

A KINCSKERESŐ.

Van egy kis kuckóm, ahova néha elrejtőzöm az ismerősök elől. Az «ismerős» szó, ha pusztán eszembe jut, máris gondokat okoz, mert «ismerős» gyűjtőnév azokról, kik minden jog nélkül tőlem valami jogtalanul akarnak, kik elpanaszolják nekem köznapi bajaikat, de siketséget színlelnek az én nem köznapi bajaimmal szemben, kik kitartó és elbocsáthatatlan sikkasztóim, mert untatnak és hűtlenül elkezelik legbecsesebb, megtéríthetetlen, egyetlen gazdagságomat: időmet - és erre a lelkiismeretlen, könnyelmű pazarlásra gögösen ráfognak, hogy megmen-tették egészségemet és hangulatomat, mert társaságuk szórakozás és pihenés, nem, - sokkal több, megújulás volt számomra.

Az én titkos *salva guardiám* a kis hajó a nagy vizen. A köznap nyúge között percekre kimért szabad órákban odatelepszem, hogy lelkem horgonyt vethessen. Van ott egy-egy csésze mokka, egypár üres újság, egy-egy jó könyv, telerótt kutyanyelv, meg főképpen igazi jótevő: a nagy semmi, a Nirwana.

Sokáig nem tudtam magamnak megmagyarázni, miért is nem megyek inkább pihenni vad-virágos rétekre, vagy télvízzel a behavazott fenyvesek közé, vagy miért nem keresem az úgy-nevezett kellemes társaságot «eszmeccserére», ha éppen vannak raktáron eszmék. Rájöttem: azért megyek a vízre, mert valami atavizmus kísért bennem. Legtávolabbi tisztos őszöm *cölöplakó* volt. Csak a vízen érezte magát teljes biztonságban. Oda nem jöhetett utána derék szomszédja bunkós kőbárdjával, hogy leüsse. Nem jöhetett utána a barátságos szürke medve, hogy mancsával rácsapjon, agyarával belemarjon. A cölöplakónak ma is *jó*. A szomszédom-nak ma már a kőbunkónál finomabb fegyverei vannak, - például *szavai*... Bonbonként tálalja, pedig patkányméreg van bennük, akár kenyeremet, akár becsületesem kívánja, akár rabszolga-zsoldosává akar szerződtetni. A nagy szürke medve is ott ólalkodik körülöttem. Csakhogy valóságos házi állatot neveltek belőle, hiszen még szép nevet is kapott. Ismeri nevét és hívásra tüstént előbujik. «*Civilizáció*»-nak hívják. Rámcsap mancsával és leüti egy-egy jogomat, melyet éppen új ruhaként magamra öltöttem, mint az ünneplőt a gyerek. Belém mar és összetép valamit, ami nekem kedves volt. Sebj. Éppen ezért vagyok néhanapján cölöplakó. Az atavizmus ellen meddő a küzdelem.

Ma nem maradtam a hajón egyedül.

Hasonszórú csendes ember telepedett le a szomszéd asztalnál. Rakosgatott az újságok között, de vigyázott, hogy a forgatott lapok ne zizegjenek a szellőben. Mondhatnám, lábujjhegyen olvasott. Nos hát, ez az idegen az én barátom, a nélkül hogy sejtene.

Majd az egyik, majd a másik újság nyomtatott fecsegéseibe temetkezett. Elsőnek kimarkolta a London Illustrated News-t és végigböngészett minden képet, mintha a képek minden kis recéjét meg akarná tanulni. Hirtelen felém tartotta a kitárt lapot. Pompásan rendezett képsorozat volt: Japán, a cseresznyevirágzás idején. Keresztben dús, virágzó gally. Szinte tapintani lehet a kelyheket, belélekzeni a tavaszt, mely gyöngéd színekkel sejtet, illat-reménységekkel ígérget. A gally köré és közé kedves képek illeszkedtek. A Fuzijama havas orma, hulló cseresznyevirágszirmok közepette. Gésák, mandulaszemű helyes teremtések, ajkaik között cseresznyevirág bimbájával. Nipponi otthon, üres, de mégsem üres, mert az alacsony asztalon a tarkabarka vázában virágzó gally. Öreg, szemüveges, kimonós államférfi, kezében megint csak kivirágzott cseresznyeág. Szuronyos katona, őrségen. Sisakján cseresznyevirág és ezért szemében béke, mely meghazudtolja a kezében tartott puskát, mert ez a szuronyos puska berozsdásodik, összetörik, elkopik, de az a cseresznyevirág évről-évre kinyílik, bájosan, illatosan, jóságosan...

- Hát - igen - a cseresznyevirágzás japán nemzeti ünnep. Miért ne rendelhetné el minden nemzetnek a saját királya vagy kormánya, hogy az illető nemzet kedves virágának nyílása nemzeti ünnep, melyen kötelezően örülni kell a kivirágzásnak, a természet e csodálatos, művészi és irgalmas ajándékának? Törvény rendelhetné el ezt az általános örömet, és ezt a törvényt boldogan tartaná meg minden állampolgár. Minden országában a világnak tartanak olyan ünnepeket, amelyekről más országok nem tudnak, melyeket más népek meg nem értenek, - mely ünnepek öröme vagy bánata az ő naptárukban nincs piros ünnepnek nyomtatva. De a virágnyílás minden szíveknek ünnepe. Ezért a virágzás ünnepének mindenki örülne, a kisdedektől az aggastyánokig, mindenki, a gyöngéd leányzótól a banditáig, a kapától a kormánypálcáig. Képzelve el, hogy a vén Európa vagy húsz nemzetének volna ugyanannyi ünnepe, melyen tilos a veszekedés... Ez nehányszáz millió embernek ingyenes ajándék volna az időből...

Meglobogtatta kezében a lapokat, összevissza rakta a Temps, a Times meg a többi világlap lepedőnagy példányait és zsörtölődött:

- Ah, az *államférfiak*! Egyik jogokat ígér. Nincs szükségünk a nagyképű ígéretre. Mi jogokat embertárstól nem kérünk és nem kaphatunk. Ami jog létezik, pár tízezer vagy száz-ezer esztendeje *megvan*, mert veleszületett az első emberrel. A ma államférfiai - mint mindenkor - a jogokat csak azért fedezik föl, hogy valamit elsikkasztassanak belőlük. A jog nem hegyi patak, melyből merni lehet és a kimért kortyok helyébe új, kristálytisza vízcsöppök csörgedeznek. Nem. A jog komplexuma *szerves* anyag. Ahol kimetszenek akár apró darabkát, oxidálódik, penészedik, megromlik az *egész*...

- A másik államférfiú kenyeret ígér, akár mint kenyérszótó, akár mint kenyérvetelő. Nos, azért hirdeti a kenyeret, mert neki magának bőven van. Mindenki csak addig valaki, míg kenyere van. Ha ez elfogyott, vége a megváltó szerepnek. A vezér vagy köpcös nyárspolgár lesz, vagy lelketlen izgató.

- A harmadik is tetszik nekem! Ez meg fegyelmet hirdet azáltal, hogy mindenki mellé odaállít egy-egy erősebb testvért, hogy a másinak parancsoljon puskatussal, börtönkulccsal, meg más efféle meddő találmányokkal. Hát a mi lelkünk rezzenései gépkerekek? Hát a mi idegeink szálai csak hajtószíjak? Nem, *mi* vagyunk az *élet* és ezért élet kell nekünk, nem masina. Tiltakozom. Én nem vagyok motor, mint amelyet Ford gyárt, vagy az ötéves terv alapján Stalíné! Én ember akarok maradni, ennek a csodaszép természetnek, ennek a visszatéréseiben is örökre új változatosságnak icipici része. Ugyan kérem, látott már két egészen egyforma lelkű kutyát? vagy látott már teljesen egyforma juharfát? Még két azonos rózsát sem látott. Én sem. Én az egyenlőtlenek közé iratkozom. A természetben nincs egyformaság, csak éppen mi élünk vissza törvényeivel és erőivel. Lelkemet nem adom!

- Kedves szomszéd, tudja, ki lesz a legnagyobb államférfiú? Az, aki nemzete minden fiát, lányát megtanítja - *jóízűen* nevetni... A derű a népek boldogságának, reménységeinek, életkedvének, jövőbeli erejének egyetlen megoldása.

Elhallgatott. A «Wiener Journal» akadt a kezébe mely mindig tele van laikus tudománnyal. Olvasgatott benne. Fejét csóválta.

- Mennyi ostobaságot hordanak össze okos emberek. Itt olvasom, hogy sikerült az emberi életet 10-15 esztendővel meghosszabbítani. A bacillusokat megmérgezik önmaguk összevisszapolántált mérgeivel. A szeget-szeggel-tudomány! Metélgetnek, varrogatnak az embereken, mint a rosszul szabott ruhákon. Vágnak és oltanak. Berendelik nurse-nek a napsugarat, az anyaföld ízes vizeit, fémek titokzatos telepátiáját. Bolondság az egész, illúzió; az életet nem tudták meghosszabbítani, mert a legtöbb embernek az úgynevezett hosszabbított élet túlságosan hosszú. Vagy önmaga sokalja és véget vet szívének vagy agyának, - vagy sokalja szom-

szédja és öl, individuusként mint gazember - kollektive mint hős. A tisztelt tudomány megfélelkezett egyről. Nem az a fő, hogy nagy halom étel álljon előttünk a tálban, hanem hogy ízes legyen. Nem az a fő, hogy tíz szobában lakjunk, hanem otthonunknak maradjon home-like szöglete, duruzsoló kandallóval, üde levegővel. Nem fontos, hogy Matuzsálemek legyünk, hanem az élet legyen a - *miénk*. A lélek életét kell meghosszabbítani a földön. Ez az igazi.

- Badarságok. Lássá, én tudom, mit kellene meghosszabbítani. A *gyermekkort*. Nem szabad csodagyerekeket nevelni. Nagy korlátoltságunkban örülünk annak, ha gyermekeink időelőtt okosabbak nálunk. Mondom, badarság! Meg kell hosszabbítani a gyerekséget és a gyerekeséget. Ez a hosszú élet titka. Szeretem azokat az érett, nagy embereket, kik kacagva futnak a labda után. Kik rangosan és szürkülő fejjel nem szégyenkeznek gyerekes tréfákban résztvenni. Kik örülnek karácsonyra öt-hat évtizeddel vállukon, kik számolgatják, hányszor alusznak még a gyertyagyújtásig, pedig tudják, hogy nem a kis Jézus hoz nekik valamit, hanem asszonyuk, vagy unokájuk... Tapsolni jókedvben, gyerekesen, - uram, ez a fontos. Elcsenni apró jó falatot, melyet megtiltott az udvari tanácsos orvosprofesszor. Fájdalomokozás nélkül incselkedni a kór- és kortársakkal. E mellett mindig együttérezni a gyerekekkel, megérteni őket, mert eltöröljük a korkülönbséget. Ez az élet egyetlen, igazi meghosszabbítása: meghosszabbítani a gyerekkort...

A kis fehér hajó orrára apró madár szállott. Nem figyeltem meg, pacsirta volt-e, vagy cinege. Billegett, tollászkodott. Észlelgetett, mint az okos gyerek. Szemei icipici feketeségek, apró, sötét gyöngyök, - okosak, kedvesek. Apró fekete gyöngyök, melyekben minden tükröződik, ami a világból szép: a magas ég, a ringó víz, a remegő napfény - és ezért ezek a gyöngyök - tudnak nevetni. A kis madár messze volt tőlem; mégis láttam minden hunyorgatását, pedig a nagyot, darabosat, még az embert sem veszem észre szomszédságomban.

A parányi teremtés egypár cirpegő hangot hallatott. Tudtam minden díszes programlap nélkül, hogy legújabb kompozícióját próbálja. Ahogy látta, - jól megy már - fölfújta piciny begyét és dalolt. Őszintén, tisztán, harmónikusán muzsikált valami szépséges, ujjongó zsolttart. Értettem: ez a szerény, szegény kis muzsikus nem érti, ami körülötte van; nem érti a nagy folyó örök, bolondos sietését, - a parti házkockák börtönös sivárságát, a kormos kémények proletárkeservét, az összevissza drótozott levegő izgalmas vagy ostoba titkait. *Tud* énekelni, mert nem lát egyebet, mint valami nagy kékséget. Ez a kékség a világ nagy, nemes lelke és dallá válik ebben a maroknyi toll-gombolyagban.

Szomszédom előrehajolt és velem együtt nézte, hallgatta. Az együttlátás és együtthallgatás ezerszer közelebb hozza egymáshoz az embereket, mint az együttdolgozás vagy együttzajongás. Kik *együtt* hallgatnak, egymást sohasem bántják.

Gúnyosan jegyezte meg:

- Büszkék vagyunk, hogy van *Listünk* és *Berlioz-nk*, *Chopinünk* és *Griegünk*, mikor a zeneszerzők ezrei muzsikálnak a levegőben...

Éppen ekkor szállt föl a város mögül két-három repülőgép. Pilóták gyakorlatoztak, összevissza cikáztak, zakatoltak, mint a nagy rosta vagy húsvét hetében a falusi katakolómasina. A parti házak párkányaira galambrajok menekültek. A fecskecsalád izgatottan rebbent ki a folyó tükrére és alacsonyan siklott a túlsó part felé, mintha mindegyikük apró lábaira vízi-sít szerelt volna. A mi kis madarunk is riadtan menekült felénk, megütötte magát a hajó ereszen és remegve hullott közénk. Megdöbentem, mint mindig, mikor boldogságot hirtelen követő tragédiát látok.

Szomszédom fürgébb volt nálam. Fölkapta, gyöngéd marékkal melengette, gügyögött hozzá, mintha pólyás gyereket becézgetne. Fejcsóválva követte a repülő gépeket.

- Ahová az ember bevonul, nyugtalanságot, békétlenségét terjeszt! A pilóták akkor volnának tisztességesek, ha kitérnének minden boldog madárnak...

Néma biccentéssel helybenhagytam.

- Ismeri Garibaldi történetét?

Ábrázatom kérdőjelle változhatott e rapszódikus kapcsolásra, mert az ismeretlen rám vagy rajtam nevetett.

- Nos, az a Garibaldi kemény kalandor volt. Ez a matrózsseni nem igen nézte, hová csap, mikor hazájáról, fajtájáról volt szó... És mégis a világ legigazibb, leglágyabb szívű katonája volt. Költő a csatatéren is. Művész a halál küszöbén. Mikor Róma alatt vonult délamerikai legionáriusai élén, csata reggelén, az élet és halál mesgyéjén, hajnalkor feje felett fülemilék szólaltak meg. Megállította csapatát, hogy még egyszer gyönyörködjék. Megtiltotta a puskáknak a dörrenését, az ajkaknak a szabadság hajráját. A madár előbb énekelje el a pitymallat himnuszát. Csak azután kezdődhetik a többi... Garibaldi az én emberem lett volna.

Szelíden mosolygott, ahogyan csak kiegyensúlyozott filozófusok tudnak mosolyogni.

- Lássá, itt melengetem tenyeremben az emberiség egyik legnagyobb tanítómesterét, kit éppúgy elcsaptak szerény állásából, mint ma minden okos embert.

- Látom, megint nem ért egészen. Igaz, a logika néha nagyon hasonlít a bolondsághoz. Tudom, hóbortosnak tart. No, nem baj.

- Hát az is az emberiség megváltásának egyik nyitja volna, ha követnék az éneklő madár példáját. Nemcsak úgy értem, hogy szeretettel keressük a perceket, mikor gyönyörködhetünk a világ legpompásabb szimfónikus koncertjében, mely hozzá még igazi ingyenes népkoncert... Igaz, már ez is magában erkölcsi újjászületést jelentene. De követnünk kellene az éneklő madár példáját... Nemcsak hogy hallgatjuk és gyönyörködünk énekében. Barátom, add ki lelkedből dalban a derűt és a bánatot, mint a madár. Szóval, dalolj vagy legalább csicseregj, ha erre kedved van. A világ egyik legáldásosabb jótéteménye volna, hogyha az emberek akkor, midőn igazán jól érzik magukat, elégedettek, boldogok, levetnék a sok ostoba konvenciót, fontoskodást, nagyképűséget, és nyíltan ujjonganának, mint a pacsirta. Szépen megszoknák az őszinteséget, melynek hiánya ma megsavanyítja a világot. Elszoknának a titkos irigykedéstől, mely arra kényszeríti őket, hogy embertársukat csak akkor vegyék észre, hogyha csapás érte, ha meghalt, vagy legalább is elítélték valamiért... Vagy csak akkor jöjjenek örömet színlelve, mikor matuzsálemi kort ért el és már minden mindegy neki. Ez megváltó gondolat, mert ha nem is minden ember Chopin vagy fülemüle, elégedettségének derűs kifejezése békességet sugároznék körülötte, mert a jókedv és derű még ragadósabb, mint a panaszkodás és a bánat, mert ezt a kettőt mégis csak fékezi az önzés. A madár az igazi tanítómester!

Élénk madárcsicsergést hallottam, a kiszabadult, a távolodó madár fogyó, halkuló szopránját. A kis tollas muzsikust nem láttam sehol, sem a hajón megbújva, sem elcikázó keringésben. Ismeretlen szomszédom mosolyogva bámult maga elé:

- Elment. Kiröppent. Nem látta? - Már messze jár, - nem a kis madár füttyölt, hanem én. Bucsúztam tőle, a saját dalával. Nem értem olyan jól, mint ő, de a piciny teremtés csak örülhet ennek a visszhangnak, ahogy a mi lelkünk is reszket, ha szavunk, gondolatunk, dalunk, szóval életünk költészete visszhangot vált ki. Én füttyöltem. Tőle eltanultam.

- Ön nevet. Nem, - nem, - ez komoly téma! Hogy mi az a madárfütty, - milyen nagy dolog! Pedig minden este hallgathatja. Van rádiója? Lesi néha az olaszországi hullámokat? Nos, az olasz bemondást rendszeren madárfütty jelzi. A nagy Duce rendelte el. Az újjászületett nemzet

nem rak ki lépvesszőt, nem fogja, irtja, eszi a levegő kóbor kis hegedűseit, hanem csicseregésüket kellett akkor, mikor szól az *egész* világhoz. Madarat csicseregtet közbe, földrengető tragédiák hírei, nagy események hírszellője, Verdi Traviatája és Puccini Toscája között. Mert a Duce rájött, hogy a madárfütty többet mond, mint a gong, többet, mint a harangszó, hogy a madárfütty közel áll a nemzeti himnuszokhoz... Ezért füttyültem most én is. Búcsúztam a kis pelyhestől. Még egyet beszélgettem vele.

- Nos, most magam is megyek.

- Azt hiszi, meghibbantam. Hogy én ki vagyok, mi a foglalkozásom? Fölösleges kérdés volna. Mindegy. Ez mind csak akta, élettelen akta. Anyakönyvesnek, passzus-hivatalnak, hotelportásnak elmondom, mert el kell mondanom. Önnek megmondom valóságos foglalkozásomat: én *a kincskereső* vagyok.

- Ha ma valaki gyerekkorról, jóízű nevetésről, virágról meg madárról beszél, néptanítónak tartják. Azt is rámondják, hogy csöndes bolond. Én nem vagyok a problémák doktora, csak *kincskereső*. Én a problémákat a legegyszerűbb gyógymóddal akarom gyógyítani, mint az ősember, akit ösztöne vezetett a gyógyszerhez. A paraszt ma is ezerjófűvel, teákkal gyógyít, a délamerikai indiánus a kínafa kergét nyalja a láz ellen. Minden törvény megvan a természetben, megvolt mindenkor a hangot továbbító szikra is. Csakhogy a bölcs Salamon hiába volt bölcs, bölcsességét messze üzeni csak hónapok alatt tudta. Szent Dávid hiába énekelte legszebb zsoltárját, a szomszéd utcában sem hallották már... Csak fel kell fedezni a természet törvényeit. Ezért vagyok kincskereső...

- Magamról mondok kis mesét. Hol volt, hol nem volt. Útra kelt a nagy fekete erdőbe, melyben fák az emberek. Megküzdött e nagy fekete erdőnek minden haramiájával. Leverte őket. Szembeszállott a viharos operenciás tengerrel. Ez a tenger az újkor eszméinek áradata. Kiállotta a szélvészt egyetlen deszkaszálon. A barlangban találkozott a hétfejű sárkánnyal és leütötte annak tüzetokádó fejét. A barlang - az otthon. A sárkány - a kétségbeesés. Sohasem remegett, mert meg akarta találni a legnagyobb *kincset*. Éppen úgy volt, ahogy valamikor régesrégen a dajkám mesélte a nádfedeleles kicsi hajlékban. Hogy hosszú téli éjszakákon az én fejemre is havazott, fülembé csendült a régi mese. Hátha én vagyok a mesebeli királyfi. Miért ne indulnék neki a nagy világnak, hogy bujdoszam végtől végig és megkeressem a legnagyobb kincset. Az egyetlen, melyért érdemes vala megszületni s amely valahogyan nagyon elveszett, mert nem vigyázott rá senki.

Belenézett a napba. Égett a fény, álmodott az árnyék. A parti hársokon zsongtak a méhek. Közöttünk néma ritmusban ropta táncát két szerelmes fehér lepke...

Folytatta.

- Volt Rouenban? Igen? - akkor járt abban a csodaszép katedrálisban. Annak sekrestyéjében. Ott őrzik a rozsdás kis ércdobozban Oroszlánszívű Richárd angol király *szívét*. Az ör mutogatja. Abban az ércdobozban az *oroszlánszívből* csak maroknyi sárgás por maradt... Hát az a kincs, melyet én keresek, - a *szív*. Nem az, mely elporlad, mint Richárd királyé, vagy amelyről a mai bölcsek azt hiszik, hogy nem érdemes keresni, mert por és hamu... Nem, én az *igazi szívét* keresem, mely ma nagyon elveszett. Azt mondom, a *szív* a világ megváltója.

Fütyörészett. Elköszönt. Sohasem láttam többet.

Ez a derék kincskereső bennem megtalálta, amit keresett. Vissza is adta nekem, holott már magam is azt hittem, én is végleg elvesztettem.

DÉFENSE DE FUMER.

A júliusi eső vastagon sudarazott végig a Rajna fölött, mikor a reggeli expressz Kehl határállomása után átrobogott a hídon. Ahányszor erre jártam, az ég mindig záporozott, mintha a német-francia határon örökös volna a *monsun*...

A szemeim égtek, - a számban kőszén ízét éreztem, bár soha még nem ízleltem kőszén... A strassbourg-i dóm csodaszép tornya fantómszerűen közeledett, távolodott, ahogy a reggeli köd elringatózott e kövekből szótt csipke-álmok előtt, vagy ahogy az eső-rojtok sűrűsödtek, ritkultak, vékonyodtak. Íme, Alsace-Lorraine, - Európa legismertebb Erisz-almája... Mert hiszen van ilyen, - *ismeretlen* is...

Nagyon szeretem a tovarobogó vasúti kocsit, mikor így nyugtalanul előreszalad és rohanása mégsem élettelen, gépies, hiszen ritmikusan összeretlen, megremeg, dörmög, mimózaszerűen érzékeny, ha útjában a legkisebb zökkenővel találkozik. Ez a kocsi olyan, mint a fantázia. Ezért szeretem. A képek jönnek, mennek, - köszöntenek, búcsúznak.

Kinézek. Cserjés földek között alig-alig hömpölygő vízcsatornák, lomha, megrakott uszályokkal. Befelé nézek. Lelkemben látom Párizst, az én ifjúságom ragyogó Párizsát. Istenem! 33 esztendő éppen egy emberöltő. Akkor azt hittem: itt minden kézszerítés a *fraternité* fogadalma. Azt hittem, a Place de la Concorde teréről sugárzik a világ egyetértése. Azt hittem, az élet minden romantikája a St. Germain diákszobájából indul ki, és szerelmes voltam éppúgy Lebrun-Vigée asszonyba, mikor a Louvreban képeiről rám nézett bájosan, kecsesen, mint ahogy szerelmes voltam abba, kit kerestem, vártam, de még nem ismertem.

Szeretem a tovarobogó vasúti kocsit. Igen, ez a kocsi maga a fantázia...

Kinézek. A Champagne... A venyigés paradicsom elfeledte a kárhozatos poklokat, melyek itt megnyíltak. Hullámos földdarab, föld, nem a vihar, hanem a *dagály* idején. Ni, az első kék folt, a nefelejskék folt, ezüst felhőfoszlányokba berámázva. Ég, kékséges ég, de szeretlek, rajongó órákban, nyomorúságos órákban, minden hitvány és szegényes és minden nagy és gazdag pillanatban. Lent még pezsegnek az ereszkedő ködcsseppek, mintha a pezsgő gyöngyei repkednének Champagne fölött...

Befelé nézek. Gondolatban a Père la Chaise mohos, sivár kővárosában járok. Ott alusznak azok a franciák, kik soha el nem néznek, mert szólnak azokhoz is, kik még csak jönni fognak. Panthéon... Étoile... Az ismeretlen katona sírjából föllobban az örök láng kékes fénykévéje... Érzem a gloire lenyűgöző ihletését. Ott látom magamat az Arc de Triomphe alján, levett kalappal, oldott saruval. Érzem, hogy ez a gondolat imádság. Mégis úgy járok, mint imádság közben annyiszor. Összekavarodnak áhítatomban a gondolatok és a szavak. Egészen *mást* látok, mint amire gondolni akarok: elvonulnak előttem Noirmoutier penészvilágába száműzött gyászmagyarok, kik 1914-ben éppen olyan örömmel és gyönyörűséggel siettek Párizsba, ragyogó ifjúságuk Párizsába, mint én most. Ott virradt rájuk öt fiatal esztendő öregsége, noha annyit sem vétkeztek a francia géniusz ellen, mint e pillanatban én, ki gondolatban is levettem kalapomat és imádkoztam az ismeretlen katona sírja előtt...

A coupé és a fantázia repült.

Csak hárman ültünk ebben a nemdohányzó szakaszban. Én, a remények öregedő vándorlegénye, és az ablaknál két úr, kik Strassbourgban szálltak be hozzám.

Halkan, kedvesen beszélgettek. A szomszédomban elhangzó beszédre sohasem ügyelek. Először is jó ízlésből, mert ahogyan a mászóhoz címzett levelet nem szabad és nem illik felbontanom, éppúgy nem illik elkapnom másnak gondolatait sem, melyeket nem az én címemre

szánt. Másodszor azért nem veszem tudomásul a mások között folyó beszélgetést, mert a vonaton elhangzott eszmecsere nem tartozik a produktív kereskedelem fajtájához. Nem érdemes annyi időre sem megrögzíteni, mint amennyi idő alatt elhangzott. Tehát nem érdekel. Hogyha meg érdekes, hasonlít a regénykötethez, melyből az első három-négy ívet kitépték a korábbi olvasók. Nem értem az eseményt, vagy nem értem az alakokat, mert nem olvashatom a regényt a legelső laptól kezdve.

A Légion d'honneur kis piros gombjával ékesített úr arca emlékeztetett a néhai jó Briand-ra. Bozontos haj, bozontos bajusz. A derék vidéki francia típusa. Bizonyára prefektus valami kisebb helyen. Vagy harminc dolgos, becsületes esztendő minden reménysége és jutalma abba a kis piros gomba tömörült. Jól táplált, széles mosolyú ember, kinek ajkán a francia nyelv gyönyörű dallama kicsit sziszeg, mert mosolya közben észrevettem, hogy soha fogorvosnak kenyeret nem juttatott.

- *Cher ami*, - hallotta már? - a kis Luciette menyasszony.

A másíknak arca kiderült. Ezt az arcot száz és száz példányban láttam már vasúti pénztárak, bankok *guichet*-i mögött. A régi jó Daumier ezerszer papírra vetette. Megrázta barátjának kezét.

- *Cher Camille*, gratulálok. Nekünk, öregeknek már csak ez az egyetlen örömünk... Még egyszer megfiatalodunk, ahogy látjuk a fiatalok boldogságát. Ha szabad tudnom, ki az a «chevalier sans peur et sans reproche», ki a bájos kis Luciettet megérdemli?

A szomszédom arcán kényszeredett derű vonult végig.

- *Cher Marcell*, ki fog nevetni. Az én egyetlen, szép kis unokahúgom vőlegényének nevét - nem tudom...

Megtapogatta kabátját, elővette tárcáját és abból névjegyet húzott ki. Átnyujtotta a szemközt ülő úrnak. Ez kiszedte csiptetőjét, lassan megtörölgette az üvegeket, hosszasan nézegette közről, távolról a kis kártyát. Próbálgatta, akár Champollion, mikor először hajolt a rosettai kőre, hogy megfejtse a hieroglifeket.

- Cé-les-ty... Sans d'or... Jean d'or...

- Hm... német név? - vagy orosz?

- Nem. C'est un hongrois... magyar...

Akaratlan, hangtalanul elsziszegtem magamban a megfejthetetlen nevet: Szelestey Sándor... És minden, minden jót kívántam neki, - csöndben, magamban.

A másik ismételte a nevet. Arca elkomolyodott.

- *Cher Camille*, - hogyan, mikor volt alkalma Monsieur Jean d'ornak?...

- Régi törvény, hogy a házasságokat az égben kötik! A család Luciette-nek régen a délceg sapeur-főhadnagyot szánta Nancyból. Vagy még inkább a Crédit Lyonnais pénztárosát Rouenből. Ismeri mind a kettőt? Elsőrangú, aranyos emberek...

- De a sors könyvében másként vala megírva. Abban az édes, bolondos, bodros leányfejből a szerelem uralkodik, nem a *nemzeti* érzés.

- A leány a múlt nyáron Rothéneufben nyaralt. Ismeri ezt a kis breton fészket a Côte d'Emeraude szikláin? Én nem szeretem. Mikor a nevét hallom, Pailleron régi jó vígjátékának címe jut eszembe: Le monde où l'on s'ennui... Ahol unatkoznak. Luciette meglátogatta ott az intézetet, mely odarándult a nyárra. Az intézetet, melyben nevelkedett. A jó nővérek meghívták és vigyáztak rá, mint a szemük fényére. Szép augusztus volt, átlátszó ég, melyből csupa

jóság néz le a tengerre. Csak éppen St. Malo fölött surrantak előre az ónos felhők, melyek az esőt hozzák. Az ilyen napok a legtitokzatosabbak. A dagály előtt megjelennek a tenger tükrén a bodros fehér fodrok. Isten tudja, honnan jöhettek olyan hirtelen. A víz szinte forni látszik, mint hogyha a szél alulról, a habokból teremne elő. A fiatal leányok bolondoztak, ijesztgették egymást azokkal a furcsa kőfigurákkal, a mesebeli törpék rémes pofáival, melyeket a külön «ermite de Rothéneuf», l'abbé Fouré faragott a kiszökellő parti sziklába. Luciette kiadta a jelszót: ahol törpék és manók uralkodnak, ott sárkánynak is kell lenni - és nagy vígan föl-eresztette a nagy vörös papírsárkányát. Szállt és szállongott a sárkány, de a szél egyszerre kirántotta a leány kezéből a fonalat, fölcsavarta, szétlengette és azután lecsapta a papírszörnyeteget az öböl előtt dagadó hullámokba. A magasból lezuhant a szép színes sárkány, mint a lehullott tarka reménység. Ott úszkált, himbálózott a hullámverésben.

- Hát az ilyen lehullott színes reménységért, mely nem ér többet a papírsárkánynál, az asszony nép kockára teszi az egész életet, mint például a házasságnál... A leányok összevissza csacsogtak, lamentáltak. Hiszen éppen fent a magasban látták, és most oda a játék, oda néhány frank... Luciette úszik, mint a hal, könnyelmű, mint minden jó gyerek, bátor, mint minden francia. Uccu neki, ledobja fürdőköpenyét, beleveti magát az öbölbe, - a sárkány után.

- De a hullámverés ott kegyetlen. Egykettőre belekeveredik az örvénybe. Fuldoklik. Sikong. A tenger zúgását túlkiáltani nem lehet, meg nincs is a közelben más, mint az öt-hat fiatal teremtés, az áhítatos nővér... végül Abbé Fouré faragott manói.

- Szerencsére éppen a felső vendéglő korlátjára dőlve cigarettázott a szálas, izmos idegen. Beleálmadozott a tengerbe, beleálmadozott a magas égbe. Ahogy lenézett, látta, hogy sodorják a csapkodó habok a vergődő, süllyedő leányt. A férfi akrobata ügyességgel száguld le a meredek ösvényen, lerángatja cipőit, lehányja kabátját és beleszalad az éles kövek közt a haragos La Manche-ba.

- A többit képzelheti, kedves jó Marcell. A férfi valami úszóbajnok lehetett. Elkapta a hányatott leányt éppen abban a pillanatban, mikor a dagály már hozzávágta volna a sziklák alsó könyörtelen, szakadékos pereméhez. Karjain felhozta az ájult kis Luciettet a sziklavendéglőbe, dörzsölte, élesztette, úgy beszélt hozzá franciául, mint akár Dupanloup püspök hívőihez, vagy Charcot professzor a betegeihez...

- Így született ez a szerelem. *C'est l'amour*, kedves Marcell, nem kell annak sem óra, sem nap, sem hét, egyszerűen kisüt a fiatalokra, miként a felhőből hirtelen kibúvó napfény. Gyönyörű, zsenge Vénusz, nedves, sós fürdőtrikóban: ez a férfi vis-à-vis-ja, a másik oldalon az erős, a bátor, a győztes férfi, az életmentő hős, a leány vis-à-vis-ja. Ez egymagában a kikerülhetetlen, a végzetes szerelem. Egyszerűen nincs tovább másképp, csak szerelmesen.

- Micsoda szerencse! *Brave garçon!* - De... nem lehetett volna inkább valami kitüntetést szerezni neki a minisztériumban? Mentő érdemrendet... a leány helyett?

A szomszédom kényszeredetten mosolygott:

- Igaza van, kedves jó Marcell! Magam is erre gondoltam. De a leány azt mondta: én csak a fiúnak ébredtem újra életre. A fiú meg azt mondta: a leányt magamnak mentettem meg.

Elkomorodtak, hallgattak. A szemközt ülő jóbarát játszott a névjegygyel. Szomszédom kimért, udvarias mozdulattal kivette kezéből és mielőtt tárcájába rejtette, még egyszer olvastatta:

- Monsieur Cé-les-ty... Hozzátette: mérnök valami magyar vaggógyárban. Igen, mérnök. Derék ember, de...

- De - a magyarok a háborúban ellenségeink voltak...

A másik - a Marcell - legyintett:

- C'est ça. Mégis csak ellenségeink voltak. A minap olvastam valamelyik nagy ethnografiai könyvben, hogy évszázadokon át egész Európát nyugtalanították. Békétlen nemzet!

Camille hozzátette:

- Igaz. Mégsem jó katonák. Sohasem győztek. 1849-ben megverték őket az oroszok. A világháborúban meg 1919-ben a románok.

Csönd.

- Ugy-e, a nyelvük valami délnémet patois?

- Nem. Én azt hiszem, szláv tájszólás. De mégsem szlávok. Én a Larousse-ban olvastam, hogy mongolok.

- Hélas! Ázsia az ázsiaiaké. Ez lehetne modernizált új Monroe-doktrina. De Európa - nem! a miénk.

- Hja, ez az *egy* magyar kitűnő példány. Ez a fiú azonban Zürichben tanult és Angolországban végzett. Hanem a többi... Milyen az atyafisága? Ismeretlen világ. Szegény kis Luciette nem fog velük beszélni tudni, mert nyelvüket lehetetlen megtanulni...

- Aztán - sóhajtott Monsieur Marcell - *pusztán* lagnak. Ah, la pousta... Sivár lehet, mint a szibériai sivatag.

- Igen, és mind csak lovagolnak. Mondják, nagyszerű lovasok...

- Parbleu! Ez azonban Paccard és Citroën korában nem kecsgető. Éppen nem lukratív tudomány.

- Paprikát esznek...

- Pedig az méreg a gyomornak.

- Jól hegedülnek, de kóta nélkül. A mi Berlioz-nknak kellett hozzájuk utazni, hogy lekótazza az ő Marseillaise-üket.

- Pedig az nagyon szép. De hát c'est un pays des Tzigans!

- Kicsit barbárok még. C'est encore le Balcan!

- Enfin ils étaient de - Boches. Ellenünk voltak a háborúban. Szegény kis Luciette!

- Mégis gratulálok, édes jó Camille! A leány boldog és ez végre mégis az ő dolga...

Csöndben, szemrebbenés nélkül hallgattam a jó emberek aggodalmát a bájos és kétségtelenül *boldog* Luciette jövőjéért, ki e két tisztos és tapasztalt polgárnál sokkal igazságosabb ítéletet mondott az én fajtámról, mikor annak az ismeretlen Szelestey Sándornak kezét nyújtotta: «Férfi vagy tetőtől-talpig és hogyha a te fajtád olyan, mint te magad, boldogan megyek *közéjük* és szeretni fogom őket is, mert az ilyen embereket szeretni *kell*.»

Aki egyetlen idegent meghódít nemzetének, többet tett, mint aki mázsás propaganda-írásokat szónokolt össze.

Mégis nehezen állottam e pergő tüzet a romantika fojtó gázködében. Szerettem volna ezt a ködöt eloszlatni; kilépek belőle és bemutatkozom: én is *magyar* vagyok. Ám ez nem helyes út, mert az én igazságomat nem zsirálja senki mellettem, mögöttem. Idegesen kihúztam egy cigarettát. A két derék úr szó nélkül rámutatott a kis fehér email-táblácskára, melyen fekete betűkkel intett a parancs: *défense de fumer*. Figyelmeztettek abban az országban, hol mindenki szívja az ábrándok narkotikumát: a tűzveszélyes színházakban az önző nézők, a 80 kilo-

méteres sebességgel rohanó autóban a soffőr, - a mi vasúti kocsinknak, a robogó fantáziának folyosóján a csinos kis *parisienne*, ki talán ott volt Luciette-el, a magyarságom révén most már - bár ismeretlen kis új rokonommal a rothéneufi köszikla-manók birodalmában. De hát a jó polgár mindenütt a rendnek őre.

- Uraim, - kezdtem szerényen - én nem akartam komolyan rágyujtani. A cigarettát csak azért vettem elő, hogy felhívjam figyelmüket erre a nagyszerű mondásra: *défense de fumer...*

- Ah, monsieur, nem értjük...

- Ugyebár, - kérem - az államok egytől-egyig figyelmesek az utasokkal szemben. Az egész világ figyelmes velünk szemben, kiket öröm és bánat, kötelesség vagy business, pihenés vagy nyugtalanság hajt ide-oda, egyik helyről a másikra. Az egész emberiség elismerte ezt a kötelező kis figyelmet. Ne legyen senkisésem köteles túrni a *másik* cigarettájának füstjét. Ezt a jogot kilométerenként megválthatjuk néhány frankért...

- Ah, c'est intéressant! Monsieur, mi nem is gondoltunk erre.

- Én most fölvetek valami szerény kis indítványt. Nem lehetne-e *réseau de l'État* vagy a *Waggon Lits* igazgatóságainál kijárni, hogy a «*défense de fumer*» alá még egy másik táblácskát illesszenek - hogy is mondjam, például ezt; «*défense de juger les autres nations*». Tilos más nemzeteket elítélni. Uraim, ez az ítélet jobban csíp, mint a kis füst. A füst ellen ki lehet nyitni pár percre az ablakokat.

Útitársaim elkomolyodtak. Hallgattunk.

- Uraim, engedjék meg, hogy az önök ítélete ellen én is kinyissam az ablakokat. Áradjon be *a tiszta*, egészséges levegő, a napfény, melyben odakünt dolgozik *a másik* nemzet. A nyitott ablaknál meghallják dalát, ahogy forgatja közben a sarlót, a kalapácsot. Meglátják fehérülő utait, derengő apró házait, honnét derűsen integet önöknek, mindenkinek: Isten hozott. Lássák uraim, de jó parancs az a *défense de fumer...* Most már bemutatkozom: én is *magyar* vagyok.

*

Párizs innen még vagy 2-3 óra. Sokat beszélgettünk. A vasúti beszélgetéseket nem érdemes feljegyezni, hiszen elhangzanak, mint a tovább robogó vonat zakatolása, éles füttye. Csak arra emlékszem, két kedves új francia barátommal megegyeztünk, hogy a háború tanította az embereket arra, hogy *ne* ismerjék és lebecsüljék egymást. Ez a kis megegyezés volt a mi rövid békeszerződésünknek legelső, alapvető pontja. A nagy *réparation* első tétele.

A Gare de l'Est-en melegen szorítottuk meg egymás kezét. Elváltunk. Én nehéz szívvel bolyongtam el Párizsban, az én ifjúságom ragyogó Párizsában, hol a Panthéonból sugárzik a halhatatlanság és az Étoile-ról sugárzik az *élet*.

NEM TAKÁCH ALEZREDES ÚRHOZ VAN SZERENCSEM?

Október. Ez a hónap, hogyha jó kedve van, az élemedett, de még mindig daliás férfit juttatja eszembe. A halántékán már őszül, de a szeme, - nos, a szeme ragyogó. Emlékezik az aratásra, a pengő sarlóra, leringó kalász-seregekre, duruzsoló cséplőgépre, majd koccint a szüretre. Érezzük szeme villanásából, hogy vágyakozik bájos szerelme, a rég elkészönt kedves kis május után. Ha meg rosszkedvű, rigolyás agglegény: fagyos még a házatája is.

Együtt ballagtunk a pesti utcán, - október, meg én. Úgy néztem rá, mint ikertestvéremre. Az ösztövérfák alatt aransárga levél rezdül, utána egy-egy rozsdabarna, meg egypár zöldcsíkos is. Szemét? dehogy, - ezek a levelek az ősz csodatevő iparának, kifogyhatatlan művészetének remekei.

Megkondul a déli harangszó. A nagy városban ez nem az élet szépséges gondolatjele, mely pihenést, kenyérszégést, imádságot, családi kört jelent. A villamos tovább csilingel, az autók tovább túlkölnék, az emberek tovább sietnek, vagy azért, mert még igen sok a dolguk, vagy azért, mert semmi dolguk, de nem sietnek *haza*. Mégis jó a templom itt, a bérházak, paloták tömkelegében. A sok bolt, a sok hivatalszoba, az élet ezer taposó malma között jólesik oda betérni valakihez, aki mindig jó hozzánk, akkor is, ha köröskörül már senki sem jó és őszinte. A templomból éppen úri asszonyok lépnek ki. Nem fiatalok, kedvesek, pestiek, s mégis mintha körülöttük, velük járna a vidéki levegő, régi udvarházak meghitt nyugalma. Biztosan gondokkal léptek be, - most a gondokat ott felejtették az imazsámolyon.

A templom előtt két deli hadnagy eteti a galambokat. Hogyan összefér a kard meg a galamb-
etetés addig, míg az embert nem bántják. Ezeknek a mohó, tolongó, gerleszínű madaraknak jó dolguk van, csak azért, mert a legenda az ő csőrükbe illesztette valaha az olajágot. Mögöttük ott tipeg néhány kormos veréb félre billentett fejjel. Látszik, hogy töpregenek: miért vagyunk proletárok? Miért biztosít a galamboknak tengeriszemet, morzsát a származás?

Az utca a nagy hídra nyílik, mely innen távolról karcsú és finom, mint a filigrán ezüst-munka. Mögötte a sziklák közepén a megható, a bájos őszi napban csillan valami. Az óriás Szent Gellért érckarja a föltartott kereszttel. Mögötte violás dombok, ormaikon bodros fehér báránnyelű felhők, mintha a déli parádéra puha, fehér allonge-parókat vetett volna homlokukra az őszi nap.

A harangszó akadozik, kicsendül, elhallgat. A villamosok tovább csilingelnek, az autók tovább túlkölnék, a sarki rendőr csóválja fejét: csevegő ifjú leányok majd beleszaladtak a gépek útjába, pedig a gép sohasem udvarias, nem tér ki a legbájosabbak elől, meg utánuk sem néz. Mindenki siet. Én is megyek tovább október-barátommal, kivel annyira összeillünk. Minden érdekel, amit mutat, hallgatom, mint az órakulomot. Azt hiszem, kortársak vagyunk.

Az aszfalton szikár ember közeledik. Egyenesen tartja magát, mint a jegénye. Fejét magasan hordja, mintha mindenki fölött át akarna nézni, pedig viseltes a zubbonya, minden toldott-foldott rajta. Lassan jön felém, kiválik a rohanó tömegeből öntudatos nyugalmaival. Ahogy közeledik, látom, mind a két szeme világtalan. Most már értem járását, a vakok tartása ilyen egyenes, ők hordják fejüket magasan, mert feszülten figyelnek. Nyugodtak, mert őket már nem bántja a rútság, nem bolygatja a szépség megpillantása, nem tüzei a fény, nem szomorítja az árnyék. Túlestek mindezen örökre. Lassúságuk nem közömbösség, csak figyelem, hogy a hangokból lássanak, tapintással körültekintsenek... Ez az ember egyszerre megzavarodik; valaki hogy elsiet mellette, vezetni akarja. Íme, a világtalan addig volt biztos minden lépésében, míg magára maradt, valamint embertársa ért hozzá, egyenes útjáról letérítette az

élet mágnese. A gyalogjáró szélén meg is botlik, előre orrol. Jó szívvel föltartom és igyekszem a markába juttatni a szerény szégyenkező pénzdarabot. A vak ember mintha elpirult volna. Kérdem:

- Merre akar menni?

A szegény ördög megáll és jobbkezét szalutálva illeszti elnyűtt sapkájához, mintha most is katonasüveg volna homloka fölött. Halkan, igen halkan ő kérdez, mert a vakok mindig csöndes szavúak. Közben éhes, szomorú arcán, mely valahogy a naptalan eget juttatja eszembe, nagy öröm derűje rezdül végig.

- Nem Takách alezredes úrhoz van szerencsém?

Nem akarom megtéveszteni, de nincs szívem mindjárt kiábrándítani, hiszen látom, mennyire örül annak a Takách alezredesnek, kinek hírét sem ismerem. Mindig igazat kell mondani, de néha jó tett várni az igazmondással addig, míg nem lehet tovább - várni.

- Mondja, hogyan ismeri meg jó ember - Takách alezredest?

- A *hangjáró!* Igen, ez a *hang*... Megismerem ezer közül.

- S mikor hallotta utoljára?

Kezefejével megtörölte egyik világtalan szemét. Istenem, úgy láttam, mintha nem égett volna ki végképpen a léleknek ez a titokzatos forrástükre, mintha... mintha egy könnycsepp csillant volna a kiperzselt, lehúnyt szemhéjak alján...

- Akkor!

- Mikor?

- Hát akkor! Úgy értem, mikor megvakultam. Dorna-Watra alatt volt.

- Szent Isten - hiszen ennek vagy 17 esztendeje. Megismeri az alezredes hangját?

- Igen. Azóta keresem e hangot és reménykedem, hogy valahol véletlenül meghallom. Oh, az úrnak ugyanaz a hangja van. Kérem, nem Takách alezredes úrhoz van szerencsém?

Csak még egy pillanatig várjon az igazmondás, hadd örüljön a világtalan ember. Szinte fáj, hogy nem én vagyok Takách alezredes. Nem tudom, miért, szerettem volna e derék katona lenni.

- Ugyan mondja, miért emlékezik Takách alezredes hangjára és miért akarja megtalálni?

Egyszerűen, szelíden felelt, hálás, meleg szavakkal:

- Egész életemben mindenki kemény volt velem. Apám, anyám, gazdám, azután őrmesterem, hadnagyom. Takách alezredes úr akkor állt mellettem, mikor arcomba csapott a robbanás perzselő lángja, - és végtelen jó volt hozzám. Hozzám ugrott, felfogott erős karjával, letörölte arcomról a port, puskaport, pernyét, a vért, - megölelt, a fedezékbe vitt. Ma is hallom hangját: édes fiam, szegény fiam, ne félj semmit! Most jobb, ha nem látsz semmit köröskörül, de jó az Isten, ad majd neked napfényt, - legalább belülről... Ezt a hangot nem lehet elfelejteni. Nem volt mély hang, nem a parancsoló ezredesé. Nem volt magas, a megriadt emberé. Ez a hang nem kiáltott, nem remegett, csak nagyon jóságos volt. Éppen olyan, mint az úré. Jól esett. De hiszen biztosan tudom, hogy Takách alezredes úrhoz van szerencsém!

... Én nem bírtam kimondani azt a három kis betűt: *nem!* Sehogysem volt szívem ehhez. Csaltam tovább. Istenemre mondom, nem gyöngédségből, nem hiúságból, nem szégyenérzésből hallgattam el, hogy én csak szegény, vagy boldog civil vagyok, aki sohasem járt Dorna-Watra tájékán. Én csak *akartam* hasonlítani Takách alezredeshez. Ő is *csalt* akkor,

mikor napfényt ígért ennek a véres szemüregű, a sors által szembevágott fiatal katonának. Igaz, napfényt ígért, belülről: a lélekből napfényt, mely legalább is éppoly hatalmas, ragyogó, meleg, mint a miénk, ez a külső verőfény, csak hogy ezt a belső ragyogást a világtalanok jobban látják, mint mi, a látók, kik sokszor lehúnyjuk szemünket a ragyogás előtt. Kényszerűen a nagy orvosokra kellett gondolnom, kik sohasem mondják a betegnek: véged van. Tudásukat letakarják az apostol palástjával és nem mondanak igazat, hanem biztatnak, noha a világ előtt magukra uszítják a tudatlanságról suttogó kis rágalmazókat. Ők jól tudják, hogy a hit - még egy nap, - az erősebb hit - még talán pár hét, - a legerősebb hit - talán még néhány hó is, de még a legparányibb hit is legalább az utolsó könnyű fellélekzés. Nem bírtam kimondani a három kis betűt, mely a legnagyobb erőt, kegyetlenséget, csalódást vagy a kétségbeesést szokta fölkaparni. A világ nagy nyelveiben minden tagadás ezzel a szerencsétlen «n» betűvel kezdődik, mintha legelső kiejtője e betűt megátkozta volna.

Most is újra elhallgattam, ami ajkamra tolult; csak kezet fogtam és annyit hebegtem:

- Édes fiam, - ne félj semmit...

Az ember arca fölragyogott. Hogyan? Mikor leperzselt szemhéja lehúnyt maradt! Mégis fölragyogott arca, kisimultak szomorú barázdái, szája kedves, derűs mosolyra húzódott. Férfiasan rázta kezemet és katonásan összeütötte bokáját.

- Az Isten fizesse meg, alezredes úr. Köszönöm. Alássan jelentem, én a régi vagyok...

... És mentünk ellenkező irányba. Beleütköztem sétáló párokba, tisztos öreg uraknak ütődtem, szép asszonyoktól kértem dadogva bocsánatot. Az ember után néztem. Láttam a szikár alakot, ahogy vonul lassan, egyenesen, magasan hordva fejét, ahogy kiválik az ideges vagy a lézengő tömegeből. Magam is bizonytalanul jutottam előre, ólmossá vált minden tagom, mint láz után, támaszkodnom kellett egyetlen barátom, kedves kortársam, a jó október karjaira.

Azóta többször találkozom emberemmel. Mindig megszólítom, mert meg akarom mondani neki, hogy «Takách alezredes» úr nem jött haza sem 1916-ban Dorna-Watra után, sem 1918-ban Piave után, de nem jött haza még ma sem, talán a szél sem hordta hazai földre hamvait. Nem merem neki soha megmondani, nincs elég bátorságom vagy elég gonoszságom hozzá.

Mindketten kölcsönösen örültünk egymásnak, hiszen a szomorú találkozásoknak is megvan a maga varázsa. Nem tudom, miért, nagy közöiséget éreztem ezzel az emberrel a mai világban: magam is koromban világtalanul bolyongok és keresem azt, aki - jó volna hozzám.

A GUIDE.

Cordoba... Fehéren álmodik a csöndes város a teljesteli nyár pompájában. Csak a nagyon szőke, lusta Guadalquivir kanyarulatánál sütkérezik sötéten a régi mór torony. Aki valamit őriz, mindig sötét arculatú, mert amit őriz, azt mástól vette el. Ezért zordonok a zsarnokok és Harpagonok, kik ha mástól nem, a saját lelkiismeretüktől félnek. Ezért zordonok a régi őrtornyok is.

Üres, hallgató, forró utcák. Itt-ott egy-egy pálma tárja az égnek hasított levelekből formált ölet; még több napfényt esdekel. A tövén meg lustán bujdosik a nap elől a barna képű siheder, ki halkán kínálja a kaktuszok émelygős gyümölcsét. Valahol, az egyik oldal-calle belsejében valaki dalol, magas, nazális, elhúzott hangon, ősrégi, fájdalmas, monoton dalt. E dal is Afrika. Úgy született, mint az ember - az emberkeverékfaj. Valamikor, régesrégén, a város előtt heverészett a mór vitéz és dudolta őshazájának, az arab sivatagnak vontatott dalát, mely elhúzott, sivitó, egyhangú, mint a számun süvöltése. Meglátta az iberiai pásztorleányt, ki magában ropta a tüzes, deli táncot és önmagának dalolt valami csapongó, fürge dalt. A vitéz megszerette a leányt. Kettejük dalolásából született ez a mámoros, fojtóan édes, mégis bánatosan misztikus melódia, ott a *calle* végén. Álmos és édes ebben az alvó Cordobában minden.

De hiszen bennünket keveset érdekel a *ma* Cordobája. Mi azt akarjuk látni, ami ezer esztendő előtt *volt*. Rettenetes szó «ezer»! Szürke, óriás szám, s ha nagyítóüvegünkkel, a képzelettel vizsgáljuk, meglátjuk benne a csodálatos életet, akár a vízcsöppben. Pezseg benne alkotás és rombolás, a reménység és kétségbeesés - a gyönyörködés és a szenvedés. Minden öli egymást. Néha erre az ezeréves életre rávetődik valami bűvös erő, az *eszme* fénye és kikristályosít valamit a jelennek, a jövőnek, valamit, mi kövé, ércé jegecesedik. Mi, mai napszamosai a mi ezerévünknek, eljövünk, megnézzük és gondolkodunk. Megpróbáljuk mai eszünkkel átélni a multat, ha tudjuk - és boldogok vagyunk, ha elbírnak szakadni a mától. Mert az ember csak a multban igazán boldog.

Jerünk hát a mórok templomához! A szedett-vedett kis csapat, melyet a közös gondolat nyájba terel össze a világ négy sarkáról, baktatva megindul. Mindannyiunknak jólesik elvetni pár órára az önállóságot, hallgatjuk a *guidet*, mint az iskolásgyerekek a mestert. Én is hallgatom szavát, bárha észre sem veszem, hogy közöttünk áll. Ő maga nem érdekel, csak az, amit hadar. Az utas nem ismerné meg a vagónt, mely tovaröpíti, az autót, mely tovarobog vele, csak az érdeklí, hogy kényelmesen és gyorsan jusson előre. Kezdetben én sem láttam mást az egész emberből, mint kopott köpenyén a rézlapot, a felírással: «français-english». Az ember maga csak egyik lap az útikönyvből, alapos, pontos, tárgyilagos, de szava nem meleg. Hiszen nem hozzám szól, hanem azokhoz az ismeretlen ezrekhez, kik utána siettek vagy sietni fognak.

Jerünk. Mindenki vagy hallgat, vagy csak suttogni mer. A nagy várszerű *csoda* falain végig-surran az árnyék és a fény. A mór arabeszkek között megbújik a madárpár. Tömérdek, nagy, üres épület, de belépéskor mindenki hallgatag, érezzük, valamikor az Isten lakott ez óriás hajlékban. Hallgatunk, mintha istentiszteletra mennénk, elrélvülve, nagy elhatározások, nagy események előtt, hinni a nagyot, valami erős igazságot. Még az övig meztelen, verejtékes bronz-munkások kezében is megáll a csákány meg a kapa, ahogy a mecset udvarán napvilágra ássák a gót keresztények templomát. Nekik az, amiért messze földről idesereglettünk, csak kenyér - az ezeréves kenyér.

Szokatlanul lassan, halotti csöndben ballagtunk a Mezquita beláthatatlan oszlopsorai között. A *guide* jelenlétét csak két dologból vettem észre: visszatartott mindenkit a sietéstől, mint aki gyönyörködik - és hallgatott, mint aki imádkozik. E kettőben tért el minden más magyará-

zótól, ki eddig keresztülhajtott a négy világtáj nevezetességein, mint a lekésett pásztor, ki a rábízott nyáját újra a karámba ösztökéli - s aki hadart, mint a rossz felolvasó. Ez a kopott, csöndes ember egyre szimpatikusabbá vált előttem. A többi globetrotter zúgolódott: hé, magyarázzon már! Jerünk, jerünk! *Allons! Vamos! Avanti! Go on!*

Az ember nyugodtan megállt és felsőbbbséggel hangsúlyozta:

- Mesdames, messieurs! Myladies, gentlemen! Azt, aki a multak géniuszában gyönyörködik, csak nem zavarhatom száraz, lélektelen adathalmazzal. Aki *lát*ni akar, annak elméjét nem szabad lekötöm semmitmondó évszámokkal, idegen csengésű nevekkal, szórakoztató mesékkel. Nem vagyunk *iskolában*, hanem benyomásokat szedünk. A benyomás az a leszedett virág, melyet otthon is beállíthatunk az emlékezés üde vizébe... Az adatok megvizsgálására a hosszú téli esték valók. A látás után. A filmfelvétel megmarad a lélekben - hozzá magyarázat a könyv. Aki romantikát kíván, olvassa otthon Murphyt, Hugo Viktort, Gautiert, - aki fiatal lelkesedéssel akarja fiatal szomját oltani vagy fokozni, vegye elő De Amicis vándorlásainak könyvét, - aki karosszékben kandalló mellett meg akarja ismételni utazását, forgassa Calvert kedves csevegéseit. E mesterektől mindent megtud, kérdés nélkül...

- De ugyebár, hallgatásra intenének és megállásra szólítanának föl, hogyha szépséges őserdőben kísérem önöket, hol minden fatörzs más és más csoda, hol a fatörzsek ágbogjai a lábaiknál merengő páfrányokkal harmónikus stílusban ölelkeznek, hol a csönd hirdeti a Teremtő dicsőségét...

- Messieurs, gentlemen! - már a hölgyekhez nem is szólott - mi itt az áhítat *erdejében* bolyongunk, hol 1300 ékes oszlop az *erdő*. Az az istenség teremtette, ki itt lakozik, - s homlokára mutatott - a géniusz, mely sivár köznapok nyomorúságos korában néha évtizedekig, néha talán századokig pihen és hallgat, hogy új nagy időkre gyűjtsön erőt.

Bocsánatkéréssel meghajolt és leereszkedő mosollyal tovább hallgatott. Az idegenek csapata elnémult. Éreztem, hogy ez a csöndes ember, kit belépéskor semmibe sem vettem, győzött hallgatóságán. Ezt az embert becsülni kezdtem.

Megállott a Capilla di S. Fernando előtt, hol a mecset közepén ájtatos elmék és türelmetlen kezek mór oszlopok ledöntésével és mór művészet fölhasználásával keresztény dómot, emeltek. Kelet felé fordult és tiszteletteljesen legörnyedt, mintha az Al Moghreb, a szent korán előtt hódolna. Azután keresztet vetett.

- Gentlemen! - most már csak angolul szólt, mintha az angolszász nyugodt tárgyilagossághoz akarna appellálni. Amit itt látnak, csodának látszik, pedig a *csoda* nem más, mint örök törvények frappáns és ezért kivételes érvényesülése.

A másik utas-csoport cicerone-ja hallgatóinak valamit hangosan mesélt. Áthangzottak egyes szavak: - 786-ban volt - Al Mansur kalifa... a riconquista - katolikus királyok... A mi emberünk idegesen átsziszegett neki:

- Váyase Usted con Dios... (Menjen, uram, Isten hírével...)

Békességet akart. A másik guide gyorsan kiterelte az ő gondjaira bízott csapatot. A miénk folytatta:

- Íme, jámborok le akarták törni más jámborok művét. Nem bírták. Inkább összeolvasztották a két művet. Innen nem űzte ki egymást a *két* Isten, Allah, ki napkeleten uralkodott és a Galileai, ki napkeleten szenvedett. Nem, mert *egy* az Isten.

Ezt a kopott embert most már csodálni is kezdtem.

Az egyik remekbe alkotott mecsetfülkében megállott, ott, hol vakbuzgó kezek által fölrakott és ma buzgó kezek által lekapart vakolat pompásan konzerválta a mór arabeszek tompa, szőnyegszerű színeit és a csillogó arannyal írt ezer esztendő írást.

- Mesdames! Ladies! Signore! Senoras! - most meg csak az asszonyokhoz beszélt, mintha nők kifinomultabb ízléséhez akarna szólani, mely szereti az igaz ékességet, - vagy a nő gyöngédebb érzelméhez fordulna, hogy fölriassza lázadását a férfiak örökös küzdelme ellen azzal, hogy megremegetti lelkükben az anya örökké visszatérő tragikumát:

- Igen, hölgyeim, a mi latin betűink a gondolat, a hideg, kimért gondolat fotografiái. Az *arab írás* napkelet fénysugarainak összefonódása, táncos, veszélyes játéka, a hangulatok misztikus hullámozása - tehát az arab írás művészet, maga az ékes arabeszk... - Rámutatott az egymásba ömlő furcsa aranybetűkre. Ez a korán egyik szörnyűséges igazsága. Míg ujjával betűzte, köhögve, néhány gutturális hangot ejtett, az arab szókat. Fordítom: «a háború lángja nem fog kialudni a világ végéig».

- Megdöbbenek, ugy-e? Boldog anyák, kik békének szülnek, hogy fiaik alkothassanak. De hát az élet nagy sorsjátékán nem nyerhet mindenki, még az anyák szerető szíve sem.

Most már kíváncsi lettem ennek az embernek minden szavára. Lestem megszólalását. A többiek is. Órákig járt előttünk, szűkszavúan, néhány közbevetett súlyos mondást osztogatva, míg újra elértük a Mezquita küszöbét és a szent hűvösség után újra ránk perzselt az arcunkra szabaduló déli napsugár. A jámbor mórok, mielőtt Allah elébe léptek, itt mosogatták kezüket. Hiszen a lélek mosakodását még senki fel nem találta. Kiléptünk e tágas, négyszögű csarnokba, hol egykoron virágzó narancsfák állottak. Cordoba bölcs tanácsa itt adta el a pogánynak vert aranyért a régi templomot, hogy a kincsekért pompásabbat emeljen, vagy talán csak azért, mert az arany akkor is hatalmasabb erő volt a hitnél és ékeőbb érték az embervérnél. Most bronzszobrokká pörkentett napszámosok lustán ássák napvilágra a régi dóm roncsait. A guide odaszólt a verejtékes embereknek; közben a kivetett rögöt hordó gyerekek földdel tömött kosarába pénzdarabot vetett:

- Un duro por el chico! (Egy duro a kicsinek!)

Aztán felénk fordult.

- Annak az értéke, ami a föld alá került, ezer esztendő után mindig föltámad, legyen az akár rovott kő, akár írás, akár eszme. A lélek föltámad, mert ami a föld alatt van, a multak lelke...

Maga köré gyűjtötte, csöndre intette a csevegő párizsi hölgyeket. Mesélt.

- Ugy-e, szép a *Mezquita*. Több mint szép, csak nem tudok rá helyes szót. A szavak lépést tarthatnak az érzésekkel, de az ábrázoló művészettel nem bírnak együtt fölszállani. Disszonánssá válnak, mint a tenor, mely nem bírja kihozni a trubadúr strettáját, még ha lábujjra ágaskodik is...

- Mesdames, Messieurs, csodát láttak, melyet a kegyelmes história átmentett nekünk forgandó idők vak akaratával szemben. A história egyszerűen hipnotizálta az alkotás szépségével a romboló embert, a história saját akaratát végeztette a dúló néppel, mikor vele bevakoltatta kelet ékességét és muzulmán derekú oszlopsorokba jámbor szenteket állíttatott. A história néha okosabb és nemesebb, vagy talán ravaszabb, mint hinnők. Félkézzel adott és csak félkézzel vett...

- Amit félkézzel elvett, azt nem tudom megmutatni, pedig Mesdames, Myladies, Signore, Senoras, mint a luxus fanatikusai - mert, bocsánat - minden nő az! - igazán megsirathatják.

- Abd-ur-Rahman, a nagy kalifa a *templom* építésén mindennap maga is dolgozott, verejtékezve göröngyök kilapátolásánál, márványkövek tömbjei alá dugott dorongok feszítésénél.

Ah, ott az egyik gentleman fejét rázza. Hogy ez csak mese? dehogy. Igaz, ahogy ma is ismétlődik. Hát nem látták legutóbb a heti journalban a filmet? Mussolini Benito maga kezdi meg a hitvány római viskók rombolását. Saját vezérlő kezeivel szed le mohos cserepeket a tetőről és csákányával nagyot vág az omladozó falakba...

- Hol is hagytam? - Igen, a kalifának az a műve, melyet a léleknek emelt, még ma is áll. De elenyészett az a palotája, amelyet asszonyának emelt. Pedig abban a nyoszolya Libanon cédrusából készült. Szőnyegei bogozásánál vakká szótték magukat Medina leányai. A Vörös-tenger fenekén porladnak a gyöngyhalászok csontjai, kik befúltak a habokba, mikor bűvároskodtak, hogy az asszony álma fölé igaz gyöngyöt rakjanak a korán bölcs betűihez. Ennek a palotának nyoma veszett. De megmaradt Abd-ur-Rahman igazsága. Mikor ő, kinek hosszú életében minden sikerült, behúnyta szemét, fölsóhajtott: egész életemben alig volt 14 nap, melyen igazán boldog voltam.

- Ott újra mosolyog egyik kedves vendégünk... Madame, ez nem összehordott anekdóta. Nem. Betűről betűre igaz, mert boldog csak az lehet, ki nem gyakorol mások fölött hatalmat! A hatalom fájdalmakat termel. Reménylem, Önöknek több boldog nap jutott és jut, mint a nagy kalifának. Szárazon hozzátette: A vezetésnek vége van.

Többen félreértették e befejezést és pezetaikkal közeledtek a kopott emberhez. Nemet intett.

- Köszönöm. Engem Cook megfizetett azért, hogy vándorcsoportoknak magyarázatokat hadarjak. Megélek. Ha elmondhatom gondolataimat is, nekem megkönnyebbülés. Az elhallgatott gondolat jobban szorít, mint a kinőtt ruha.

Sarkonfordult. Én követtem, melléje osontam, mintha nem fizetett «guide» volna, hanem tekintélyes tudós, kihez a laikus zavartan közeledik.

- Senor, - kezdtem - esetefelé tovább utazunk Granadába. Sajnálom, hogy az Alhambrában nem ön vezet. Ha ideje engedi, jöjjön egy csésze mokaára a Hotel Reginába. Szeretnék önnel néhány szót váltani.

Csodálkozó szemmel nézett rám.

- Velem? - Jó. Jövök. Le doy gracias. (Köszönöm!)

Pontosan jött. Még csak egy órám maradt Cordobára. Míg a többi útitársak nyugtalanul bolyongtak ide-oda, - kusza köszöntéseket irkáltak képeslapok tömegeire, - zaklatták a portást, hogy szerezzen nekik még bélyegeket Ibanez Vasco arcképével, keseregtek a 45 fok meleg miatt vagy megtömték zsebeiket Granada prospektusaival és tarka hotelcédulákat ragasztottak poggyászaikra - mi ketten letelepedtünk a legbékésebb sarokasztalhoz.

- Cordobából való?

- Természetesen. Hogyha nem ott születtem volna, akkor nem tudnám a Mezquita minden 1300 oszlopát úgy szeretni, ismerni, mint például a hegyi pásztor az erdő mindegyik fatörzsét.

- Nem tudom, de majd azt hittem, katalán...

Nevetett.

- Még a gondolkodó idegen is csupa tévedést állapít meg. A soffőrje lehetett katalán. Innen a szuggesztíó. Önök, idegenek, átrohannak egy-egy darab földön és azt hiszik, már megismerték az ott lakó emberek lelkét. Ez egyet érne azzal, hogy átutazik Marokkón és megírná az arab nő rajzát. Nem látott belőle mást, mint a szemet, mert ábrázata le van takarva. Ahol utazik, legfeljebb a szemet látja. A többit a lefátyolozott asszony letakarta. Így letakarja magát minden nép is...

- Ma ugyan, - feleltem - hogy ön átkísért a Mezquitán, mégis fellebbentette ezt a fátyolt. Fellebbentette gondolatokkal, megjegyzésekkel, melyek fölötté állanak minden *guide* tudományos vagy népszerű magyarázatának, mint ahogy - hogy is mondjam - a magános magfa fölötté áll a lábainál felburjánzó ezer és ezer egyforma fűszálnak.

- Ustedes, - szólt a másik, kissé fölemelkedett és udvariasan meghajolt - előbb egy tévedéssel *touche*-t adott, most meg a *touche* helyén bókkal megsimogat...

- Hogy-hogy?

- Elismeréssel halmoz el. Az imént meg még katalánnak tartott, mert eszem járását föl nem tételezte a cordobai maradi spanyolról.

- Nagyon éles hallása van. Tüstént észrevesz minden synkopét... Szeretném igazán megismerni.

- Nyomban meg fog érteni. Eszem járása a tragédiám. Oka, hogy három ember életét élem. Tüstént meg fog érteni.

- Én vérbeli cordobai vagyok. Ha reám néz, látja, hogy *három* ember pillant ki arcomból. A három ős. Afrikai vagyok, európai koponyával. Európai vagyok, a messze kelet álmodozásával. Pogány vagyok, ki egyformán rajong a bibliáért és a koránért. Él bennem három ősapám: a Cid vakbuzgó kereszties vitéze, Abd-ur-Rahman bölcselkedő udvarosa, akikkel marakodik és fraternizál az iberiai pásztor. Ez a három ember kísér és súg egész életemen át. Ezért nem viszem semmire. Pedig önhittség nélkül mondhatom, mindhárom igen derék ember. Csak együtt nyugtalan bajszerzők.

- Cordobai vagyok. A déli álmok fia. Édesapám becsületes volt és büszke, csak a becsület és a büszkeség annyira lekötötte idejét, hogy kevés ideje maradt - munkára. Anyám szép volt és angyali jó, de sohasem tudta, hogy ő nem csak asszony, hanem emberi bajtárs is. Életét a *patio* kis csobogó kútja mellett élte le, mint a napkelet vizet merítő asszonya. Én fiatal koromban csak imádkoztam és irigyeltem a torero halálmegvető bátorságát, ahogy *recibiendo*³ leszúrja a vad bikát vagy betaposott mellkassal, összedöfött tüdővel, vérsáros muletával⁴ viszik a ravatalra, hol pogányul könyörög a *Virgen de la Asunción*-hoz,⁵ csodákért... Mikor azután húsz éves fejjel nap-nap után keresztülmentem a Mezquitán, gondolkozni kezdtem. Hol van az igazság? - ebben a nagyszerű multban? - ebben az álmodó semmi jelenben, avagy messze jövő fölvilágában? Furcsán hangzik, de az afrikai mór rázni kezdte bennem a keresztény spanyolt és ezt a rázást én éreztem. A tevén merengő arab forradalmár csinált belőlem, az aszfalton ögyelgő diákból. Kérem, minden spanyol forradalmár volt vagy az lesz, akár az andujár-i olajfák alatt heverész, akár Argentina pampáin vágtat. Szóval: menekülnöm kellett.

- Az én Mekkából a nyugati Mekkába, Párizsba siettem. Ott az eszmék lebegnek ég és föld között, mint valahol messze a proféta koporsója. Ott megtanultam mindent, amit modern embernek meg kell tanulnia, és megtanultam mindent, amit igaz embernek nem volna szabad tudnia.

³ *Recibiendo* akkor szúrja le a torero a bikát, ha szemben bevárja az állat futamát és ez mintegy bele-rohan a mereven tartott tőrbe. A legünnepeltebb mód.

⁴ Muleta = a torero skárlátvörös izgató kendője.

⁵ Virgen = a szeplőtelenül fogant szűz. Cordobában csodatevő. A Mezquita egyik kápolnája neki van szentelve.

- Hónapokig nyomorúságban csatangoltam. Végül találtam kenyeret. A Boulevard du Montmartre táján, egyik régi ház első emeletén van a «Barcelona» étterem. Tulajdonosa menekült katalán anarchistának a fia. Segítette a kibujdosott spanyolokat. Ott tanultam franciát, angolt, olaszt, ott tanultam azt is, amit Ustedes éles szemmel első becsúre katalánnak tartott bennem. Ott szedtem magamra mindazt, ami a szívemen keresztül csörgedező háromféle véren kívül még külön - felemás. Hiszen méltóztatik tudni, hogy a talajtalan földönfutóknak észjárása mindig - felemás. Az emigránsokról külön pszichiátriai műveket lehetne írni. Én, a «Barcelona» szerény senkije titkos agitátor voltam, hazám föltámadásáért. Át akartam vedleni afrikaiból európaivá.

- Mikor idehaza vihar söpört végig, a «Barcelona» ablakaiból lebámultam a boulevard-ra. Láttam, hogyan hullanak a sárga levelek a nagy utca fáirol. Valami megbabonázott. Ebben a kis szellőben, amely leverte a boulevard rozsdás levelesét, az én hazámon átviharzó szélvész üdeségét akartam fölfedezni. Az ilyen képzetet önök nosztalgiának hívják. Én azokban az ösztövére párizsi fáknak is a Mezquita végefogyhatatlan oszlopsorainak folytatását láttam. Gazdám, a sokat próbált katalán nevetett és chablis-t töltött a poharamba. A cordobai ember nem ismeri a bor mámorát, nem iszik. Pedig nincs igaz ember, kinek az élet valamelyik pillanatában el ne kelne a *mámor*. A bűnöző tette előtt vagy szökése után fölhajt valami tömített alkoholt, - a rohamsisakossal rumot itatnak, hogy vakul menjen előre, - a fanatikus szürcsölgeti saját fanatizmusát, - a zseni megittasul önmaga nagyságától. Hiába, a lélek a fizikumhoz van kötve, ez meg csak úgy tarthat vele lépést, ha fölkorbácsolják.

- Én átsomfordáltam a lézengő yankee-k, tipegő bourgeois-ák, libbenő midinette-k és ordítózó rikkancsok között, kik fülemben, agyamba trombitálták: Révolution en Espagne! Révolution... Besurrantam a Brésil-kávémérésbe. Ismeri? Biztosan. Aki ott nem ivott kávé, nem tudja, mi a kávé. Én egyik csészét a másik után hajtottam le. Föltámadt bennem a mór. A fekete kortyokból kiéreztem az arabiai sivatagok végtelenségét és perzselő forrását. Föltámadt bennem a Cordoba falának rohanó kereszties lovag. Onnan ragyogott reám az üdvösség. Ittas lettem a nosztalgiától.

- Még az este a Gare du Quai d'Orsain imbolygó lépésekkel támolyogtam be abba a vagonba, melyen izgatottan betűztem: Paris-Irún-Avila-Madrid. Repültem haza, a megváltás felé.

- Mikor újra megláttam a vörösén égő tarlókat, melyeket a mi szántóvetőnk fölperzsel, hogy a hamuból teremtsen kalász-phönixeket, mikor az a hullámos-táblás lejtő lángjával megpirosította az éghatárt és füstjével mégis eltakarta a csillagokat, torkomban éreztem szívemet. Mikor azon az aszályt hintő déli égen megláttam a Sierra Nevada sejtelmes körvonalát, torkomban éreztem szívemet. Pedig annak a tarlónak égnie kell, hogy teremjen újra, - a havas ormokon pedig örökös a hó. Nem változott semmi.

- S mit találtam otthon? Cordobában az emberek ütötték egymást. Marakodtak a mórok, keresztények, pogányok - hozzájuk keveredett a negyedik: az európai, ez a zavaros, elvont ember.

- Öregedő apám még büszkébb volt, mint valaha. Ölbe tett kézzel leste a csodákat. Mindenben gyerekesen hitt. Őszülő anyám a *patióban* tovább hallgatta a parányi szökőkút csobbanását, engem szeretett és a nagyvilágról semmit sem tudott vagy nem akart tudni. Mintha ősanja után nemcsak arcát, hanem szemeit is letakarta volna.

- A torero majd hogy könnyezett, hogy bezárták az arénát. A békés, lusta férfiak hősi halált akartak halni vagy kegyetlenkedni, mert a heroizmus és a gyávaság bélyege, a kegyetlenség, benne van a mi mór-keresztény-pogány vérünk lüktetésében. Ránk szakadt a nagy szabadság minden terrorizmusával, mint a kora márciusi tavasz, mely nem számol rügyfakasztó bőségében a fagyos szentekkel, kik lefagyasztják a korai hajtat. Azt hittem: otthon vagyok. A

katedrálisból összeáhitatoskodott hit, a Mezquitából összejárt keleti bölcsesség, a Párizsban felszedett modern gondolatromán utat nyitnak az érvényesülésre. Dehogyan. Otthon úgy bujdosom, mint a tékozló fiú, ki háza tájékán csak lopkodva bujkál, mert már nem mer egyenesen bekopogtatni... Tanítani akartam. Nem kaptam kenyeret. Az *idegen* Thos. Cook alkalmazott, mert fölismerte bennem a papagájt: hogy utána tudom mondani a franciát, az olaszt, az angolt.

- Az én történetem a *terheltség* tanát igazolja és végzet, vagy ha jobban tetszik, fátum, kiszmet. Minden keleti fajnak ez a sorsa. A keleti nép, vagy az, kinek ősei között keletiek voltak, testvértelenül marad, és valahogy lekésik a világ nagy áldomásairól. Bölcs és úr, keveset dolgozik, sokat remél, ábrándozik és Európa klímájában, ha ahhoz alkalmazkodik, didereg - vagy vért izzad...

A Paseo del Gran Capitan felől autó túlkölt, riasztón, sokszor egymásután. Emberem fölállt és meghajolt.

- Le doy gracias. - Én csak a szegény *guide* vagyok. A magyarázat véget ért. 4 óra 30 perc. Autójuk indul Granada felé...

... Rohantunk tovább, mint maga a siető élet. Nézegettem a soffőrt, hogyan dolgozik szakadatlanul, hogyan szorítja ajkai közé a segédsoffőr a készre sodort, meggyújtott cigaretták félbeszakított sorát, mikor merészen veszi a kormánykerékkel a hegyi kanyarulatok végtelenségeit. A Sierra óriás sziklái között a szétpárázó holdfény meséket szőtt. A szirtek a mecsetek alakját öltötték, a fák mór harcosokká változtak, a bokrokból kipirosodott Carmen kacér rokolyája. Tévedtem. Sehol senki, csak a nagy csönd osont keresztül örök birodalmán. Granadáig gondolkoztam azon, amit a kopott *guide* mesélt. Nyugtalan voltam, mintha bennem is összezsörgedeznék Kelet és Nyugat vére és feldagadt patakja hullámanék fejem és szívem felé. Hiszen csak a nagy csönd járt körül, az örök változatlan hegyek között...

A VOLTAK.

Lassan ballagtunk befelé a Kärntner-Strassen. A novemberi eső barátságatlanul szitált, valahogy nedves és fagyos lett tőle az ember lelke is. Az autók zsinóregyenes fényes sávokat rajzoltak az ázott aszfaltra. A paloták alján minden 40-50 lépésre kezetlen, lábatlan emberoncok gubbaszkodtak a gyalogjárón, előttük a nyútt katonasapka a vizes kövön. Rég le-száradt róla az 1914-es bokréta. Most ebbe a sapkába kéri számon a fényes kirakatok előtt ácsorgó névtelen tömegtől mindazt, amit a csatatéren hagytak. Monoton kéregetésük csak akkor válik élénkebbé, mikor p. o. angolul beszélő járókelők haladnak el mellettük. Az idegeneknek tüntetőbben mormolják el nagy bánatukat, hangosabban kínálják a koldulást szemérmes kenyérkeresetté varázsló cipőzsinórt, vagy bukfencező pamutkutyácskát. Itt mindenki az «entente»-tól vár mindent, - az ország kölcsönt, a rokkant alamizsnát, a szálló, színház, mulató hasznát. Ez most a régi császárváros, a jovialis üvegházi bárók, a kardcsörtető tisztek, a délceg, elegáns nők - hajdani városa.

Barátom, ki már hónapok óta valami nemzetközi megbízatásban - Duna-bizottság vagy eféle ügyeiben állomásozott Bécsben - szinte észrevétlenül minden rokkantnak leadta obulusát.

- Istenem, - mondá - én is ott voltam a gránicon. Én is szenvedtem. Megúsztam a háborút egy kis karlövessel, no meg egy kis tifusszal. Vegyes örömeket kelt ez a szerencse. Örülök, hogy élek; mikor *ezeket* látom, viszont szégyenlem, hogy nem hiányzik nekem is egy-két lábam.

Botjával rá-rácsapott a kövezetre, mintha még a földre is haragudnék.

Újra adakozott.

Mikor a hirdetőoszlop mellett haladtunk el, - erre nagyon haragudott.

Az összevisszaragasztott plakátok közül csak keveset lehetett megfejteni. Az Operában Mozartot ünneplik, valamelyik Biedermeier-teremben a kedves, a szentimentális, a szerencsétlen Schubert emlékezetére muzsikálnak, a Burgszínházban a jó Grillparzert szólaltatják meg, szóval azoknak, kik művészetet, harmóniát, jobb napokat keresnek, pazarolják a multak örökét. Ezeknek a hirdetményeknek foszlányait befödik a nagy vörös tónusú plakátok, az övig meztelen férfiak nagy vörös öklei, nagy, vörös, ordító szája. Ez az ököl és ez a száj üdvösséget ígérnek a millióknak.

Barátom fejét csóválta.

- Nézd! Szegény, naív emberiség! Boldog lesz-e, ha ráterrorizálják a boldogságot? Talán még más hivatása is van ennek az emberiségnek, mint hogy dolgozzék, egyék és kiabáljon... Hogyan lehet a szeretet kötelességeit gyűlölettel ráoktroálni az emberre! Úgy hat ez reám, mintha a világszép leányzót állig fölfegyverkezve jelentetnék meg. Sehogysen illenék neki ez a ruha. Hiába, - és közben visszafenyegette a hirdetőoszlopról fenyegető nagy vörös alakot - hiába. Két dolgot nem ismernek és nem értenek ezek a jó tribúnok, - a két örök törvényt. Nem lehet kioperálni a multból leszűrődött szépségeket, hívják akár családnak, hitnek vagy hazának. Kezet, lábat, appendixet ki lehet metszeni, de a szívet mégsem. Az a fa, mely nem emlékezik arra, hogy egykor tavasszal kihajtott, sohasem tudna többé rügyezni, kivirágozni... A másik törvény pedig az ősi dac. Ha ránk parancsolnak valamit, a másik oldalon nyomban ott a - *nem!* Nincs mélység magasság nélkül, fordítva sincs.

Adott az oszlophoz támasztott rokkantnak, ki reszketett, mint az emberiség lelkiismerete, a tragikus szimbólum, mely arra int, reszkessünk mindenért, ami még a miénk, - a kultúráért...

- Jer be, igyunk egy teát. Az a száraz kínai levél, meg az a száraz indián-gaz, a tea meg a dohány az emberiség két legértékesebb ajándéka. Ennek a két elsárgult levélnek misztikumától meggyógyulnak a lelkek. Ma ez kell a világnak.

Beültünk az egyik sarokba. Barátom csevegett, filozofált az ő szeretetreméltó cinizmusával. Ezt a cinizmust magára szedte a nagyvilág bolondos forгатagában, a szeretetreméltóságot még magával hozta az ősi kúriából, hol az ébresztőóra még a kakas kukorékolása, az autó a fényes szőrű paripa, a csipkefüggöny az ablakon benéző akácvirág.

- Nos, ez az egész világ csak óriási «Prater». Emberek bemennek, örömmel nézik magukat a homorú és domború tükörben, mert jól esik hinniök, hogy csak a tükör torzítja őket. Ráülnek a kis barlangvasútra, hogy jól elszedüljenek, mikor úgyis megszédíti őket minden. Rálépnek a forgó korongra, mikor tudják, hogy a centrifugális erő miatt sohasem érhetnek célt... Célba dobnak, noha tudják, hogy hamis a játék... Kiadják aprópénzüket és boldogok, ha nyertek a Veuve Cliquot áráért egy palack kültelki lőrét. Mondják, jó gyerekek lenni. Hogyne, de a gyerekeknek. Milyen idők!

Ebben a pillanatban magas úr jött asztalunkhoz. Kopaszodó fejére tizenkét hajszála annyi gonddal volt odatapasztva, mintha ezek a hajszálak csak festve volnának elefántcsontalapra. Valahol réges-régen, valami oceanografiai múzeumban láttam hosszú tengeri moszatokat síma alapra appetirozva. Ez az úr gondosan lepeckelt kopott ferenc-józsef-kabátjáról egy-két porszemet és megdörzsölte kezeit. Mosolygott, igen, mosolygott az egész ember, udvariasan, kedvesen, üresen. Sohasem láttam még ezt a mosolyt. Ez az ember tudott mosolyogni nyakával, válláival, egész felsőtestével, kezeivel. Meghajolt. Megállapította, hogy ebéd van. Lekötelezően megkérdezte, hogy vagyunk. Ízlik-e a teánk? Az asztalon pedánsan megigazította az üres cukortartót, a felére metszett papírszalvétát és azután méltóságosan átvándorolt a szomszéd asztalhoz, hol óramű pontosságával elvégezte ugyanezeket a műveleteket, melyek kitöltötték egész hivatását.

Barátom feléje integetett, hamisítatlan bécsi nyelvjárásban odaszólt neki valamit. Látszott, hogy régtől fogva jól ismeri.

- Ez a tulajdonos?

- Dehogyan. A tulajdonos valahol valutákkal spekulál. Ez a jó ember itt a felügyelő, a manager, a chef de réception, vagy hogy is nevezzem a címek eltörlése után. Hozzá tartozik a helyiségben megváltható élvezetekhez, mint az a szürkés kis cukorkupac, melyet vastag fémcsészében hoztak, hogy többnek lássék, mint az az öt pohár víz, melyet gyorsvonati pontossággal húsz percenként élénk raknak, hogy duskáljunk legalább valamiben. Mint az a nagy köteg újság, melybe már beírták a keresztretjvények megfejtéseit azok, kiknek bővíben kijutott a legdrágább kincsből, az időből, melyet, bármily kevés, nehéz elkölteni. Ő legalább 40-50 inflációs koronával drágítja teádat, mert van, egyszerűen itt van. Ezért mosolyog.

Alighogy megkaptam ezt a kis portrait-t, asztalunknál egész más vágású ember jelent meg. Szikár férfiú, még mindig délceg termettel. Két szeme fölött úgy állt előre szemöldöke, mintha két kis ernyőt ragasztottak volna homloka alá. Hóna alatt háromszor átváltotta zöld steyer-kalapját, melynek egykor világoszöld szalagjára verejtek és eső odarajzolta Európa legújabb térképét. Ezt a műveletet gyorsan és kimerően hajtotta végre, mintha gyakorlatoznék; színehagyott, kissé kinőtt vagy megszőkül zubbonya alól gondosan göngyölt papírtekercset húzott elé, mely osztrák színű szalagocskával volt általkötve, szépen, rendesen, szállításra készen. Közel hajolt barátomhoz, parancsoló és kérő tekintettel, de bizonyos gyönyörködéssel saját művészetében; valami bécsi kis chansont dudolt, csak nekünk, halkán, csak a mi asztalunknak. Volt abban grinzinger borokról, délceg bosnyák ezredről, bécsiek aranyszívéről, mely különösen szép szóke asszonyok kebelében érdemli ki a szerelem Nobel-díját...

Barátom újra kedvesen integetett, elmormogta a bécsi nyelvjárásban szeretetreméltó köszönetéseit, tapintatosan leolvasta a pár ezer inflációs koronát az asztalra. Emberünk szalutálva távozott. Kigöngyölyítettük a papírtekerceset, mit ez a tünező bohém otthagyt. Kóta volt. Az a dal, melyet imént halkán eldudolt. Az ő saját szerzeménye, az anonymus dala. Szövegét és zenéjét írta - két betű: X. von Y. A két ismeretlen között egyedül a «von» sejtethette személyazonosságát.

Elkomorodtam. Sajnálkoztam. Ezekről a hajótöröttekről akartam értekezni, mikor máris új látogató tisztelt meg. Jobb napokat látott, hervadt arcú nő. Viseletes ruhában. Finom arcvonásait nem bírta elködösíteni még az a halálos komolyság sem, mellyel élembe rakott két skatulya gyufát. Egyik csomag hazai gyártmány volt, - az olcsóbb - a másik az apró olasz cerini-gyertya, mely szerényen hirdette, hogy a háború után végre megnyíltak a határok... Sohasem felejttem el ennek a hervadt, szép nőnek szemeit. Ahogy élém tette a gyújtókat választásra, úgy kért a szeme, mint a sebzett özé. A lassan legördülő könny egész kötetnyi bánatos történetet írt halovány arcára, csalódások, elveszett idők happy end nélküli meséit. Ez a tekintet a szenvedő *asszony* szempillantása volt, mely szomorúbb minden jajszónál. Mikor besöpörte a cerini árát, lehúnyta a szomorú szemeket, hiszen csak ujjaival olvasta meg a hitvány pénzt. Ez a kéz, ideges, kimért mozdulataival, finom finnyásságával már a *hölgy* keze volt, a grande dame keze, mely gögösen tud leinteni, mint ahogy az *asszonyszem* lenyüggőzően kérni...

Barátom ugyan ülve maradt, de mégis egész törzse meghajlásával köszöntött, mint aki bizonyos hódolattal üdvözlől régi ismerőst.

Hallgattunk. Újságokat olvastunk. Levertük cigarettánk hamuját és megnéztük az apró parazsat a végén. Szóval perceket éltünk át, éppen csak azért, hogy leperegjenek. Az a furcsa, hogy az efféle percekre visszaemlékezünk, mert ennek a gépies átélésnek mégis volt valami tartalma. Öröltünk, mint a gép: emlékeket, ítéleteket, önmagunkat.

Barátom hirtelen fölállott.

- Most ez így megy itt Bécsben. Se vége, se hossza. Az ember nem mer valahol letelepedni, hogy nyilvánosan egyék, igyék. Szemrehányást eszünk, irgalmassággal koccintunk. Tudod mit! Jer hozzám baráti kis vacsorára. Leszünk egynéhányan. Ne felejtse el: Daffingergasse 6. Második emelet. Lift; ha éppen jár - a strike miatt... Este nyolc és fél. Smokingot ölthetsz, nos, nem az én kedvemért, mert hiszen téged hívtalak meg, nem a ruhádat, - de talán *vendégeim* miatt...

Valami közeli toronyban éppen nyolc és felet ütött, mikor becsöngettem. A hall-ban a borotvált öreg inas olyan komoly arccal akasztotta a fogasra felsőkabátomat, mintha sorsdöntő aktust végezne. Kihallatszott az élénk beszélgetés, melyben több összenevelt ember egymás között gondolatait csereberéli, melyekből annyi van raktáron, mint az egységes áron kereskedő bazárban az árukból. Együtt egészen helyesek és mutatósak, ahogy ide-oda rakogatják, de ha kézbe vesszük, rögtön látjuk, hogy nem érnek többet az egységes tucatárnál. Ezt hívták régen társaságnak vagy társalgásnak.

Beléptem az otthonos dohányzóba. A nedves, kormos köd után kellemes meleg ért arcomhoz, kezemhez, mintha selymet vagy bársonyt érintettem volna. Az ilyen belépéskor villámgyors pillantással seregszemlét tartok, hogy megformáljam magamnak a legközelebbi órák diagnózisát és ösztönszerűleg kiválasszam magamnak a szomszédot. Elakadt a szavam. Barátom bemutatott egymásnak. Legelsőnek a kávéházi ferenc-józsef-kabátos úr termett élém, vado-natúj, tükrös, kifogástalan smokingban.

- Herr Hofrat A. von D. Osztálytanácsos a néhai közös pénzügyminiszteriumban...

Úgy nyujtotta felém kezét, mintha nem a tenyeremet érintené, hanem a vállamat - és ezt veregetné. Símán, lekötelezően mosolygott. Igen, mosolygott, többé nem az egész ember, mint délután a kávéházban, - bizony, csak a szeme szöglete, a szája széle, mintha a régi miniszteriumban a tapétás ajtó mögött fogadna és kegyesen biztatna: «No, majd meglátjuk, mit tehetünk önért». Az egész ember szeretetreméltó «pluralis majesteticus» volt.

Utána összeütötte bokáit előttem a kedves X. von Y., aki délután asztalunknál a bécsiek aranyszívéről és a pompás grinzingi borról dudolt. A kitűnően szabott dragonyos-kapitányi attila ráfeszült domború mellére, akár ráöntötték volna. Éppen így indulhatott történelem előtti időkben parádéra. Megrázta kezemet közvetlenül, pajtáskodva, katonásan. A régi, egyenruhás férfi volt, kire ráírták apró csillagokkal, tarka zsinórral, hajtókával, csillogó érmekkel: kicsoda, micsoda. Néhány ezüst érdempénz, meg a fekete vaskereszt hamarjában elmondotta, hogy ez a kedves ember jól megállta helyét ott, hol halni kellett, jobban, mint ott, hol élni kellene.

Házigazdám bemutatott N. bárónőnek.

Kecses finom női kéz nyúlt felém. Ráhajoltam, megcsókoltam, ahogyan illik. Szememet lassan emeltem a kézhez tartozó arc felé, hiszen úgy rémlett, hogy ezeket a finom ujjakat ma már láttam valahol. A kéz olyan éppen, mint az arc; vonásai vannak, melyeket legott megismerünk. Igen, ez a kéz a grande dame keze volt, az ideges, finnyás kéz, melynek kínos föladat aprópénzt számolni... Két kedves szem mosolygott rám vissza fesztelenül, két szem, melynek foglalátát - hogy is mondjam - kicsit megújították, ha nem is egészen modernizálták. Valami kevés pipere és az emelkedett hangulat csodákat művelnek. N. bárónő nyugodt, kedves, kicsit fölényes pillantással nézett vissza, mintha sohasem találkoztunk volna. Én is levontam minden tanulságot, egészen új ismerősként mutatkoztam be. Lekötelező szóval üdvözölt:

- Önről már sok kedveset hallottam! - Meg is fenyegetett egyik finom ujjával. - Ön, szeretetreméltó magyar rebellis... Sie, lieber Kossuthianer...

Az inas kitérte a szárnyas ajtót és ezzel megadta azt a jelet, mely minden társalgásnak megváltó nyugvópontja. Tálalva van.

A Hofrat és a bárónő között ültem. Társalogtunk tovább az erőlevestől a halig, a haltól a pecsenyéig. Ez a legkülönösebb foglalkozás a világon. Az ú. n. fehér asztal föl villantat minden talentumot. Például ha valaki sohasem úszott és váratlanul beleesik a vízbe: nyomban úgy tud úszni, mint az indiai gyöngyhalász, ki szelleme mélységeiről játszva fölkaparint egy-egy gyöngyöt. Vagy valaki, aki még sohasem látott footballt és egyik gólt a másik után rúgja, már tudniillik a gondolatok góljait. Idegen emberek, közös emlékek, közös célok, még megszólítható közös ismerősök nélkül is - és társalognak. Minden szó olyan, mint a matematikai képlet, hol hatványjel áll oldalt a számok mellett. Minden szó hatványozva szaporodik a szomszéd ajakán.

A Hofrat olvasott, joviális ember volt. Tudta, hogy magam is szoktam néha a tollat forgatni, mikor jobban szeretek az ismeretlen tömeggel beszélgetni, mint az ismerős egyénnel. Hiába, a toll is ugyanolyan fegyver, mint a háborúban a puská. Szörnyűség volna a jólelkű, becsületes embernek a harctéren a puskát ismerősére ráfogni, de hát az ismeretlen, láthatatlan tömegre lelki furdalás nélkül rálő. A tollal is könnyebben megy a támadás az egyénné nem változott ismeretlenek ellen... A Hofrat drámákról értekezett és rettenetesen haragudott egyik újabb nagy osztrák íróra. Nem tudta neki megbocsátani, hogy egyik darabjában Ferenc József császárt «Beamter-kaiser»-nak nevezte. Azután megesküdtött, hogy nemsokára visszatérnek a «régi jó idők».

A bárónó jobboldalon éppen a ropogós császárszemlyét törte ketté és fölhasználta az alkalmat, hogy e nem éppen ritka cselekményt az én magyarságommal hozza kapcsolatba:

- Ahányszor ily fehér süteményt kapok kezembe, mindig haragszom azokra a kedves, de *kuruc* magyarokra...

- Bárónó! Mit vétettünk mi magyarok a zsemlye révén?

- Ah! - mosolygott - a háború alatt Szombathelyen voltam látogatóban. Ott, akkor, midőn már Wienben csupa korpa volt a kenyér, éppen ilyen hófehér zsemlyét ettem. Haza is akartam hozni niècemnek, a grófnénak, néhány kiló nullás lisztet, és neveumnek, az udvari titkárnak egypár kiló mákot... A határon elvette tőlem a magyar határőr, dieser wie hat er nur geheissen, dieser Teremtette Józsi... Maguk magyarok még ezt a pár kiló lisztet is sajnálták a szegény jó Bécsből. Kapzsi kurucok!

Elképedtem.

- De vért adtunk, nem is cseppenként, hanem folyamszámra...

Gógösen hátravetette fejét és *ritkított* betűkkel mondta:

- C'est la guerre! - kutyakötelességük volt. Én meg kiápoltam a hálátlan magyarokat...

Végigmért lekicsinylőleg, hogy kiegyenesedtem, - talán így nagyobbnak látszom. C'est la guerre... A hölgyeknek mindig külön hadi joguk volt és van: ezzel szemben nem lehet vagy nem illik védekezni. Szerencsére kiségitett a szemközt ülő vitéz kapitány, míg közben a tokajit ízlelgette az aranszínű serlegből:

- Én nem hagyom a derék magyarokat! Brave Burschen. Tőlük tanultam a «Tschárdáscht» és ezt a szót: «szeretlek». Komáromban szolgáltam vagy két esztendeig. Soha ilyen víg napokat! Das war aber fesch! Furcsa nép. Ha az ember messziről nézi őket, talán szidja is kicsit, de ha közibük kerül, akkor mindennek vége: valahogy az ember maga is magyar lesz. Igaz, hogy miattuk nem kaptam meg a legmagasabb kitüntetését. Olyan kitűnően állták a tüzet, hogy az olaszok nem tudták áttörni a mi állásunkat. Ezért aztán az ezredes nem terjeszthetett fel, - mert - nem volt *elég* veszteségünk... Igyunk arra, hogy megint *együtt* legyünk...

Azután tovább társalogtunk...

A közelben újra ütött a mélabús toronyóra... Bamm, Bamm! Kettőt. Mindenki elégedetten elsietett azzal, hogy másnap rengeteg dolga van.

Barátom hanyattdőlt a karosszékben és kezeit feje alá kulcsolta. Fogai között sodorgatta cigarettáját és komolyan rám nézett.

- Láttad őket?

- Te, mi volt ez?

- Barátom - ezek *a voltak*. Havonta egy jó napot szerzek nekik. A ruhát is én teremtettem elő, új, de a régi szabás. Együtt lehetnek nálam, együtt az illúziókban is, a magyar rebellis otthonában. Atélik az ő világukat, melyet fel tudnak ölteni a ruhával. Öregem, ez nemzedék volt, melynek minden hatalma egyedül a ruhájában volt, nem a lelkében. Ezért le kellett törniök... Holnap délután ötkor! A Kärntnerstrassen, a Cafében - újra találkozunk. Viszontlátásra!

*

Odakünt hullott az első hó.

Üres volt az utca, eltűntek a rokkantak és a lelki rokkantak. Lassan ballagtam, hogy minél később érjek haza. Még meg is álltam azoknál a kirakatoknál, hol éjjelre nem eresztik le a vasredőt. A Ranschburg & Gillhofer-féle nagy könyvkereskedés elé botorkáltam, a nagy kirakathoz, hol szép antik könyvek, régi kiadmányok sorakoztak egymás mellé. Az egyik nyitott könyvre éppen rávilágított az utcai lámpa éles fénykévéje, betűzgettem a megfakult papírlapon a nagy gót betűket:

Viel genossen, viel gelitten,
Und das Glück lag in der Mitten.
Viel empfunden, nichts erworben,
Froh gelebt und leicht gestorben.⁶

Hangtalanul havazott, mint amilyen hangtalanok voltak e rezignációs sorok.

⁶ Ferd. Sauter, 1848.

A BOLOND.

Az emberek semmitől sem félnek, csak önmaguktól. Egyideig csak elbírnak mindent, amíg csupán a balsorssal állanak szemben. A balsors pedig utánozza a természet erőit, valamilyen formában ott van mindenütt, mint akár a levegőben bujkáló villamosság vagy a titokzatos sugarak és hullámok. Vagy mi fogjuk föl akaratlanul, vagy meg fog bennünket akaratunk ellen. Ekkor azután váratlanul fülünkbe sűg vagy kiált valami hihetetlen kellemetlenséget, avagy észrevétlenül halálos, néha csak megnyomorító sebet éget lelkünkön. Mindezt játszva kibírjuk addig, míg nem vesszük észre önmagunkat. Ekkor elkezdünk azzal foglalkozni, hogy hát mi is lesz velünk? Egyszerre vége minden bölcs filozófiánkknak. Addig, amíg csak a távoli jövővel bajlódunk, valahogyan csak megy az életgép, vígan vetjük a reménységek soha ki nem kelő magvait és biztatjuk, becsületesen csaljuk önmagunkat: nos, majd csak kisarjad a mag tavaszra, hiszen még messze van az a március... Nagy okosságunk felölti az egyszerű parasztgúnyát és ismételjük a talán még Ázsiából hozott bölcseséget: úgy még sohasem volt, hogy valahogyan ne lett volna. Ilyen logikát csak keleten lehetett kitermelni. Végre is onnan jött minden proféta és ez a bölcsesség sem más, mint a nagy keleti proféták biztatásainak szántásillatú forгатása. Ám ha ennek a hangulatnak vége szakad és *közelebbre* nézünk, nyomban ránk agyarkodik a közelség, a keserves «holnap» és e holnapnak tükrében meglátjuk önmagunkat, szárnyaszegetten, nyomorultan, reménységekből kifosztottan. Hát ettől a találkozástól *fél* mindenki, rettenetesen fél és ekkor nyúl a legtöbb ember narkotikumhoz: aludni akar, ébren is, vagy sokszor örökké, csak éppen ne találkozzék kétségbeesett önmagával. Ebben a hangulatban, a kétségbeesett önmagunkkal való viszontlátás után nyúlunk borhoz, gyatra életünk ezerféle mérges mámorához, sokan a hajnalodás nélküli nagy álmhoz, mert mind elvesztjük bizalmunkat önmagunkhoz, hogy azt a kolduló, jajgató, fenyegető, badarkodó másik énünket az egyenlőtlen bajvívásban lebírnak, földhöz csapjuk, hogy legalább egyideig ne tudjon újra bekopogtatni a lélek bizalmas kiskapuján.

Szégyenkezve vallom be, hogy én is ilyen gyarló, gyáva vagyok önmagammal szemtől-szemben, hogy a hajló, fogyó esztendő tiszavirág-hullásával ez a hitvány énem egyre többször oson be hozzám, hogy íróasztalomnál szemközt letelepedjék, hogy estente ablakom alatt óbégasson, mint a kihalt utcán a böjti szél, hogy zagyva álmaimban nyoszolyám fölé hajoljon, hidegen rám leheljen, kegyetlenül, hogy azt higgyem: már a sarkvidéken lakom és valami kataklizma jéggel borította fiatalságom páfrányos, pazar őserdeit. Minden emlékem csak rossz szén, piszkos, kormozó szén, mások bányásszák és elfűtik maguknak.

Rá kellett térnem a lejtőre, hogy narkotikumot keressek, óvatosan, mint a hypochonder, valamit, ami nem árt. Egyszer, mikor így féltem az önmagamtól való találkozástól, rábukantam. E narkotikum *a mult*, mely kikristályosodott, konzerválódott és ezért elvesztette a saját korának mérgét. Ugyanolyan, mint sok más gyógyszer, a maga idején szintén *ölt*, de így keresztül vezetve, leszűrve a piros életen át, nagyszerű szérum. Hasonlít a napfényhez, mely mégis csak Arosában vagy Leysinben gyógyít, csak éppen odahaza nem. Ott azonban csodásan gyógyít.

Egyik esten megint ilyen gyáva voltam és nagy szorongásomban ehhez a szérumhoz nyúltam. Melyik és milyen multat válasszak otthonomon kívül? Legjobb a véletlenre bízni, csak a véletlent nem lehet megvádolni rossz tanácsadással, mert a véletlennek kiváltsága éppen a - véletlen - tehát a legnagyobb úr. Az esti asztalomra halmozott könyvek közé csaptam. Volt ott költészet, művészet, történelem, fizika, szóval összefogott az egész, betűkké sorakozott universum. Valamelyik csak leesik a könyvek közül, kinyílik úgy véletlenül, végzetszerűen. A találomra kinyílt lapon talán akad valami helynév. *Oda* megyek, mert ott keresem homeopata

módon az útmutatást: gyógyítsd a jövőt a multtal. Illúzióknak hívják ezt a csoda-írt. Csapkodtam. Le is fordult egyik könyv. Szétnyílt lapjaira feküdt a padlón. Félve emelem föl.

Remegve nézegetem, hogy esett, mi esett... Lagerlöf Selma egyik könyve volt. Bizony, ilyen udvariatlan voltam. Soha életemben még gondolatban sem vétettem asszony ellen; most meg a nagyszerű nobeldíjas asszonyt a földre separtem, igen, őt magát, mert hiszen könyveibe átment a lelke, a legpompásabb lélekvándorlás tanai szerint. Tudom, megbocsátana, mert megértene. Nézegetem, olvasgatom az első sort: «Hol volt, hol nem volt, volt *Firenzében* a köztársaság esztendeiben *Raniero Ranieri* nevű mester, a becsületes fegyverkovács fia...»

Nem olvastam tovább.

Holnap megyek Firenzébe. Ez a gyógyszer az igazi, a biztos, a jó: van ott szérum minden szépségből. Minden másféle hosszadalmas kúra kuruzslások meséje. De ott van kék ég - és a legkisebb darab azur-mennyboltozat máris vágyak és remények beteljesülése. Ott végességünket lezárt jóságba foglalják a bokrétás dombok Fiesole, Vallombrosa és Certosa között. Ott a gótikus ciprusok alatt jószívű, kedves, okos nemzet vár, ott együtt élnek a kegyetlen történelem és a bájos művészet szublimis házasságban, mert az asszony, a művészet nagylelkűsége eltakarta bajtársának minden sárga intrikáját és piros vérfoltját, - csak a *szép* maradt élve, éppen azért, mert már nem emberi élet. Oda, oda *kell* mennem, ott megtalálom a balzsamot önmagam ellen, - az illuziót.

Fölemeltem Lagerlöf Selma könyvét, becsaptam, gyöngéden megtöröltem kabátom ujjával, visszaraktam helyére, méltó társaságba. Meg is simogattam, mint valakit, akit nagyon szeretek. Jótanácsot kaptam. Köszönöm.

Az éjszaka csöndjében éppen megszólalt az én hűséges kis inasom, megszólalt a szomszéd szobából az ő kristálytisza, kedves hangján, melyben nincs soha hullámzás, nincs változás, nincs benne soha borús hangulatok árnyalata, csak a kötelességtudás és hűség örökké változatlan kedvessége, mellyel egyformán kiszolgál, mióta eszemet tudom, mint ahogyan szolgálta apámat, szépapámat. Megszólal csengő, pontos, siető kis hangján az én kis inasom, a barokk bronzóra, a sasköröm-lábon álló, mintha életem sziklájára kapaszkodnék benne az idő, hogy ne hagyjon el olyan gyorsan... Fürgén beszél az én édes kis inasom: bim-bim-bim... Egy-kettő-tizenkettő. Gondosan emlékeztet, ahogy rábíztam: menj aludni, álmodni. Jó éjszakát. Holnap utazunk Firenzébe. Felice notte... Úgy értem, hogy még olaszul is megtanult a kedvemért.

Csak 24 óra, az a mindent ígérő, mindent elvivő, mindent meghozó semmi, a végtelenül hosszú 24 óra... Megérkeztem.

A Piazza della Signorián a Palazzo Vecchio karcsú tornya mögül a felhők ispilángja között rám pillant a hold. Bájos, barátságos jóképű orcája sokkal szeretetreméltóbb, mint minden emberi ábrázat, mely otthoni utcákon avagy útközben élém csúfolkodik. Bizony jól esnék, hogyha azokat a báránnyfelhőket lerendelhetném magam mellé, hogy eltakarják az emberi arcokat. De hát a hold mindig jóképű, mindig barátságos. Jókedvemben köszöntöm fölemelt karral, alla romana, római módra.

Nini, ott vár rám a szép fiatal Dávid, a deli, bátor fiú, a nagy Michelangelo kivésett fiának párja. Hófehéren áll a Palazzo előtt, a csodaszép Loggia mellett. Fiatalság! parittyázd le a veszedelmes, kegyetlen Góliátot, az ifjúságot fenyegető kaján sorsot! Köszöntlek fölemelt karral, római módra!

Tovább lézengek a Piazza della Signorián. Felejttem a tért, mely elválaszt, felejttem az időt, mely elválaszt, csak éppen vagyok és egyet tudok: nekem *nincs*, ami elválaszt, mert egyesül-

tem mindenkivel és mindennel, akit és amit szeretek, a szépekkel, a jókkal, - a széppel, a jóval.

A Via Calzaiuoli sarkán még egyszer gyökeret vert a lábam. Érzem, még meleg a talaj a máglya tüzétől. Itt égett el Girolamo barát, a Savonarola, mert életében már égett a lelke, mert akart valamit: az elvirágzott, a megavult, a lezüllött lélek megújódását, hiszen a megújódás vágya kísért a márciusi rügyben és a szívekben egyaránt, akár a barát kámzsája, akár a fekete ingek alatt dobognak. Köszöntöm a megújódást, fölemelt karral, római módra!

A Piazzán keresztül hazabaktató utolsó egylovas kocsisa észrevesz, felém tartja ujját, hívogat. Azt hiszi, az ideözönlő plebs közül eltévedt idegen vagyok. Én idegen? Dehogy! Otthon vagyok én mindenütt, hol jobbik magammal találkozom. Otthon vagyok én, akár a fülemülés berekben a somogyi pusztán, akár itt, Medici Cosimo érclovának lábainál, a remekművek, a napsugarak igazi arisztokratái között... Hallga! Úgy látszik, a körszakállas, a Caesar-képű Medici szól hozzám:

Però non mi destar; deh! parla basso!

(Ezért ne kelts fel; ah, szólj csak halkán!)⁷

- Ah, már jó is vissza az áldott egészség. Istenien fáradt vagyok, nem ahogyan a letört, össze-roppant, hanem ahogyan a makkegészséges fáradt ember áll alig a lábán, nem úgy, mint mikor a fáradtságot lüktető halántékomban, a gondokat Atlaszként cipelő vállaimban, aggódó szívem szurkáló megriadt fájdalomában érzem. Ez itt már a reménységes lábadozás fáradtsága. Meg éhes is vagyok, mintha hónapok óta nem ettem volna. A lelki éhségem már csillapul; most már jön a másik, a földi éhség, az örök Lucullusé. Be a Via Tavolini szűk utcájába, a régi jó Paoli-hoz, hol édes zamatu Aleatico mellett sok pompás koponyában termettek derék gondolatok. Szinte futok, mint a fiatal csikó, mikor először terelik ki az istállóból a kövér fűre.

Toscana édes szava köszönt, a szó, melynek nincsen prózája, a szó, melyet először Dante ajka ejtett, a szó, a «soft bastard of Latin», melyet Byron szerint csak selyemre szabad írni, sohasem rongyokból készült papirosra. Mindenki úgy köszönt, mintha tegnap lettem volna itt utolján, pedig két évtized foszlott azóta szappanbuborékká. Itt minden szó mosolyog és becéz.

Egy pillantást vetek az előszoba terített asztalára, hol a megszámlálhatatlan ízletes színpompa sorakozik, mint a művészi, a tarka mozaik. Szemem megakad a bejárat föliratán:

La LUNA può ispirare bene il poeta,
Se questi guarda il ciel a pancia lieta...

(A hold a költő ihletét új életre idézi,
Ha ez a magas egeket víg gyomorral nézi...)

Magam is elmosolyodom, kinézek még egyszer az ódon, szűk utcára, fölfelé, hol benéz a hold. Köszöntöm hold-barátomat fölemelt karral, római módra...

Mikor a köznap homokszájkaitól megszabadult idegen belép az ilyen kedves, meghitt étterembe, hol minden tál ételhez megkapó benyomások fűződnek, melyeken éppen a földi éhség csillapítása közben szoktunk elkérődni, hol emlékek fűződnek, a diákévek első világlátása vagy a nászút első életfeledése korából, emlékek, melyek ujjainkkal együtt átölelik a Chianti-palack zömök kosártestét, hol ízes minestrák gőzével keveredik a szellemiség atmoszférája, a

⁷ Michelangelo, ki a Medici-kápolnában Medici Giuliano síremlékére alkotta a nap és éj csodaszép alakjait, - felelte ezt kortársának. Strozzi Giambattista költőnek. Firenze zsarnoki elnyomására célzott.

már rég eltávozott nagyoknak szinte észrevétlen materializálása révén, kik hajdan ugyanide tértek be egypár búfelejtő órára, hogy leszálljanak éppen a szellemiség piedesztáljáról erre a mi, gyarlóságában is nagyszerű sártekénkre, az első érzés mindenkinél valami ellenállhatatlan hadvezéri hajlam. Kémleljük, melyik helyet foglaljuk el? Végigfut pillantásunk a jelenlevőkön. Gyorsan, pillanatok alatt becsülgetjük, mérlegre tesszük őket, becsülgetjük erejüket, gyöngéiket ismeretlenül. Átlátunk rajtuk intuicióval, megállapítjuk fajtájukat, céljaikat, az idegenség uniformisában keressük az otthoni egyént. Egy-kettőre végigvándorol képzeletünk távoli otthonukon. Filmszerűleg pereg előttünk a londoni westminsteri bérház képe a darlingtoni nyári lakig, - elreppenünk a *Wit-Zandi* tengerparti háztól a halkszavú magyar kúriáig, melynek kéménye barátságosan füstölög a zsongó hársfák és hófűrtös akácok fölött. Bepillantunk a berlini hivatalszoba kulcslyukán és kiválasztjuk a nyárspolgári dán szalon falán a helyet, hova ezek a tisztos, lelkészkepű ősök közé fel fogják akasztani Rafael vagy Leonardo miniatűr-arcképét vagy a Pontevecchio képét Alinari-kiadásában...

Én is így, hadvezéri módon körülnéztem. Igen, valamikor - a hagyomány szerint - ott szokott ülni Longfellow, a csillagos lobogó gyöngéd, bölcs, ősz poétája; ennél az asztalnál meg rendezgette kéziratait a jó öreg Gregorovius... Nincsenek itt, mégis itt vannak Itália régi rajongói...

Megörültem. A fresco alatt, melyen éppen *Boccaccio*, a feszes lábszárú, tarka-köpenyes vigasztaló, pajkos pajtásaival, a bohém leányokkal a csalfa mesemondásra indul, rég nem látott, kedves ismerőst fedeztem fel. Előtte balról spaghetitik gőzölgő dombja, - jobbról a teleírt kutyanyelvek halmaza. Éppen zsebkendőjével törölgette kifáradt szemüvegét és szinte vakon nézett az ernyős lámpa fényébe, mely köré felhőkbe gombolyodott a cigarettafüst, mint nap hajlásakor az esti köd. Éreztem: mennyivel többet lát, mert hihetetlenül rövidlátó...

- Sera! - Gian!

Fölemelte karját római üdvözlésre. Lebilincselő mosolyából, mely kisimította ragyás ábrázatát, láttam, hogy megismerte hangomat.

- Szabad? Készen a hajnali cikk?

Helyet mutatott asztalánál. Az apró, lefelé hajló sorokkal telerótt papirköteget átnyujtotta a várakozó boy-nak.

- Presto, Ginetto. Alla redazione!

- Szeretném holnap a húsvéti számot olvasni. Szép ünnepi cikk lehet...

Legyintett.

- Nem tudom. Akármit írok, valahogyan szomorú a levegője. A kórus, mely minden mondat végén belekap a gondolatba, komor. Párkák kórusa.

- Címe?

- Il pazzo. A bolond.

- ?

- Miről írjon az ember Firenzében, húsvét előestéjén? Ma délben is belegabalyodtam az embertömegbe, mely a Piazza del Duomon várta a *scoppio del carro* kedves eseményét. Diákkorom óta, vagy ötödik évtizede évről-évre, ugyanazon a napon arra vetődöm. Únom, de meg kell állnom. Parádé. Kevés áhítat. Barátom, csak *mostra*, látványosság, - de régi hagyomány, és ezért mindig új és szép. Azért új, mert régi.

- És?

- Megírtam tanulságait a cikkben. Érdekel? A cikket már elküldtem. Olvasd. Holnap.

- Ma éjjel utazom. Vissza a köznap városába. Mondd el.

Föltette szemüvegét. Maga elé bámult.

- Jó.

- Hol volt, hol nem volt, volt az időben valami rettenetes nagy úr. Az övé volt minden, amit emberek vetettek és arattak, faragtak és ácsoltak, kigondoltak és megírtak. Az övé vala minden, amit pirulva elsőnek köszönt a napkelet, minden, amit pirulva utolsónak cirógat a napnyugta. Az emberek kedvére jöttek a világra, hogy neki szolgáljanak és érette menjenek könnyörtelen, könnytelen halálba. Utolsó útjuk előtt még el is ismerték alázatosan, hogy ez egyedüli joguk és kötelességük. Fölemelték karjukat és búcsúztak uroktól: *Ave, Caesar, morituri Te salutant!* Ezért a Nagyúr színes márványkőbe vésette képmását, templomot emelt fölébe, mert elhitette önmagával, hogy ő a földre szállott Isten. Nem is kételkedett senki, hogy ennyi hatalom rendületlenül megáll a világ végeztéig.

És ekkor kivált a rongyosok közül a koldusok legszegényebbike és mondá:

- Ave Caesar! Te *senki* vagy. Nincs igazad sem szóban, sem tettben. Hirdeted, hogy élet és halál ura vagy. Hazudsz. Tenmagad életének és halálának sem vagy ura. Hogyha az én Uram, ki Galileából való, akarja, - végeztél. Tömérdek oszlopos palotád egyik márványkőve meglazul és homlokodra hull: végeztél. Ezervirágú kertedben a bimbóról légy száll reád, parányi légy, megcsíp: végeztél. Diadalmeneted napján, mikoron quadrigád után légióid berber oroszlánokat hajtanak a sivatag homokjáról, láncravert ember-oroszlánokat terelnek észak mocsaras, ismeretlen erdőségeiből, leghűségesebbnek becsült udvarosod vagy centuriód hátadba mártja a tört, mivelhogy minden utadon csak egy elmaradhatatlan bajtárs kísér láthatatlanul, de elválaszthatatlanul: az irigység. Végeztél. Avagy megcsókolod feleséged illatos ajakát, kicsi fiad kicserepezett száját, s így szívod magadba a titkos mérget, mely a szeretett emberben is rejtőzik. Végeztél. Ave Caesar! Senki vagy. Gyarlóbb nálam, mert én mindezt tudom, de te nem akarod és nem bírod elhinni. Pedig jól van ez így, mert a legnagyobb boldogság a tudat, hogy valami befejeződik: befejeződik az *élet*.

- Te annyi kincset és gazdagságot halmozál, hogy elég volna örökségül népeid minden fiának és leányának. Én gazdagabb vagyok, mert *semmim* sincsen. Az én Uram, ki Galileából való, éppen ilyen szegény volt. Jól van ez így, mert én nem függök senkitől és semmitől. Ezért megválásom nem fáj.

- Te mindenkit ellenségednek tartasz, ki vágyaid útjában áll, legyen vágyakozásod új asszony, új ország, új dicsőség. Poroszlóiddal vagy légióiddal letarolod őket. Én mindenkit szeretek, még téged is, mert tudom, hogy szeretnél, ha ismernél.

- Tudod, hogy hívják a halált, a szegénységet, a szeretetet *együtt?* *Föltámadásnak.* Ave Caesar!

Caesar udvarosaihoz fordult: Ez az ember *bolond*. Ezért veszedelmes. Ma hoztatok nekem berber oroszlánokat. Vessétek őt a fenevadak elé az arénában, hadd ujjongjon a *nép* és dicsérjen engemet.

- Az *emberiség* mégis föltámadott...

- Leperegnek a századok, mert egy-egy század is csak egyetlen homokszem a megfordított homokórában.

- Hol volt, hol nem volt, volt valahol egy névtelen férfiú. Verejtékkel kereste száraz kenyerét. Ezért megértett minden könnyet, mely forrón hullott mások pilláiról a száraz karéjra. Ezért az ő szemét perzselte mások álmatlan éjszakája, melyet virrasztásra ítelt az új idők inkvizitora, a

gond. Érezte, hogy *másoknak* végzett munka nem emel, hanem szolgává süllyeszt. Ezért lázadott azok ellen, kik önzésükben jónak látták, ahogyan van. Ezért szülőföldjéről bujdosnia kellett, mert aki változtatni akar hazája rendjén, gyakorta hazátlanná válik...

A hazátlanság azonban csak addig *rend*, míg a haza csak verejtéket kíván, valamint a szülőföld csak véresőre terem, az igazak megtalálják szívükben a hazát. Ő is megtalálta. Megálmodta, hogy az, aki az egész emberiséget akarja megölelni, csak üres, megvíthatatlan hatalmat ölel, melynek csalódásából épült a trónusa. Aki versenyt gyalogol a nyugvó nappal, mégis csak lemarad, mert a nappal nem lehet lépést tartani, sötétségbe érünk. A nap törvényszerűen lenyugszik és virradását csak *otthon* lehet megvárni.

- A multak lázadója apostola lett hitének a véráldozat alatt. Reggel, délben, este ismételte bajtársai előtt, mint az *Avet*. - Egymáshoz vagyunk kötözve, mint a vesszőnyaláb. Ez a mi erősségünk. Ki *mindenkit* akar boldogítani, hatalom után jár, - aki *mindent* akar, boldogtalanságot vet. Összetartozunk, mert csak az a kenyér puha, melyet a haza földje terem, csak az a hit, melyet fiadnak adsz tovább, csak az a dicsőség áldott, melyet unokád bámulhat - és nem csak az idegenek.

- A világ bölcsei ítélkeztek: ez az ember *bolond*. Pazzo! è pazzo! Névtelen ember, névtelen tanokkal. E tanok régiek és korhadtak, mert a tanok is elkorhadnak, mint a legkeményebb magfák.

... De azért a *nemzet* - mégis föltámadott!

... Ma volt húsvét szombatja. Kirepült a Duomo kapuján az ezüstgalamb és lángot gyujtott. Játék a mát néző tömegnek, mert a tömeg mindig látni akarja, amit megszokott és mégis csak a sülyedő esztendő egyetlen napján láthat. Tradíciónak nevezik. Babona az együgyűeknek, mert babona nélkül az élet csak turbinák forgó kereke. Lánggal gyujtott imádság a jámboroknak. Az imát is föl kell gyujtani időnként, mert egyébként kialszik. Élmény nektek, messze földről jötteknek, nézitek, mert könyveitek megírják a «scoppio del carro» historiáját és minden kellemes élménynek gyökere a - kíváncsiság. A kellemetlen élmény magától fölkeres.

- Te tudod a történetet, de mégis elmondom a legenda szavaival, ahogyan én, a szkeptikus, vasakarattal hinni akarom...

- Hol volt, hol nem volt, volt Firenzeben Raniero Ranieri nevű polgár, a fegyverkovács fia. Mert fegyverek kovácsolása volt mestersége, kitanulta, hogy embert ölni mégis csak a legnagyobb dicsőség... A Szentföldre ment, mert ott termett akkor a dicsőségek dicsősége. Lőn pedig vitéz a vitézek fölött, nagy és hatalmas a nagyok és hatalmasok fölött. Leszállott a sírhoz, melyért több vér folyt, mint amennyi csepp hömpölyög a Jordánban. Elvetette kardját és paizsát. Fáklyát gyujtott a síron lobogó örök lángon. Mikor kigyúlt fáklyáján a láng, visszavágyakozott a hazai földre és heteket, hónapokat lovagolt hazafelé, háttal ült ösztövérré sorvadtt paripáján, hogy szél ellen óvja, istápolja a lángot, hogy csak ki ne aludjék a honi rögz. A Duomo kapujánál ájultan fordult le nyergéből, de a *lángot* hazahozta...

- A lovagok, a legbüszkébbek, kik a fejedelem elé térdhajtásra siettek, - a céhmesterek, kik reggeli órán kirakták remekbe készült kincses ládáikat és a pompásra cizellált pengéket, - a töpörödött anyók, kik kosárral fejükön ballagtak a Signoria piacára, virágból, gyümölcsből kenyeret teremteni, - a világszépek, kik erkélyükről lesték a szerelmes sóhajokat és a dalok vallomásait, de még az utcagyerekek is, kik a nagyokat játszották és ezért püfölték egymást, kórusban kiabálták: pazzo, - pazzo! a bolond!

- De azért a láng mégis égett és ég századok után is. *Ma* is gyujtott.

Barátom rámnézett rövidlátó, majd vaknak tűnő szemével és halkán hozzátette:

- Körülbelül ezeket írtam ebben a húsvéti cikkben. Aki *föltámadást* hirdetett, azt mindenütt és mindenkoron *bolondnak* tartották. Te - én magam is azt hiszem, aki a *szereket* föltámadását hirdeti, - az *bolond*.

Ez estén nem beszélünk mást. Buona notte! - Jó éjszakát! - ez volt egyetlen beszédünk.

... Hazatértem Firenzéből. Azóta fel-felütöm Lagerlöf Selma könyvét, mely engem éppen Firenzébe küldött. Olvasom Ranieri - a PAZZO - történetét. Újból találkozom *önmagammal* és most meg az bánt, hogy az a *másik* magam nem bolond-e, mert szintén hirdeti a szereket föltámadását.

LEVELEK A MÁSVILÁGRÓL.

Kiléptem a sziklacsúcs párkányára. Letöröltem homlokomról a verejtéket és nagyokat lélek-zettem.

Fönt vagyok. Valahogy csak ment.

Közel is, messze is csupa régi jó ismerős. A javából. Azok, akik nem változnak, akik nem öregesznek. A jók, a jellemesek, a rendületlenek. Azért ilyenek, mert hivatásuk sem változott. Az ő hivatásuk nem az emberek bosszantása, becsapása, megszomorítása, megnyomorítása, hanem az igazság jelképezése. Az igazság fájhat, de nem bánthat és soha csalódást nem okozhat, csak emel és boldogít.

Mit is törődnek ezek az aranysárga sziklák azzal, hogy valami izgó-mozgó apróság fölbotorkál rájuk és önhittent hirdeti: győztem. Elengednek falaikról egyetlen morzsát és vége a győztesnek. Mit törődnek azokkal, kik az autók ezerein elrohannak lábaiknál és a távolságok számolása közben elfelejtik a közeli szépség és nagyság hódolatos bámulatát! A hegyek betakaróznak ködlepleikbe és vége a modern közömbösök minden céljainak. Ah, salve ragyogó ismerősök! Salve Monti Marmarole összetartó, összefogó falanxa! - Salve méltóságos Sorapis, őszülő Antelao, derengő Tofana - harcos, délceg, fiatal Torre-k, Becco-k, Campanile-k bajtársi csapata!

Tiétek a nap legelső sugara. Tiétek az álmodó éjszakákon homlokotokra tapadó csillag. Ezt nem bírta elvenni töletek az időknél porbancsúzó veszekedése és nyomorúsága. Ezt nem tudta elvenni töletek az idők képzelt fénye, az égretörő versengés, aeroplánok zúgása és az emberi tudás önhittségének fölszárnyalása.

Istenem! ha ezek a nagy hegyek úgy lediktálhatnák memoárjaikat... Arról, mit éltek, mit láttak... Mikoron megremegett a föld és ők megszülettek, kiemelkedvén a száműzött tengerek habjaiból... Mikoron lángpörölyű villámok próbálták lealázni büszke homlokukat gyilkos csapásokkal, de ők állták az égi szikrát, mint a férfiú a zsarnok haragját... Mikor jött az irgalmatlan, a szívtelen tél, bénító szuggesztívóval, hogy dermesztő öleléssel törje kőtestüket, mikor jött a langyosan simogató tavasz, hogy behízelt gyöngéd démonként pusztítsa égbenező kedvüket... Mi mindehhez képest az a vihar, mi abban a törpe valamiben, mit emberféléknek nevezünk, itt lábaiknál lepergett?! Mi ehhez képest annak a parányi ember-szúnak fúrás-faragása, ácsolása, rombolása, ki kajánságaiban ezeknek a kőóriásoknak palást-jában keresett menedéket?!

Nos, de fönt vagyok. Jól ment ez a szédületes munka, azaz talán még éppen ment. Valahogy görcsösebben kellett ujjaimat az apró, hideg kőkiszökellésekre fonom, mint régen, 20-25 év előtt. Valahogy el kellett hitetnem önmagammal, hogy őszülő fejemmel nem illik hozzám a hajrázó előretörés. Valahogy szomjasabban kellett innom e kristályos éthert, mint hajdan - szomjasabban, most hogy egyre kevesebb jut belőle. Szóval és prózaiasan: megvénültem. Az akarat a régi - az erő már nem az. Ah, mégsem. Csak én is megsebesültem valahol és nem tudják kivenni belőlem a golyót. A testemből? Nem, szó sincs róla. A fizikumból, ebből a porszoborból menne - ezzel még elkészül a *tudomány*. De én valahol a lelkemben sebesültem meg, a hitemben - ezzel el nem készül semmiféle tudomány.

Idefönt minden ugyanaz, mint 20-30 esztendő előtt: az aranysárga szirt, a zománcos hó patyolata, a levegő kéksége, a verőfény remegése. Csak én nem vagyok többé *ugyanaz*. Borzasztó, ha az ember nem lehet többé *önmaga*! Az a kis nap a lelkemben többé nem ugyanaz, mint régen volt. Ott *bent* megkezdődött az új jégkorszak...

Önző nyomorúságomra eszmélve megint csak önmagammal foglalkoztam, mikor csak messze és fölfelé kellett volna nézmem. Ez az önző gyarlóság már maga az eredendő bűn. Kerestem valamit magamon kívül, mihez hozzákapcsolom gondolataimat - valamit egészen közel.

Eddig álltam a csúcson. Útrakészen, harcosan. Mikor ráeszméltem önmagam megváltozására, letelepedtem a lassan melegedő kövekre, lelógattam lábamat a semmiségbe, a Passo del Cristallo felkékellő jege fölé. Átbámultam a szemközt föltornyosodó Piz Popena rettenetes falaira, melyeken egykor fiatalon oly boldog voltam. Neki támaszkodtam a csúcson épített kis kőrakásnak, e közben hozzáértem e kövek közé rejtett palackhoz. Fölháborodtam. Törékeny üveg - és nem tört össze! Megmaradt épségben égi és földi háborúk közepette, mikor omladozott és porlott a százezer esztendő szikla. Megmaradt, holott gyarló emberi hiúság rejtette ide, csak azért, hogy ez a hiúság megörökítse önmagát az utókornak! - És nem rejt magában többé tűzpiros Chiantit. Forgattam kezemben a palackot és valahonnan messziről fülemben csengett Toscana egyik tudós doktorának százados versikéje:

Del buon Chianti il vin decrepito
Maestoso
Imperioso
Mi passeggia dentro il core
E ne scaccia senza strepito
Ogni affanno e ogni dolore...⁸

Megkivántam a Chiantit. Nem volt. A palack üres. Tovább forgattam. Furcsa, mióta öregszem, emberek helyett tárgyakkal beszélgetek, tárgyakkal barátkozom... Hirtelen fölháborodtam. Mikor összetörtek a legnagyobbak, megmaradt e nyomorult üveg. Összeűztam a palackot, mint Byron görög dalnoka poharát Sunium fokán. A palack tartalma mellém omlott a törmelékre: megsárgult, gyűrött apró írások, azok autogrammjai, kik valaha ugyanitt üldögéltek, ahol most én.

... Ejnye, önmagam neve, kétszer is... 1894. VII. 23., 1914. aug. 1... Saját elfakult írásom. Megfogtam fejemet, megtapogattam karomat. Kétkelkedtem, hogy *én* vagyok-e idefent. Úgy éreztem, mintha idegen írást olvasnék. Pedig valamikor igazán én írtam *önmagamhoz* ezt a két kis üzenetet.

Az egyiket fiatalon. Mikor még bíztam és nem kétkelkedtem. A másikat a nagy keresztúton, az élet delén, mikor már nem bíztam, de még küzdöttem. S most kapom saját üzeneteimet, mikor mindenben csalódva már sem nem bízom, sem nem küzdök, csak... Nos igen...

A legkisebb szellő sem rezdült. A két kártyát játszadoxva morzsoltam markomban, feldobtam, elkaptam - labdáztam emlékeimmel. A legkisebb szellő sem rezdült - a két kis papír szépen újra visszahullott tenyerembe. Lassan összetéptem a két kis írást, - leráztam a mélységbe a foszlányokat a Cristallo falaira. Forogtak, peregtek a jégzománcban ragyogó, lassan fölmelegedő sziklákon, mint hófehér pillangók. A verőfényben lassan átváltak csillogó hervadt

⁸ Redi Francesco, toscanai udvari orvos «Bacco in Toscana» című verse:

A jó Chianti vérszín óbora
Fenségesen,
Fölényesen
Átjárta bent a szívemet,
És rendületlen tüzes mámore
Ott minden bűt és gondot eltemet.
(Bachus Toscanában.)

levelekké, melyeket kora ősszel az ezüstnyárfa hullat. Most én magam valék ez az ezüstnyárfa, mely hullatja leveleit, mert az *ősz* így parancsolja. És mégis, ahogy utánuk néztem, mintha e lepergő, forgó, csillogó kis papírlapokkal a sziklahasadékok, jégrianások közé lelkemből elszállt volna minden fájdalom és keserűség. Csak egyetlen nagy édesség maradt vissza, titkos üzenetül, az édesség, melyet e két dátum foglalt magában: «Érdemes volt élni!» Ez azután a legnagyobb ajándék, melyet az élet adhat.

Tovább rakosgattam magam mellé a gyűrött, görbült, vízfoltos papírokat. Újra egy kis, valami zsebkönyvből kitépett cédulára bukkantam ugyanazzal a dátummal: 1914. aug. 1. Franco Arnaldi. Torino. - Mintha régi fényképet találtam volna! Tökéletesen magam előtt látom az embert ehhez az idegen névhez, ehhez a dátumhoz. Látom, amint a csúcsra vezető rövid hegygerincen egyszerre kibukkan födetlen feje, összekúszált fekete fürteivel. Pár pillanat alatt a szirt élén nyujtózik karcsú alakja. Nagy, ringó lépésekkel felém indult. Menetközben lekapta fekete szemüvegét, párszor megdörzsölte vörös kezeit. Majd megállt mellettem és mosolyogni próbált. Körülnézett. Szemei tágultak, mintha mindent, de mindent meg akarna örökíteni abban a két kis varázstükörben. Újra mosolygott, szeretetreméltón, nem reám, a magas égre, a derengő hegyekre, a havas mélységre, a fejünk fölött keringő sólyomra.

Csönd. Nem lehetett mást hallani, mint a vízcseppek hullását, az egyenletes, tompa csöppenést, mely az óra ketyegéséhez hasonlít és éppúgy jelzi: múlik az idő, múlik az idő... A csúcs szélén lefüggő, nagy csipkéjű jégcsapokra rámelegedett a serdülő napsugár. Közbe időnként kattogás. Valahol leszabadult egy-egy leolvadt kődarab. Ütött a nagy hegyek életének egy-egy negyedórája, hangosabban, mint a cseppek siető petyegése. Hova megyen az a lehulló csöpp, az a lehulló kő? Talán ugyanoda, hova az illanó idő...

Csönd. A másik, a fiatal, megszólalt. Csak azért, mert érezte, hogy kell szólania. Vannak pillanatok, mikor *kell* valamit mondania annak, kiben él az élet. Ezek a nagy lelki osztozás pillanatai. A legnagyobb öröm és a legnagyobb fájdalom pillanatai.

- Che bello!

Bólintottam és szomorúan fölpillantottam a fölöttem álló idegenre.

- È bello.

Hallottam szöges bakancsainak nyugtalan csikorgását az olvadó hófolt körül feketülő köveken. Rám nézett:

- Inglese?

Nemet intettem.

- Tedesco?

Újra: nem.

- Ungherese?

Ijedten fölálltam. Mintha hirtelen átéreztem volna ennek a szónak végtelen szomorú jelentőségét, a testvértelenséget, az idegenség velem járó örökös melankóliáját. A másik ujját ajkaihoz emelte, mintha azt akarná jelezni: csitt! ne beszéljünk. Feledjük, hogy ma van 1914. augusztus 1-e, hogy ma kezdődik a történelem egyik új, gyászba kötött kötete, a bánatoknak, csalódásoknak, lelki betegségeknek siralmas krónikája, melyet bizony megíratlanul kellett volna hagynia annak a szívtelen Múzsának és olvasatlanul kellene hagynia a jövő nemzedékeinek. Nem is beszélünk. Azaz mégis valamit: kezét fogtunk.

Együtt indultunk lefelé. Néztem, hogyan nyúlik ki majd az egyik, majd a másik karja a kiálló kövek után, hogyan tapad nyúlánk termete a meredek sárga sziklafalra. Mikor kúszált fürteire

cseppent egy-egy leolvadó csöpp vagy csörömpölt egy-egy kis jégcsapszilánk, megrázta fejét és rám nevetett. Megint ajkaihoz emelte ujját. Csitt! ne beszéljünk arról, ami ma történik. Ez az óra itt fönt még a miénk, egészen a miénk.

... És mentünk, kúsztunk - lefelé. Ezen a napon, 1914. augusztus elsején már csak *lefelé* lehetett menni.

Az alsó fenyők között újra kezét fogtunk. Még láttam, hogy lehajol, valami alpesi virágot tűz ki. Azután ment balra, a Val d'Anziei harmatos, suhogó fenyveseibe, Olaszország felé. Én mentem jobbra és a hágón letelepedtem a Tre Croci, a hármaskereszt tövébe. Furcsa, nehéz órákban milyen jól esik két ilyen egymásra szegezett fa árnyékába menekülni. Ez a két egymásra fektetett fa, bármennyire is tagadják az úgynevezett okosok, mégis csak az élet legnagyobb adománya, milyent nem adott még sem tudás, sem történelem, sem emberi boldogság. Így váltunk el, mi ketten, ma már a leendő ellenségek, - a legjobb barátok.

E reminiscenciák közepette itt feledtem magamat a csúcson. Fölugrottam, körülnéztem. Új palackot kerestem, tisztességesen, engedelmesen, hogy visszarakhassam ezeket a meggörbült, sárga kis cédulákat - e leveleket a másvilágról - a csúcs kis kőpiramisába. A saját két híradásomat összetéphettem... Az ember a saját leveleivel, emlékeivel, álmaival, még a becsületével és életével is rendelkezhetik, de mások írásaihoz soha, sehol sem szabad hozzányúlni. Ehhez nincs jogom. Ezeket a leveleket nem *hozzám* írták. Mindazokhoz, akik ide utánam is feljönnek és szintén írnak - megint azokhoz, akik utánuk következnek. A hegytetőn az ilyen kis cédula ugyanaz, mintha valaki lent bevési nevét a fa kérgébe. Az a fa sem sikkasztja el azt az írást - a betűk szépen kifornak a kéregben. Ugyanaz, mintha valaki bevési nevét a torony legfelső falába: «ITT VOLTAM». Igaz, a sírfeliratokat sem szabad lekaparni...

Megtaláltam a második üres palackot. Ah, Chianti maestoso - imperioso... Talán ugyanaz a Franco Arnaldi hagyta itt üresen... Az írásokat szép gondosan, tölcészerűen, sorozatonként göngyölítettem a palack keskeny torkán át és a helyett, hogy közben a ragyogó napfénybe bámulnék, elkalandozik az eszem apró badarságokon. Magam előtt látom a múzeumokba elhelyezett üvegpalackokat. Az egyikbe remekbe készült kis vitorlás bárkát csempésztett be évekig tartó ördögös türelemmel valami bánatos tengerész, a másikba apró szilánkokból icipici kápolnát formált a palack szűk nyakán át valami csendes hajótörött. Úgy éreztem, hogy én is ilyen türelmi játékra ítéltem önmagamat.

Ahogy behajtom, göngyölíttem a névjegyeket, cédulákat, egyiknél megakadok. Újra kibontom, olvasom. «Franco Arnaldi, 1. agosto 1917. Non si può vivere senza sole...» Nem lehet élni nap nélkül...

A szemem áttévedett a Piz Popena merőleges falaira, melyeken mint szomorú, megvakult szemek sötétlettek az ablakszerű üregek. Az emberi szű utai a kőben, az olasz kavernák.

Elvégeztem a munkát, melyet az első palack szétzúzásával magamra róttam. Még egy pillantás Franco Arnaldi napsugarába, mely nélkül nem tudott élni, - és sietek azon a keskeny sziklagerincen, ahol esztendőik előtt láttam őt felém lépdelni. Lenyujtom jobblábamat az első kőkiszögellésre, azután a balt... Különös, minden embernyi leereszkedésnél lenézek, nincs-e előttem a nyulánk olasz fiú, az 1914-i, az augusztus elseji ember. Velem van. Mindenütt látom. Pedig nincs itt.

Alig veszem észre, hogyan rakódik fejem fölött a szirt a szirtre, az öl az ölre, a láthatatlan, de mindenütt jelenlevő időből verejtékes óra a gyönyörűséges órára - és újra lent állok Tre Croci mellett. Körülnézek. Hol is van az az olasz? Hol hajol le, hogy kitűzzön valami apró alpesi virággal? Ni, ott van a legtöbb alpesi virág, - ott találna magának kedvére valót! A fenyves lejtő szélén kicsi kert. Három-négy lépés. Apró katonai temető, amilyen itt a nagy hegyek

közt mindenütt akad, abból az időből, mikor az emberek halni jártak ide, hova addig csak szeretni jártak, hova zarándokoltak, hogy életet vigyenek magukkal.

Betérek. Kézkubonyos, kócos, napon aszalt arcú legény térdel a gyöpön és fehérre mosott, csillogó köveket rakosgat szép arabeszkekké. A cantoniere, az útkaparó a szomszédból. Rendben tartja a nagy utakat és azt a kis kuckót, hova minden út vezet. Szépen kirakja a sírokat fehér kövekkel az alpesi virágok közé, hiszen a halmok domborodásait régen elmosta a hóolvadás, a hegyi zápor. A kis fehér keresztet sorban állnak, kitartóan, összetartóan, mint a fehér alakok, kik egymás felé nyujtják két kezüket, hogy összefogódzanak. Itt álmodik az a 25-30 katona, ki itt a közelben ért el a nagy pontig, melyet minden sóhajtás, suttogás, rikkantás után tesz az élet. Olvasgatom a keresztet írásait. Dallamos nevek. Dátumok. Ezredek, századok, csapatok jelzései. Itt van!

FRANCO ARNALDI, TENENTE.

7/II, Alpini, † 1, VIII, 1917.

Önkénytelenül egymásba fonódnak ujjaim. A cantoniere föláll. Rámnéz - megvárja szándékomat. Ha imádkozni akarok, maradjon egy miatyánknyi időm. Hogyha csak kíváncsi vagyok, olvassak el mindent. Mintha megfigyelné a számat, látja, hogy ajkaim mozognak: újra olvasom, ismételve a nevet. A név az elvont ember, a lélekké vagy az arcképpé eszményült ember... A csendes paraszt nem állja tovább, megemelint szemére húzott nagy kalapját:

- Signor tenente Arnaldi nagyon derék ember volt. Vitéz katona. Ismertem. Vele szolgáltam másfél esztendőig - ott fenn, a Popena kavernáiban... De jó ember volt.

- Úgy? - hogyan esett el a szegény fiú? hol?

Fölmutatott.

- Giusto sulla cima. Sul Cristallo. Éppen a Cristallo csúcsán. Vitéz katona volt, csak nehezen bírta azokat az árnyékos, nedves sziklaüregeket. Mindig emlegette, nem érti, hogyan bírhatta ki Pellico annyi esztendeig a kazamátákat. Nehezen bírta az örökös bujkálást. Örökké cirbolya-ernyők alatt. Morena-kövek között. Azt szokta mondani: az ember meg a kígyó már a paradicsomban összevesztek, - ezért az embernek nem jó örökké titokban, bujkálva csúszni-mászni... Ütközetben elesni - semmi. De itt - non si può vivere senza sole... Nap nélkül nem lehet élni. Ezek voltak utolsó szavai, mikor aug. 1-én kezét fogott velem. Azt mondja: Caporale Berti! Történjék, aminek történnie kell. Fölmegyek a Monte Cristallóra. Caporale Berti! - bele kell egyszer néznie a napfénybe... Magasról... Szabadon... Pontosan akkor, mikor fönt állott, süvített valami gránát. Csak azt nem tudni a - Monte Piana vagy a Pausas felől lötték a vitéz tiroliak... Egy szilánk leütötte. Én hoztam le meg két piemonti. Povero, bravo tenente!

Kezeltem a cantoniereval és lassan kiballagtam a kicsi hegyi kertből. Nagyon nehéznek éreztem minden tagomat. Vajjon belefáradtam-e a Cristallo szikláiba és törmelékmezőibe, avagy nehezek voltak-e gondolataim...

Visszanéztem. A cantoniere tovább gyomlálgatott, rakosgatta a kavics-arabeszkeket. A napfény pedig bűvös símogatásaival játszadozott azon a kis fehér fakeresztben. Arra gondoltam, hogy átéltem a kort, midőn egy napsugarat is, mely mindenkié - az egyetlen, ami mindenkié, - étellel kellett megfizetni. Ezt olvastam ott fönt azokban a levelekben - a másvilágról.

A MA MELANKÓLIÁJA.

Vagy húsz esztendeje nem láttam. Nevét nem tudtam, - soha egy szót sem váltottunk egymással. Egyetlenegyszer találkoztunk, igazabban elmentünk egymás mellett - és mégis szerettem ezt az embert, mert percek alatt bensőbb lelki közösség keletkezett közöttünk, mint köztem és azok között, kikkel nap-nap után összeboronál az élet.

Valahol Wallis kantonban volt, az Alpesek szentélyében. Ünnepeltem az aranyos nyarat, mikor a nap nem kicsinyesen fukar, mert ad és ad szeretetéből, fényt, jót, hitet; - mikor az a jóságos nap nem titkolódzó, mert nem takarja el arcukat szürke novemberi fátylakkal és ónos decemberi felhőkkel; - mikor a nagylelkű nap nem rideg bürokrata, ki csak kimérten, rövid órákig foglalkozik a nyögös élőkkel, hanem kora hajnallal kedves mosollyal kelteget és késő alkonyatig marad és marad, mert nehezen válik, miként a melegszívű bajtárs.

Zsebrevágtam kezeimet és mentem, neki a szépségnek. Egyszerűen mentem, mint valahol Goethe írja: «- so für mich hin, - und nichts zu suchen, das war mein Sinn...». Nem kérdeztem, merre vezet az ösvény; előző este a térképet sem néztem meg, hiszen a szemnek és szívnek édes mindegy, hogy azt a derengő jégmezőt Glacier de Lierose-nak vagy Ferpècle-nek hívják. Nagyon mindegy, hogy ezt vagy azt a nagy, a völgybe belevilágító hegyormot költők fellengző képzelete a paradicsomról keresztelte el (Paradiso!) avagy az átokról... (Mont Maudit!); avagy a gyalogjáró szegény ördög, a sziklák és a jég parasztja réjtéről, tehenéről vagy vasvillájáról. (Matterhorn, Rimpfischhorn, Michabelhörner.) A szem és a szív nem kíváncsi nevek: egyszerűen örül és szeret. Ennyi a szem és a szív geológiája, esztetikája, megcáfolhatatlan és vitathatatlan tudománya. Szóval ballagtam, nem tudom, hová. A német találóan mondja: «ins Blaue...» Ez az igazi szó. Kék a magas ég, - kékes a távlatok levegője, a gleccserek jégomlása, de kék a zöld fenyves is, a barna szirtek is kékek, mert közben van a varázslatos nagy illúzió, a *tér*, mely épp olyan ismeretlen, hatalmas kérdőjel, mint az *idő*. A kérdőjel pedig az élet legszebb, legjóságosabb öröme. Ahogyan már a bölcsőtől a legáldásosabb ajándékunk az, hogy nem sejtjük, mi történik velünk a következő pillanatban, a köznapon is legraffináltabb élvezet: gyönyörködni úgy, hogy azt vesszük magunknak, amit kitervezetlenül, váratlanul kapunk. Az előre kitervelés lecsiszolja a gyönyörúségek üde hamvát.

Akkor, vagy húsz éve, ezen a hegyi ösvényen jött szembe velem az érett férfiú. Ruganyosan, könnyen, lépésekkel, melyek egyesítik magukban a táncos lengését a fegyelmezett jó katona megingathatatlan, edzett menetelésével. Jégcsákány volt hóna alatt. Látszott, hogy magasról jó, onnét, hol sziklává, jéggé, felhővé tömörült őserők nem tréfálnak, ahol az ingadozás ára az egész élet, nemcsak annak kicsi része. A hólevegő vörösbarnára perzselte az okos angolszász arcélt. Nem üdvözöltük egymást, csak úgy megértő szemmel. Az ő lelke két kis tükrében visszaráyogott a tájék egész fensége, és ebben minden egyéb, mi a férfiú kincse lehet: öntudat, nyugalom és életkedv, - a sportember és természetimádó derűs békéje, mely férfias küzdelmek elrabolhatatlan jutalma.

Találkoztunk; nem köszöntöttük egymást, mégis megismerkedtünk. Az angol fölöslegesnek tartja idegen emberek köszöntését. Gentleman-nel megismerkedik, de sohasem - vaktában. No de mégis köszöntött úgy, ahogy az előzmény és a környezet előírta - és ez több, mint akármilyen udvarias süvegelés, biccentés, jónap vagy adj' Isten. Szemmel köszöntött, szemekkel, melyek *életkedvet* sugároztak. Hátra pillantott, oda, ahonnan lejött. Ez annyit jelent: jó, férfias munkát végeztem azon a négyezer méteres hegyormon. Fölnézett derűlten a ragyogó égre és pillantásával átmérte a végtelent a villámjárta fenyőszáltól, a napgolyó mögötti kozmoszig. Ez testvéri felhívás volt: Szép. Gyönyörködjünk egy pillanatig közösen, hiszen te is ugyanezért vagy itten. Az ilyen gyönyörködés a legigazabb imádkozó gyülekezet.

Aztán mellettem elsuhanva rándított a vállán. Megértettem: szabad vagyok. Nemcsak azért, mert pihenve erőt adok ki és erőt gyűjtve pihenek, hanem azért is, mert független vagyok a köznapoktól, mert az a nagy hegy megszabadított a tegnapi bánatától és a holnapom gondjaitól, mert ott tanultam lenézni a gyarlóságokat.

Ment. Utána néztem. Fürge sietsége nem akadályozta meg abban, hogy lehajoljon egy-két alpesi rózsához vagy prunellához. Nem tépte le, csak kezei közé vette a nélkül, hogy megérintené. Íme az ember, ki nem pusztít soha önzésből, csak önzetlenül örül a *másik élet* szépségének. Újra megállott. Az ösvényen körülözönlötték tarka kecskegidák és lépésről lépésre utána baktattak. Zsebéből kiosztotta köztük az apró csomag sót, mit a hegyi élelemhez dugott a mindent megszózó angolszásznak a gondos hotelszemélyzet. Harmadszor is megállt a kis szögestalpú kecskepásztor mellett, kinek valamelyik ükapja zsiros kalapja orráig beesett. Kiosztotta neki a nagy hegyen megmaradt cakes-csomagot, néhány huszassal együtt. Mind ezért szerettem ezt az embert, világért sem hogy mert jószívű volt, hiszen ez a teremtésnek és életnek bár ritka, de legtermészetesebb tulajdonsága, - hanem csak azért, mert nekem magamnak is jól esett ez a futó találkozás, - azért, mert ragyogó *életkedv* sugárzott ebből az emberből - és hála Isten, az életkedv az egyetlen *ragadó*s kellemetesség; különben csak a kelletlenségek ragadnak át reánk is.

Több mint húsz éve nem láttam.

Most pillantottam meg a kis olasz falu vendéglőjében, melynek ablakain aranyfényben néztek be a fantasztikus szirtek, a föld óriás kristályékszerei, e csiszolatlan drágakövek. Arca komoly volt; elmerült valami kis kék kötésű könyvbe. A kötésből megismertem az olvasmányt; csak Sir Conway, a kedves globetrotter úti naplója lehetett.

Megőszült, de akármilyen paradoxonnak hangzik, éppen ezért fiatalabbnak látszott, mint akkor régen, - mert borotvált arcán, ezen a nyugodt, rézvörösre égetett, változatlan maszkon nem hagyott nyomot az idő. A havas fűrtök ellentéte csak kiélénkítette a régi színeket. Mikor fölpillantott, mégis láttam, hogy már nem a régi. Szemei szomorúak, rezignáltak voltak, akármennyi egészséget hazudott is arcára a Dolomitok istenkísértő sziklaexcelsiorja és a déli nap konzerváló perzselése.

Fölnézett a könyvből. Nézésében legott megfigyeltem, hogy gondolata visszafelé fut az emlékezés Ariadne-fonalán, keres és biztosan talál. Mintha csak pár perc előtt váltunk volna el, a szomszéd székre mutatott:

- Iszik velem teát?

- Köszönöm. Igen.

- Igaz, vagy húsz éve lehetett...

- Úgy van. Mintha száz év előtt lett volna és mégis csak tegnap...

- Allright. A Chalet de Visaille közelében volt, a Montblanc *után*...

- Nem, - én úgy emlékszem, nem ott volt.

- Akkor Bricolla alatt...

- Igen, a Dentblanche *után*...

- Good Heavens! Szép volt. Grand and glorious.

- Még most is...?

Kitárta karjait, mint aki nyújtózkodik.

- Csak úgy, mint fiatal években. Tegnap jártam a Civettán. Grand and glorious!

- Irígylésreméltó boldog ember, akit nem gyilkolt meg a háború ólomesője, meg a béke ólomsúlya... Aki még mindig a régi. Az idő megy, megy, - íme húsz esztendő! És ma is fiatalos, mint akkor, Sír!

Kedvetlenül rázta fejét.

- Nem vagyok a régi. Minden megvan, csak az életkedv veszett el. Egészséges vagyok, mint e hegyeken a kemény sziklamag, melyet nem bírt megörölni déli forróság és északi fagy, vad vihar és levető villám. Egészséges vagyok, mint a jég odafönt, melyet nem bír megolvasztani a sok ezeresztendő napmeleg. Fellélekztem. Ebben a pillanatban, olvasás közben értettem meg, miért kallódott el lelkem safe-jéből féltve őrzött talizmánom: az életkedv. Furcsa véletlen, hogy éppen mikor húsz év után találkozunk, találom meg a titok kulcsát.

Elém tartotta a kis kék könyvet és rábökött az apró betűk összefolyó vonalai közt egyik szürke mondatra. Ráhajoltam és a félhomályban kibetűztem: «All the folk we knew are dead...». Mindenki, akit ismertünk, halott.

Ő is kimerengett a teraszról, a messzeségbe. Valami volt a levegőben, valami hirtelen változás, mialatt mi beszélgettünk. A világosság változása. Néha nagy termekben csavarnak egyet az első számú gombon és minden második lámpa kialszik. Egyszerre minden más: tárgyak, emberek, árnyékok, hangulatok. Most is a távolban az imént aranyárgán derengő hegyormok violássá váltak. Lassan fehér ködlepel ereszkedett előbb éles körvonalaikra, szegélyén vörösarany csipkével. Elszomorodtam. Akaratlanul arra kellett gondolnom: íme, az este szó remekbe készült szemfödőt. A terasz alatt behízelt női hang, halk férfisuttogás. Búcsúztak egymástól, édes ladin tájszólásban. «Sani! sani!». Igaz, jó egészséget kívántak, viszontlátást ígértek, de mégis búcsúztak... Fognak-e holnap még egyszer újra találkozni?

Megharagudtam önmagamra. Hogy is lehetek rabja a felhők képzelt szemfödőjének, - idegen emberek kedves, reményteljes búcsúzkodásának? Nem szabad a nagy környezetbe bele-magyarázni saját futó érzéseinket. Ehhez csak fiatal szerelmeseknek van joguk! Nincs köze azoknak a felhőknek, hegyeknek, lila árnyékoknak a mi hangulatunkhoz, - nem miattunk jönnek-mennek, csak mi oktroáljuk a környezetre mindezt rövidlátó, önhitt képzelődésünkben, mert még mindig magunkat, a mi porszem- vagy pillanatvilágunkat hisszük a mindenség középpontjának. Most is gyarlón kerestem az összefüggést a pompás hegyi alkonyat és a kis kék könyv egyszerű mondata között: All the folk we knew are dead...

Akaratlanul legyintettem. Úgy látszik, a másik megértett, mert részletezni kezdett:

- Szép az odakünt, de az is valami búcsúzás... Geoffrey Howard, legjobb barátom, kivel valamikor együtt bolyongtam a köznapok fölött, meghalt Srinagarban. Megölte India. Az a karcsú Dibona-fíú, - idevaló - aki úgy kezelte e sziklafalakon a kötelet, mint a legjobb hajós a vitorla kötelét, aki mindig mosolygott, hogyha nyaktörésről esett szó, a nagy csetepatéban eltűnt Mariampol mellett. A mi kedves kis vendéglősnénk, az, akinek szénfekete hajában takarosán reszketett a filigrán ezüsttű, - akit valamikor fölkaptam és biztattam, hogy oly magasra nőjön - nincs. Pár hete operálták Pievében. A mult szombaton temették kis fiával együtt... Új utak, új épületek, új emberek. Yes, all the folk we knew...

- Igen, de ez *mindig* így volt. Nem tudom, miért vesszük észre ma jobban, mint régen. Meg van! - a mi esztendőink... Ahogy szaporodnak, úgy fognak.

Meglepetésemre szinte gúnyosan nevetett.

- Ez nem lehet az igazi oka az életkedv sorvadásának. Annak, hogy saját éveink fognak, legfeljebb örülhetünk. A kiegyensúlyozott ember ezzel kibékül, az elkeseredett ember megbékül. Más okának kell lennie, hogy ez a rövid mondat annyira letörte hangulatomat. Bosszankodom, de kiváltotta bennem a Ma melankóliáját.

- S mi lehet ez az ok, Mr... ha szabad tudnom?

- A nevem mindegy. Én sem kérdem az önét. Megértjük mi egymást nevek nélkül is.

Maga elé bámulva biccengetett szürke fejével.

- Yes, most már tudom, miért bánt korom melankóliája. Csodálatos, éppen a mi két találkozásunk magyarázza meg, a húsz év előtti és a mai... Akkor az életkedv fölvetett; ma csak vágyakozom utána...

Lassabban beszélt.

- Ismétlődött Kain és Ábel története. Ismertem egy derék, pompás ifjút, apollói termettel, leonidási bátorsággal, nazareti jóssággal. Ezt is agyonüttötte édes testvére...

Ijedten néztem rá.

- Igen, így volt, éppen így. Ezt az ifjút idealizmusnak hívták. Agyonverte testvére, a materializmus. Meghalt. Vége.

- Volt más ismerősöm is. Ismertem egy gyönyörű leányt. Tökéletesnek tartottam, - mint, nos...
- Megvakarta homloka közepét - és folytatta: - nos, a neveket könnyen fölcserélem. Ha jól emlékszem, Wordsworth dalol ilyen leányról: «She was a phantom of delight... to be a moment's ornament...». Földreszállott angyal, gyönyörűség jelenése, Tündér Ilona, kit az egek küldtek alá, hogy ékesítse életünket... Hittem benne, mint a trubadúr, a poéta, a lelke választottjában. S nem volt földreszállott angyal. Kikapós volt. Engedett boldog-boldogtalan csábításainak, ha mézes szóval, pénzzel, terrorral közeledett hozzá. Elzüllött, meghalt, - nem is tudom, hol, - talán Párizsban a Hospice de la Salpêtrière kórházi ágyán, - talán Moszkvában az egykori Petrovka kollektív kórházában, - vagy talán Dublinban, az utcán...

Most már igazán kíváncsian hallgattam, mi lesz az ő szerelmi csalódásának vége.

- Tudja, dear Sir, - ki volt ez a szépséges leány? A *szabadság*. Elpazarolta magát, Párizsban éppúgy, mint a moszkoviták földjén, vagy Erin szigetén...

Különös észjárása egyre jobban érdekelt.

- Azután - 20 év előtt... mikor ott a Chalet de Visaille, - nem - Bricolla alatt találkoztunk, az életkedv úgy sugárzott belőlem, mint a villamos szikrák az árbocokból zivatar idején... Tudja miért? Mert azt hittem, *ember* vagyok.

- Isten ments az olyféle ostobaság fogalmától: «teremtés koronája». Szó sem volt a jámbor, elbizakodott, naiv hitregéről: «Isten képemása». Efféle badarságokról sohasem képzelődtem. Sokkal szerényebb valék, mert embervoltomra *büszkébb*. Azt mondogattam magamnak: *ember* vagy, mert meg tudod becsülni és továbbadni mindazt, ami szépet, jót, nagyot az ükapáid cselekedtek, vagy alkottak, - csak *ezért* emlékezel rájuk és róluk. A hernyó, a madár, de még hű kutyám és paripám sem emlékezik ükapáira és ősanyáira. Egyszerűen nem tud róluk semmit. Mondogattam magamnak: örülsz a klasszikus szobornak, a pompás költészetnek, a panoráma szépségének, tehát ember vagy! A szű egyformán megeszi Dickens regényeinek vagy Byron verseinek papirosát, - a madár búzaszemért kapargál a Vénusz-szobor lábainál, - az öszvér a legszebb panoráma előtt a hegyi ösvényen félrehúzza zablyás, rút száját, hogy bekapjon az ösvény széléről néhány fűszálat. Minden teremtmény *csak* eszik... Mi, *emberek* - és kihúzta szikár derekát - gyönyörködünk! Mondogattam magamnak, otthon Darlingtonban, kandallóm lángjánál: *ember* vagy. Gondolsz valakire, az meg rád gondol Kalkuttában vagy Brisbaneben vagy Torontóban, bárhol az Isten háta mögött. Hát gondol a svájci fenyő az ázsiai pálmára? Gyerekes költői fantázia...

- Cambridgeben, fellow-koromban olvastam Swift meséjét a *lovak* és a *yahook* országaról. Undorral tettem le, mert szerettem az embereket és az emberiséget. Hogyan lehet ilyen pamfletet firkálni az emberiség ellen? Később olvastam az irodalomtörténetben, hogy szegény Swift megzavarodott. Értettem, meg is bocsátottam a szegény irlandinak. Most - magam jöttem rá, hogy az *ember* meghalt...

Csodálkozva követtem gondolatai Odüsszeáját.

- Tudja, ki volt az *utolsó ember*? Jézus. Azért volt igazán *emberi*, mert nem *az* volt, hanem Isten...

Elhallgattunk. A kis teraszra leereszkedett az esteli szürkület. A távoli hegyek átfinomodtak pusztá sejtéssé, testetlen, lehelletszerű sejtéssé. Éreztem, meghalt a táj, kigyulladt sírlámpája, az esti csillag a szellemmé vált Croda fölött.

Ismeretlen ismerősöm fölállt és szomorúan ismételte:

- Yes, all the folk we knew are dead... Kimutatott a meghalt tájra. Tehát ő is belemagyarazza a külső világot saját hangulatába...

- Lássá, ez a MA melankóliájának igazi oka: meghaltak eszméink és mi túléljük őket. Életkedvünk azért sorvad, mert a *mi* halottainkkal már csak úgy társalognunk, mint a spiritiszta. Mesterkéltén csaljuk önmagunkat, hogy hívásunkra megjelennek, vagy mikor igazán látni véljük őket, megijedünk tőlük, mert *mégsem* élnek már, - csak hazajáró lelkek. Good night. Jó éjt. Holnap hajnalban megyek *szellemidézésre* a Crodára...

Utána néztem. Éreztem, elmondta ez az idegen az én bajomat is: a MA melankóliáját.

A BŰNÜGY.

Divesben reggeliztem, a XVI. századbeli póstaépületben nyitott kis vendéglőben, melyet gazdája «Guillaume le Conquérant» nevére keresztelt. Szeretem az ilyen ábrándos kuckókat, hová nem ér el a világnak semmiféle árnyéka, akármilyen nagyra nőjön is ez az árnyék. Itt föltalálta valaki az egyetlen lehetetlenséget: az élet szépségét és hitét jelentő napfény konzerválását keserves időkre. Itt változatlanul süt a mult napja. Ide elkíséri a vándort a két legderekből jóbárát, az emlékezés és a feledés. Csak a szépre emlékezünk: a *nagy* nevekre és a *nagy* tettekre - és elfeledjük a gyarlóság ingoványait, melyek fölött a nagy nevek bolygó-tűzként lebegnek, - elfeledjük a gonoszság barlangjait, melyekből sokszor a nagy tettek kiindulnak.

Otthon a reggeli nem több, mint a fűtő munkája, ki pár darab szenet vet a kazán alá, hogy ki ne aludjék a kohó tüze és tovább berregjen a gép. Divesben a reggeli valami pogány istentisztelet, valóságos mámoráhitatos áldozat.

Üldögélek az ódon ablakok alatt, melyeket berámázott a kúszónövények lombozata. És ezek a kúszónövények nagyobb művészek, mint Hellász vagy a Renaissance bármelyik szobrása vagy legstílusosabb építésze. Minden tornác és minden erkély köré remekbe készült ornamentumokat fonnak, - bizony ezekhez a felszökő hajtásokhoz járhatnának iskolába minden időknél szobrászmesterei. Azután a tenger virág. Piros kis csészék, aransárga apró tölcserék, égszínkéék harangok, rózsaszínű parányi babák, bársonyos kis legyezők... Az ösvény közepén szándékosan otffelejttett taliga csakúgy önti magából a tarka szirmokat s a viaszfényű vastag levelest, mintha ebben a taligában volna az Isten mosolyának és a föld jóságának ősforrása vagy a mesebeli bőségszaru. A csésze, melyből szürcsölöm a feketét, Sévigné asszony szobájából való, - a nyárs, melyen a tornyossüvegű vén szakács nekem forgatta a pecsenyét a tűzhely csodás kis múzeumában, Oroszlánszívű Richard valamelyik udvarosáé volt, a kancsó, melyben a soha ki nem apadó, éjjel-nappal csobogó kút gyöngye csillog, bujdosó hugenottának szomját oltotta, ki megmenekült Medici Katalin kegyetlen szemei elől.

Minden korty után körülnézek. A lelkem fest és fotografál. Sok ezer és ezer képet készítek, hogy a nekem szánt, már kissé szűkre mért pár esztendőben legyen mit nézegetnem. Olvasok a falakon. História? Isten ments. Derűs okosságokat. Az egyik házsarokba illesztett vásott kőbe valami kedves fatalista belevéste:

«Astra regunt homines, sed astra deus regit⁹.»

Magam is bízni kezdek e szépséges bölcsességben. Szemben a falra fölírta a kacagó Epikurus: «Mon petit ventre console toi, tout ce que je gagne, est pour toi¹⁰.» Ennek is igaza volt. A mokkacsésze fekete tükrében egyszerre megláttam Kelet minden regéjét és a braziliai kávémezők égető napjának verőfényét. Nevettem magamban, mert elégedett voltam.

Ahogy lassan visszaballagtam a tengerparton, nem ahogy ember megyen, hanem ahogyan a gondtalan, legelésző állatok szoktak, elfeledtem azt is, hogy vagyok. Egyszerűen kihelyeztem magamból lelkemet, belevarázsoltam abba, ami körülöttem van. Az örök és soha elcsépeltté nem váló refrain éneklő tenger az én eszemmel gondolkodott. Ezért most maga a szelídség. A homokban gyerekek játszadoztak, egy lépésre attól, ami e földtekén a legvégtelenebb, a leg-hatalmasabb, mert Himalájákat tud szülni és Atlantiszokat elnyelni. A gyerekek a fvényből lepkéket formáltak, kirakták szárnyaikat tarka kagylókkal, melyeket apró, meztelen lábaik elé

⁹ «Az embereket a csillagok kormányozzák, de a csillagokat Isten kormányozza.»

¹⁰ «Végasztalódjál kis hasam, - tiéd minden szerzett vasam!»

hord a langyos hullám, mint a játékoskedvű, a gyermek lelkét megértő dajka. És huh! ha ezt a ragyogó szelídséget megérinti valahol a gonosznak ujja, a szellő, melyről a napfény óráiban senki sem tudja, hol lakik, merre jár, honnét terem elő... Jön a rémület és barbár rombolás. Hja, ilyen az emberiség lelke is...

De félre a filozófálás olcsó bölcseségeivel, avult hasonlataival. Átengedem magamat a gondolatnak, hogy milyen jó az így, ahogyan van. Látá Isten, hogy jó. Szeret bennünket a természet, hogy ennyire elhalmoz okos törvényeinek áldásával, szeretik egymást az emberek, hogy ennyi gazdag örökséget hagynak ránk és a jövő nemzedékekre, hogy gyönyörködni a szellem alkotásaiban, a szépségek talpraesett kiválasztásában...

Ahogy imigyen magamban vagy jobban mondva magamon kívül bandukoltam, éles sípszó riasztott föl. Egyenruhás rikkancs jött velem szembe és kínálta a reggeli párizsi híreket. Ide repülő hozza az újságot. Mintha csak azért születtek volna az új kornak Ikarusai, hogy megromsákosítsák Hiób-hírekkel az elrejtőzött emberek békéjét.

Magam is újra gyarló lettem. Hiába, az embert csak meg kell kísértetni és biztosan nem bír ellentállni. Közvetlenül hűtelen lettem saját tanításomhoz, hogy t. i. az a boldog ember, kinek nem akad újság a kezébe. Én is vásároltam lapot, csak már arra nem emlékezem, a *Matin* volt-e vagy a *Petit Parisien*...

Leterültem a homokba, aranyos báránnyal hímezett, égszínkék sátorom alá. Olvasgattam. Lelkes, de lélek nélküli frázisok, orcátlan vagy bájos füllentések, - sok politika, tehát közismert, de privilegizált kútmérgezés, - előttem ismeretlen emberek bajai: balesetek és bűnök. Szemem megállt az egyik címnél: «Le secret d'une femme: Madame Nivelles devant ses juges.»¹¹ Micsoda gyarlóság! Hogyha valamire ráütik a «titok» fémmeljelzést, legott keresett nemes fémmé válik. Utána nyulnak. Mikor rajtakaptam magamat e gyerekesen, máris olvastam:

«Mint lapunk déli kiadásában jelentettük, Madame Nivelles változatlanul megmaradt szűkszavúsága mellett. A Madonna-arcú Sphynx, aki ölt, lesüti szemeit, hogy ezek a mélykék vetítő tükrök se áruljanak el lelkéből semmit. Ajka csak annyit suttog:

- Én voltam. Többet ne kérdezzenek.

Monsieur Durier, a tisztes ősz elnök, ki élő képemása a néhai való jó Edmond de Goncourt-nak, atyai jóságával, bölcseségével és a tengernél is kimeríthetlenebb türelmével sem bírt többet kihámozni ebből a halkszavú, végtelen szerencsétlen teremtségből, ki inkább a bánatos Niobe szobra, mint a bűnöző némbor.

Hiszterikus viharoknak, lázadó szenvedélyeknek nyoma sincs ezen a megnyerő, szomorú arcon, melynek láttára eszünkbe sem jut a feleség, hanem csak az anya fogalma. Hogyha ezt az arcot valami régi miniatűrön látjuk, érettebb korú, Empire-időbeli bájos polgári szépségnek tartjuk, nem pedig a modern kor egyik misztikus tragédiája hősnőjének. Pedig ok vagy indulat nélkül még az elmebeteg sem ölnek, - mondjuk: még a véletlen sem gyilkol ok nélkül.

A nagynevű Maître Delapierre sokat fáradozik, de azt hisszük, nehéz dolga lesz a védőbeszéd megalkotásában. Ez a beszéd csak novella lehet, mert nincs reális alapja, hiszen úgy hisszük, ő sem tud többet, mint az államügyész, ki ma szinte szomorúnak látszik, hogy vádolnia kell. Ez az asszony védőjének sem gyónt meg. Eddig csak egy élő ember tud mindent, csak - sajnos - ő nem tagja a földi igazságszolgáltatásnak, mert fogadalma őt is az isteni bíróság szolgájaként tette. Ez az egyetlen élő ember a fogház abbé-ja. Kár, hogy az abbé csak feloldozhat, de nem ítélt.

¹¹ «Az asszony titka: Nivelles asszony bírái előtt.

A terem tele van a családok ismerőseivel, érdeklődő előkelőségekkel, kik ünnepi csöndben lesik a tanúk szavait. Valahogy a levegőben érezni a titkos óhajást, hogy végre elhangozzanak a szavak, melyek magyaráznak és mentenek, mert ma ebben a teremben a részvét az igazi hatalom és nem a kiegyenlítő igazság.

A délutáni tárgyaláson az elnök elsőnek a 5. Rue Scribe házfelügyelőjét szólítja. Père Rochat tagbaszakadt ember, ki apró szemeivel majd az elnököt, majd a vádlottat, de különös aggodalommal az államügyészt méregeti. Még kérdést sem kapott, máris mindkét kezével, de még jobban öblös hangjával tiltakozik:

- Én nem tudok semmi egyebet, mint hogy Monsieur Nivelles meghalt. Szegény jó Monsieur!

Az elnök az írónnal kopog.

- Mondja el, hogyan tudta meg e szomorú hírt.

- C'est ça... Igen. Február 1-e volt. Ezt biztos tudom, mert engem Pierre névre kereszteltek és január 31-én is valami St. Pierre napja van. Én, kérem, minden Pierre emléknapiján megülöm saját nevemnapját... Nem, - kérem - én nem voltam becsípve. Én olyan házfelügyelő vagyok, ki az ágyúörgésre sem ébred fel, csak a kapu csengőjére, mert azt odaszereztem fülem mellé.

- C'est ça... Kora reggel jött a táviratkihordó fiú. Én vettem át, mert hét óra előtt nem engedem zavarni az uraságokat a házban. Három soust adtam a fiúnak, hiszen keresztfiam. Véletlenül éppen az én keresztfiam vetődött hozzánk. Hadd örüljön a fiú...

Père Rochat körülnéz és meghatott hangon folytatja:

- Az új Rose nyitott ajtót, mert a régi Rose előtte való nap elment. Én vittem le rosszul összekötözött kosarát... Ő csak két soust adott nekem... Nos, én lelkiismeretes ember vagyok, a táviratot csak magának az úrnak adom át, annak, akit illet. Régi helyemen egy levelet a Madame-nak adtam át, pedig a Monsieur-re volt címezve. Megbántam. Felmondtak.

Az elnök idegesen kopog az írónnal.

- Hát magam megyek a dolgozószobába. Uram Jézus, ott feküdt Nivelles úr a kandalló előtt a szőnyegen. Hamar letettem a táviratot az egyik asztalra. (A tanú homlokát törölgeti és hallgat.)

Elnök: És azután?

Père Rochat: Hát sietve lementem a liften, pedig azt csak fölfelé volna szabad használni. Annyira meghökkenem, hogy nehezemre esett volna a lépcsőn lemenni. Én nem tudok holtakat látni, mióta a háborúban a vöröskeresztnél szolgáltam. Szerencse, hogy önmagamat nem fogom holtan látni...

- Újra mondom, hogy lövést nem hallottam, mert mint előadtam, úgy alszom, mint a tej. Ágyúlövés sem ébreszt föl, csak a kapu éjjeli csengője, de azt igazán a fülemre szereltem...

Az elnök a tanút leinti. A tanú szalutál jobbra-balra. A vádlott előtt is. Lassan, asztmásan kifelé indul, de a korlátnál visszatér.

- Azt elfelejtettem vallani, hogy azt a három soust, melyet a táviratkézből kaptam - tetszik tudni, annak, aki keresztfiam - adtam, még mai napig nem kaptam meg...

Maître Delapierre gyorsan pénzdarabot csúsztat a tanú markába, ki szalutálva, elégedetten távozik.

A bíróság Nivelles-ék szobaleányát szólítja.

Kéran Rose, st. maloi születésű, 24 éves, szobaleány:

- Kérem, én nyitottam ajtót, midőn a concierge reggel a táviratot felhozta. Egyebet nem tudok.

Elnök: Hallotta a lövés dörrenését? - mikor?

Kéran Rose: Igen, hallottam lövést, de hogy az browning dörrenése volt, azt csak reggel tudtam meg. Én csak február 1-én érkeztem meg St. Maloból, hogy a helyemet elfoglaljam. Fáradt is voltam, szokatlan is volt Párizsban. Madame, mikor hazaérkeztek a színházból, el is küldött aludni. Azon az éjjelen legalább három dörrenést hallottam, de lehet, hogy többet is. Kettőről most biztosan tudom, hogy autóktól eredett. Hallottam, hogy egyik gépkocsi meg is állt. A kerékgumi durrant; újakkal kellett pótolni. Ennél az első durranásnál fölugrottam és kinéztem a szalón ablakán. Láttam, hogy a soffőr a hátsó kerékkel bibelődik. A többi hasonló zajt már félmármorban hallottam.

Mokrievis Jefremovics Ivan, simbirski születésű emigráns-kapitány, jelenleg soffőr Nivelletteknél:

- Az utolsó este én vittem haza a házaspárt a Casino de Paris-ból. Jókedvűek voltak, mint rendesen, szép egyetértésben. A gazdám, amíg a kaput nyitotta, füttyülte azt az édes kis dalt, melyet a revüben Baker Josephine énekel. Ezt ni... (A tanu füttyülni kezdi halkán a melódiát. Az elnök leinti.) Kérem, ez nagyon fontos. A felesége is halkán kísérelte ura füttyét, zümmögéssel, majd egy-két trillával. Míg a kapunyitás tartott. Csak azután kellett valami szörnyűségnek bekövetkeznie. Az emberek, kik egymást meg akarják gyilkolni, veszekednek vagy együtt dorbézolnak vagy legalább együtt hallgatnak, - de nem *dudolnak* együtt. Nálunk Simbirskben... (elnök újra leinti a tanút). Hát csak azt akartam mondani: Isten nyugosztalja, aranyos jó ember volt a mérnök úr, de felesége, az Isten éltesse - még sokkal kedvesebb...

Az államügyész kívánja a Nivellette-házaspár családi életének megvilágítását és ragaszkodik indítványához, hogy a bíróság hallgassa ki az áldozat legjobb barátját, Carel Guy mérnököt, ki előtt Nivellette-nek nem volt titka, valamint hallgassa ki Miss Meryont, ki az asszony első házasságbeli fiának angol órákat adott és a családnál lakott. Bizonyára alkalma lehetett megfigyelni, volt-e a házastársak között ellentét, féltékenység, idegen hatás. Az elnök vállat von, biccent és elrendeli a kihallgatást.

Carel Guy, grénoblei születésű, 42 éves mérnök vallja:

- Pault még az egyetemi éveinkből ismertem. Bizalmas barátok voltunk egy egész emberöltőn át. Naponta felnéztem hozzájuk és ezért tudom, hogy házassága harmónikus volt. A nőismeretségeket határozottan kerülte, mert felesége annyira lekötötte, hogy minden más nő untatta. Baráti körben ezért Bertrand de Ventadour nevével csúfoltuk, mert hivatása mellett csakis asszonyáért lelkesedett, mint valami régi trubadur.

- Anyagi gondja, adóssága nem volt. Három hete vette pompás Paccard-kocsiját, jelenlétemben választotta és fizette ki. Pár nappal halála előtt mondta nekem, hogy húsvétkor leviszi «mon ange»-t - a vádlottat - a Côte d'Azur-ra - ez lesz második nászútja. Az utolsó napon is találkoztunk. Izgatott volt, de nagyon jókedvű. Erőszakkal becipelt a Berry-be, bár láttam, hogy nagyon siet és ezért szabadkoztam is. Két cocktailt rendelt és tréfálkozva mondta: Amerikából ma érkezett néhány mázsa aranyrúd. Mon vieux, ezekből egypár rudacska az enyém lesz. Igyunk egyet, no még egyet!

- Azt is tudom, hogy vádlott nagyon szerette az urát. Mindig odaadó, önfeláldozó volt velem szemben, néha kicsit anyáskodó. Nekem rejtély az egész eset. Mi valamit nem tudunk, amit csak ők ketten tudtak...

Következik *Meryon Ethelind*, bornemouthi születésű angol nyelvmesternő, - 50 éves, de kora mégis bizonytalan.

- Madame Nivelle első házasságbeli fiát tanítottam az angol nyelvre. Mr. Nivelle majdnem mindig akkor jött haza, mikor alkonyattal befejeztük a leckeórát. Feleségét annyi gyöngédséggel köszöntötte, mint csak a vőlegények szokták. Mr. Nivelle «perfect gentleman» volt, - felesége «charming Lady». A férj szájából hallottam, hogy annyit keres, amennyit akar. Házasesetük nem volt regény és én nem is hiszem, hogy rémregénnyel végződött... Én esküdni mernék, hogy az a browning véletlenül sült el...

- Elnök: Köszönöm. Itt csak arról lehet beszélni, amit tudunk, de nem arról, amit gondolunk...

A tanú sértődötten néz körül lorgonján át, - vontatva csak annyit mond:

- O, yes, indeed...

Visszatelepszik a tanúknak fenntartott helyre.

Peretti Jérôme, ajaccio-i születésű, 37 éves rendőrbiztos vallja:

- A lakásban én végeztem az első nyomozást a házmester telefonhívására. Első pillanatban öngyilkosságra gondoltam. Paul Nivelle mérnök úr balkezes volt, a browning balkeze közelében feküdt a szőnyegen, mintha élettelen kezéből csúszott volna oda. A sebesülés valószínűvé tette vagy legalább nem zárta ki az öngyilkosságot.

Madame Nivelle, ki nagyon halovány volt és a végletekig kimerült, minden nógatás nélkül nyilatkozott. Csodálatos lelkierőről tett tanúságot. Betámolygott a dolgozó-szobába. Még az esteli ruha volt rajta, melyben előző estén a Casino de Paris-ban látták. Tehát átvirrasztotta az éjszakát.

- «Madame, - kérdeztem - miért végzett önmagával Paul Nivelle mérnök úr?» - «Ne fáradjon biztos úr, - susogta halkán - férjemet én öltem meg».

Megráztam fejemet és szó nélkül szemébe néztem. Elnök úr, tapasztalatból tudom, hogy ez a leghatározottabb kérdezőmód. Madame az asztalba fogózott, hogy el ne dőljön. Lelendült a szék szélére - csak úgy, mint aki már seholy sincs otthon... Halkan válaszolt: «Tettemért csak Istennek és önmagamnak felelek». Eltakarta könnytelen, száraz szeméit, melyek minden könnynél több fájdalmat árultak el szárazságukkal, s szinte dacosan tette hozzá: «Készen vagyok. Máris bünhödöm az igazi és egyetlen büntetést: elvesztettem azt, akit *fiam* után legjobban szerettem...»

Elnök: Miért nem foglalkozott tovább az özvegygel? Miért nem tartóztatta le? Nem tartott attól, hogy önmagában kárt tesz?

Peretti: Nem. Legalább egyelőre nem. Nem kételkedtem, hogy nincs szükség letartóztatásra, sem megtorlásból, sem óvatosságból. Elszökhetett volna, végezhetett volna önmagával belépésem előtt. A tett óta 6-7 óra telt el - és pedig éjszakai, sötét órák. A tett után csak az első pillanat veszedelmes és a tárgyalás előtti nap...

Elnök: De ön nem is faggatta tovább vádlottat!... Hátha megmagyarázta volna a tett okait.

Peretti: Bocsánat, - elnök úr! - a tanú kissé lesüti szemét és gondolkodik. - Aki csak Istennek és önmagának felel, - mint Madame mondotta, - az nem felel - a rendőrnek. Ilyenkor a tettesek csak hálásak annak, ki kérdéseivel nem kínozza őket. Maguktól válnak bizalmasakká. Igaz, hogy ebben az esetben ez a számításom nem vált be, de éreztem, hogy rendkívüli lelki nagysággal állok szemben, mikor nem alkalmazhatom rendes módszereinket. Vannak büntettek, melyek elkövetéséhez - bármily paradoxul hangzik is - lelki nagyság kellett...

... Körülnéztem a lakásban. Tisztában voltam, hogy *itt* nem kell tartanom a bűnjelek el-tüntetésétől és elpalástolástól.

Paul Nivelle éppen a kandalló előtt esett össze és jobbra még élettelenül is a kandalló felé nyult. Mintha még egyszer meg akart volna kapaszkodni a párkányba vagy talán a tűz felé kapott. *Én* ez utóbbit hiszem. Valaminek kellett lenni - ott - a kandalló tűzében. A hamu is másforma kupacba rakódott össze, mint mikor fahasáb perzselődik. Színe is más volt. A 12. sorszám alatt mellékeltem a bekormosodott, oxidált nikkellzárt, melyet a hamuból kapartam ki. Kétségtelenül valami irattáskának závára. A bőrtáska ott hamvadhatott el a bezárt dossier-val együtt.

A másik bűnjelet vagy magyarázó iratot 14. sorszám alatt csatoltam. Ez a távirat, melyet a concierge felhozott reggel a lakásba. Felbontatlanul feküdt az egyik asztalon. Én bontottam föl. Egyetlenegy szó: «*oui*». Igen.

Szerény meggyőződésem szerint ez a nikkellzár és ez a távirat megfejt mindent, ha mi megtudjuk fejteni e kettőt.

Egyebet nem tudok előadni.

Több tanú nem került sorra.

Érdekes lett volna az államügyész és Delapierre mester szócsatája, de elmaradt. Általános meglepetésre fölállt az egyik esküdt és kijelentette, hogy sem ő, sem társai nem tartják az ügyet érettnek arra, hogy nyugodt lelkiismerettel kimondhassák akár az igent, akár a nemet. Talán jó volna az ügyet visszaküldeni a vizsgálóbíróhoz... Az ügyész helyeslőleg bólintott és magáévá tette ezt az indítványt. Csak Delapierre mester tiltakozott a bűnügy elhúzása ellen. Minek az izgalom? minek a bíróság és az esküdtek újabb kifárasztása? A kitűnő védő szerette volna saját szép szavait hallani. Megvalljuk, mi is. Hiszen kíváncsiak voltunk, micsoda novellát találna ki magyarázatul, mikor mindnyájan úgy éreztük, hogy az izgató történetnek legfeljebb első fejezetét olvastuk a tanúk vallomásában, de nem a végét, vagy talán még helyesebben mondhatjuk: csak a végét olvastuk, de nem az elejét.

Amint az ügyre újra sor kerül, tudósítónk betűről betűre be fog számolni...»

... Hetekkel később. A hirtelen sebes eső Honfleur közelében beteretelt a Notre-Dame de Grâce kis kápolnájába. A félhomály valami félős, naív, édes áhítatot ömlesztett lelkembe. A falak között a félhomály, odakünt a napfény mindig visszavezet önmagamhoz. Magamba szállva nézegettem a boltívekről lefüggő apró vitorlás bárkákat, melyeket kérges kezek a hit és hála fogadalmával tákoltak össze és ajándékoztak veszendő életükért Istennek, az Istenembernek, meg az anyának, ki Istent szült, hogy fia emberként éljen és haljon. De szép is a hajótöröttek hite, mert erősebb, mint a szárazföld hajótöröttjeié. De szép is a hála mások életéért, mert csak az igaz ember, ki mások életét szereti. Édes a gyermekes gondolat, adni valamit annak, aki mindent ajándékozott nekünk, - adni valamit annak, kinek nem lehet adni, mert mindent tőle kaptunk...

Ilyféle gondolatok és benyomások kóvályogtak fejemben, ahogy kiléptem a kis kápolna kapuján és kitartottam kezem fejét a nedves, sós levegőbe, holott láttam, hogy az ég millió és millió ezüstoffonalat sző a fák ágbugjaira, a tenger csillanó és feketéllő foltjaira. A közeli vendéglőbe menekültem, hogy egy pohár ürmös áran védekezzem a langyosan csipkedő cseppek ellen.

Letelepedtem. Az asztalon ismeretlen, eltávozott elődöm nyitva hagyta újságját. Félretolom. Jaj, újság! Lelki béke szemfedője. Javíthatatlanul belepillantok és megakad szemem két néven: «La lettre de Madame Nivelle au Maître Delapierre.» Kik ezek? hova tegyem neveiket? Nem ismerem őket. De mégis: ez a gyilkos asszony és védője. Olvasom.

«Cher Maître,

Vallom: én öltem meg az én uramat, akit szerettem. Isten látja lelkem, - nem, mert akartam, hanem mert nem tehettem másként.

Utolszor mondom el, *hogyan* volt. Utolszor, akár özvegyen fogom gyászolni e szörnyű pillanatot a nagy pontig, akár ezentúl nevem csak a szürke, rettenetes, sokatmondó, semmit el nem áruló szám lesz, akár magam törülöm ki ezt a számot és önmagam váltom meg magamat, hogy mielőbb az elé állhassak, ki engem is megváltott, mert megértett és ezért megbocsátott.

... És most úgy mondom el, mintha nem én írnám, hanem - cher Maître - Ön diktálná annak a barnaszemű, pirospozsgás kis gyorsíróőnöknek. Így jobb nekem. Tárgyilagosabban szűkszavú leszek, mintha saját nevemben mondanám el.

Tehát:

Monsieur és Madame Nivelles együtt jöttek haza a Casino de Paris-ból. Egyetértésben, vígan, boldogan. A férfi még bement dolgozószobájába. Felesége utána. Nem kíváncsiságból, nem a legodaadóbb és legokosabb asszonyt is néha csiklandozó, időszertlen oktalanságból. Csak azért ment utána, mert talán féltékeny volt minden visszahozhatatlan percre. Az igazi férfi életében sok ilyen perc van, mert életéből csak morzsákat ajándékozhat asszonyának. A többit feláldozza kenyérért vagy kalácsért, elosztja vérségének és kortársainak, vagy elpazarolja, mert a férfi mindig gyöngé, ha asszony kísért. Csak ez a féltékenység lehetett oka annak, hogy az asszony követte urát a dolgozószobába, - és nem valami előre megfontolt tervszerűség.

A férfi: Boldog vagy, angyalom?

Az asszony erre a kérdésre csak egyetlen választ adhat, amelynek hangsúlyában és hosszúságában mindent el lehet mondani: *csókot*.

A férfi ünnepélyes lett. Kinyitotta a páncélszekrényt és kivette a bezárt bőrtáskát s magasra tartotta. A gyerekekkel és ölebekkel szokás így ingerkedni, hogy el ne ériék rögtön a kedvenc játékot vagy az édes falatot. De a férfi kirakta a bőrtáska csöndes kis őréit is, a browningot.

- Édes, mondd kíváncságot, nem egyet, százat! Minden a tiéd.

Az asszony urához simult és hálásan köszönt újra azzal a néma beszéddel, mellyel mindent meg lehet mondani, amit az ember érez, vagy talán sohasem érzett. Ezt a beszédet *férfi* csak egyszer ejtette hamisan, Judás, - előtte és utána sok ezer millió asszony.

(Cher Maître, bocsássa meg, hogy bárha úgy mondom el, mintha *más* mondaná el rólam, oly megjegyzést is írok hozzá, melyet Ön nem diktálna a tényállásba. Csak meg akarok esküdni, hogy ezzel a második csókkal is csak igazat mondtam: szeretlek!)

A férfi: Kívánj valamit, édes! Minden a tiéd. Holnap reggel érkezik a távirat, mely milliómossá tesz...

- Föltaláltál valamit, világraszóló nagy dolgot? Te édes, te csodálatos ember!

A férfi magához vonta az asszonyát és mámorosan sugta: Igen, világraszóló dolgot. Ami jobban argumentál, mint az összes diplomaták okossága, - és ami jobban üt, mint az összes marsallok botja.

Az asszony remegett, de hallgatott, talán *így* tovább tart a szépséges nagy álom. Ám a szerelmes férfi vagy a zenitre ért férfi beszédes lett.

- Föltaláltam... De hallgatnod kell róla, angyalom, miként a *sír*. Ezt a találmányt csak akkor fizetik meg vert arannyal, hogyha nincs mellette a föltaláló *neve*. A teremtő Monsieur Ignotus vagy Anonimus eltűnik a névtelenségben, míg más találmányoknál a név a reklám, a védjegy, a halhatatlanság. Itt a halhatatlanság éppen a névtelenség... Az én találmányom csak néhány *betű*, bonyolult képlet. A neve... nos, ezt kicsit lírikusan választottam, talán nem mérnökhöz illő szentimentalizmussal. A neve: *omega*, az utolsó betű, a *vég*...

Az asszony remegett és - hallgatott.

- Igen, ebben a bőrtáskában van gyártásának, kezelésének tökéletes leírása. A tárgyalásaim chifre-írásban. Jövő, gazdagság, boldogulás minden titka. Holnap reggel érkezik a miniszterelnök távirata. Aláírás nélküli egyetlen szó: *oui*... Ma csak azért nem fogadhatott személyesen, mert Bordeaux-ba utazott a vörös kereszt nagy ünnepére... De a referens utána vitte az aktát. Ultimátumomat. Vagy ez a kormány megveszi milliókért a találmányt, vagy én utazom külföldre - örökre. - A férfi mosolygott. - S tudod, ez mit jelent? A találmány - nekik egyszerűen elveszett...

Az asszony torkában érezte szíve verését.

- Angyalom, sorsunk fordulójának előestéjén megosztom veled titkomat. Ez az *omega* - gáz. Színtelen, ízetlen, szagtalan. Olyan átlátszó, mint az ozonos levegő. Egyetlen lélekzetvétel öl, kérlelhetetlenül, biztosan. Egész hadseregeket eltöröl a föld színéről akármilyen elsőrendű fiatalságból állanak, akármilyen bátrak, akármennyire szeretik védelmezett hazájukat, akárhány gépfegyverük és tankjuk van...

A férfi hangja száraz és komoly lett.

- Ebben a bőrtáskában mindent pontosan összeállítottam. - Gyártás, kísérletek, - kezelési utasítás... Csak védekezés nincs. A maszkokat pillanat alatt áteszi. Holnap reggel érkezik a távirat. Tizenegy órakor adom át e dossiert a minisztériumban - és fizetnek, aranyban. Ez évek titkos munkája volt...

Az asszony karcsú dereka megnyúlt, mint az óvatosan lépkedő macskáé és észrevétlenül, alattomosan a lezárt bőrtáska felé nyult, - hirtelen belevetette a kandalló tűzébe.

A férfi fölhördült. A szerelmes férj, a tudós mérnök, a milliomos föltaláló pillanatok alatt átváltozott évezredek előtti ősemberré. Az asszonyra fogta a browningot.

- Te! - te örült! Tönkre tetted életem művét! Te nyomorult bestia... Megsemmisítéd művemet, vagyonomat, életemet!

A browning ott sötéltetett kettejük között, mint a fekete végzet.

- Miért tetted ezt, hitvány teremtés!?! Te idegen zsoldon fizetett *kém*!

Az asszony csak annyit rebegett:

- Fiam van...

A férfi tovább dühöngött.

- *Kém!* - fiad hazájának tetted. Fiad hazájának fizetett kéme! - A browning két arasznyira sötéltetett az asszony szívéből, melyben - csak az Isten látta - *egyén mellet*t a szeretet glóriájában ragyogott a fiú és a férj édes képe.

Az asszony megragadta a gyilkos szerszámot tartó kezét.

- Cher Maître, a többi már nem bírom tárgyilagosan elmondani, emberfölötti feladat volna és tettetett nyugalom. Most már *én* vallok.

- Ő csettentette el a browningot, az igaz. Nekem volt szánva. Ez is igaz. Tudtam ebben a pillanatban, hogy az, aki hidegvérrel számítja ki százezer és százezer fiatal férfi korai vesztének szörnyűséges mérgét, annak egyetlen asszony élete sem több, mint a sárguló falevél lehullása. És mégis *én* öltem meg uramat. Mert ebben a sorsdöntő pillanatban az *én* agyam hidegebb volt, mint az övé. Ő reám célzott, de a kezét *én* forgattam. Nem *őt* akartam megölni, hanem a titkát. Őt szerettem, a titkát gyűlölöm. Hiszen talán pár nap alatt újra össze tudta volna állítani a mérges hadigáz csodareceptjét.

Ezért én forgattam célzó kezét.

Tettemet *nem* bánom.

Tudom, hogy míg ismerni fogják ezt a szót «haza», mely Isten után a legszentebb fogalom, az anyáknak időnként ezért a szóért *oda* kell adniok fiaikat. Kell, hogy valami örök törvényben így legyen megírva, mely törvény öröktől való és megváltoztathatatlan. De hogy a fiainkat úgy pusztítsák, mint a patkányt, a rovar, ez még a *haza* nevében sem megy. Mert akkor a *haza nem* paradicsom, hanem pokol.

Cher Maître, ha *csak* anyák ülnének az esküdtek padjain, bátran kérném őket: öljenek meg minden *hasonló* titkot. Ha nevem csak azzá a bizonyos számjeggyé fog változni, lesz bátorságom, ezt a számjegyet *kitörölni*. Nem bánom, amit tettem.

Isten Önnel, cher Maître.

Mélinne Nivelles.»

... Úgy utaztam vissza Divesbe, mintha megvakultam volna: nem láttam többet a határokat nem ismerő tengert, az embereket magukba csalogató, ölelgető öblöket, a gazdagok kertjeiből kidagadó tarka virághullámokat. Befelé néztem. Divesben az alkonyat utolsó sugarai éppen bearanyozták a ház falába illesztett régi követ. Gépiesen betűzgettem újra meg újra: *Astra regunt homines, sed astra deus regit.*

AZ ASSZONY TRAGÉDIÁJA.

(Vénusz története.)

Furcsa dolog történt velem.

... Nem bírtam megválni a múzeumtól. Először csak úgy ácsorogtam a termeken végig, mint ahogy az ember betoppan fényes gyülekezetbe, ahol együtt van a társaság színe-java: a szellemesek, a szépek, a rendjelek. Ilyenkor nem tudunk egyhamar eligazodni. Az ember beleszédül a nagy találkozásba, csak lézeng, mert nem érti okosan kezdeni az ismerkedést. Ez az «embarras de richesse» tehetetlensége.

A második körúton már kialakulnak a gondolatok és érzések, - rendezgetünk a lélek titkos kartotékáiban. A khaosz légiességéből kiformalódnak a *bolygók*. Az egyik már kerek, ragyog és vonz, - a másik a tejutak ködcsillogásába vész, a többi üstökös széthull apró sziporkákká, látom, hogy csak fényes semmik voltak. Kiváltódik a villamosság plus- és minus-sza, a lélek villamossága, a kiválasztó szimpátia vagy a taszító ellenszenv. Hangulatunk révbe ér és valaki vagy valami leköt.

Én is lézengtem teremről teremre, hogy osztályozzam a múzeum tárgyai közül, melyikkel ismerkedjem meg jobban. Azután visszatértem egyik vagy másik darabhoz, hogy gondolataimban filmszerűen lepergessem történetét, szépségét lefényképezsem memóriám legérzékenyebb lemezeire vagy legalább megfejtsem érdekességének titkát. A meg nem értett darabokat is magamban selejtezem, utánuk nézek, mint az utcán mellettem elsuhanó alakok után: ki vagy? mi vagy? Utána nézek, mert mindig jól esik kérdezgetni - válasz nélkül, - jól esik, mert el nem hangzott válaszok, meg nem adott magyarázatok illúziók legjobb mentői.

Tömérdek látogató kopogott, csoszogott el mellettem, előttem, mögöttem. Szombat délután. A vasárnap előre veti kellemetlenül kedves jelenségeinek árnyékát, a hozzáférhető közterületek zsúfolt benépesítését, ami végre szép is, jó is, okos vagy egészséges, akár parkot meg ligetet avagy múzeumot lep el e népesítés, csak hihetetlenül kellemetlen a magamfajta öregedő, befelé néző élet-anachorétának... Mi tagadás, bosszantottak a *többiek* pusztá ártatlan, jogosult jelenlétükkel, pedig - szerényen merem állítani - igazán jó ember vagyok.

Kétségbeejtett az egyre előttem csevegő, egyébként igen helyes két kis Miss. Meg kellett tudnom, hogy New-York-ból valók, az «East Sixties» negyedéből, mert a «Radiator building» tornyos ablaksorait pompásabbnak tartották a Colosseumnál, a Pantheon homlokzatánál, a forum Vesta-templomának letört oszlopainál. A tündérszép Via del'Impero-t pazar hangulataival egyszerűen rövidebbre becsülték az 57-th street méretéhez képest és ellenállhatatlanul szép férfúnak találták valamelyik göndör-körszakállú imperátor tarka mellszobrát, pedig a csinosnak mondott Caesar ábrázata maga a brutális szadizmus... Alázatosan elismertem, hogy vagy az én ízlésem romlott vagy az övék, de igyekeztem lehetőleg elmaradni mögöttük...

Ekkor meg kétségbeejtett az árnyékként követő középkorú úr, kinek Rostand Edmondot utánzó kopaszodó feje csodálatosan eltakarta előlem a legnagyobb műtárgyakat is, mert a talapzatok apró tábláin följegyzett történelmi számok érdekelték. Rövidlátó szemei elem törekedtek és minden számot hangosan memorizált pompásan sziszegő párizsi franciasággal, minden szám után elmondván: Ce ça! Otthon valahol Calvados-megyében biztosan anyakönyves, pénzügyi tisztviselő vagy statisztikus lehetett, mert különben undorral fordult volna el éppen a számoktól, hiszen a szám csak szükséges rossz mindennek osztályozására, ami már meghalt térben és időben. A szám a szépségek és életek krematóriuma. Rideg, érzéketlen, kegyetlen, ijeszt és temet.

A nagy ablaksorokon át puhán ömlött be a fellegekből ki-kipillantó édes napfény, a harmadik ezredéve fátyolos, szelid, római napsugár, mely két esőfelhő találkozására között bájosan elmosolyodik, akár a puritán, száraz földműves-tribunok tiltakoztak a fórumon a plebs érdekében, akár diadalmenetekben követték a koszorúkkal átfont quadrigákat a szomorú, torzonborz orcájú gallok és germánok, romboló bosszúról ábrándozva, akár Szent Callistus katakombáinak lakói zengették hívő hatyúdalukat új időknek, a megváltó időknek, akár a deli, fekete-hajú, feketeinges fiúk emelik karjukat a győzedelmes nemzeti nagyság felé, melynek csodás pantheizmusa betölt utcát, otthont, a munka tanyáit, az élet minden levegőjét. Édes jó napfény! csald ki a *többiek*et a Corso-ra, zarándoklásokra vagy five-o'clock teákra, hogy itt magamban gyönyörködhessem!

... Az örök városból köröskörül behullámzik a bizonytalan mormoló zaj és a múzeum csöndjében felbomlik egyes hangokra. Hiszen a hangoknak éppen úgy meg van a spektrumuk, mint a fehér sugaraknak. A fényt pirosra, narancssárgára, violára bontja a prizma, a hangot árnyalataira bontja a - csönd. Kihallom belőle távoli harangok összefonódó kondulását, egy-egy autó túlkölését, az asszonyi csevegést, a messze Afrikából bogárhátú tanyák felé hazavándorló fecskepár kedves szóváltását. Bájos, édes zaj! Csald ki a *többiek*et innen, a nagy emlékek ünnepévé jegecesedett világból a köznap bájos élményei közé, hogy itt egy-magamban gyönyörködhessem...

Ahogy a besurranó napfény lassan alkonyat felé vénül, ahogy a bizonytalan zaj a világváros alkonyati ébredése felé ébred, a múzeumban fogyunk és az én gyönyörködéseim szaporodnak.

A kápolnaszerű fülkében máris sikerül elfognom egy pillanatot, hogy egyedül állhassak szemtől-szembe a kétezer esztendő *Vénus*szal.

Szemben áll. Ő is egyedül, emberek, istenek udvara nélkül. Patyolatfehéren, csábító, vágyakozó szépségben, szemérmes kacérságban. Az örök, a fiatal *Vénusz*. Visszafojtott lélekzettel közeledem és akaratlanul is meg kell támaszkodnom az ajtófélfának. Mintha nem mernék előbbre menni, mintha *kellene* támaszkodnom, kapaszkodnom, mert igazi nagy élmények mindig kihúzzák a talajt a lábak alól.

Berto, a terem őre, kinek neve egyik társa megszólításából megütötte fületem, egyetértő pillantást vet reám, derűs, pajtáskodó pillantást, amilyen csak a gyorseszű, élénk olaszok szemében villan. Az olaszok mindent kitalálnak, ahogy végigmérik az idegent. Ez a fraternizáló, szeretetreméltó, mégis kicsit vállveregető pillantás azt súgta: én csak egyszerű, szegény őrvagyok, a hadi rokkant, de a sors a szépségek gárdistájává nevezett ki... Büszke ez a pillantás: Te meg akárki vagy, a te hazád rögében nem akadnak *ilyen* halhatatlan kincsek, a ti multatok még rövid... Őseid szántottak, vetettek, gyalcsot szöttek, kardot forgattak, az enyémekek kezei között meg puha bájja olvadt a sziklakemény márványkő is...

Rokkant kezének kesztyűs műujjait bemélyesztette rendjelszalagos zubbonyának hajtásába és baljával megnyomta a rejtett villamos gombot. A meleg fény szeliden ömlött a *Vénusz*-szobor csodaszép formáira, örülve feladatának. Berto meg diadalmasan nézett rám, baráti egyetértéssel, noha legelőször látott: Íme, mit adok neked! Méltó vagy. Értelek. Várj, még bőkezűbb vagyok!... S lassan tengelye körül forgatta az alapzatot. Láttam a patyolatoss vállakat, a bájosan előre hajló nyakat, a lágyan mozduló csipőket. Halkan morogtam: *Vénusz*! Éreztem, csak ez a szó tudja kifejezni, amit láttam.

... A múzeum látogatói gyérültek, én meg észrevétlenül vissza-visszaosontam a kerek fülkébe. Újból nekitámaszkodtam az ajtófélfának. Gyönyörködtem. *Vénusz* volt a legérdekesebb nő, akivel találozotam.

Egyszerűen gyönyörködtem. Csak ezzel a szóval bírom sejtetni azt az ezerféle pompás érzést, mely szememen át bevonult lelkembe. Szépséges, boldog érzések ezek, mikor az ember

elfelejt mindent, ami volt, ami van, ami lesz, és egyetlen szépségnek rabjává válik ellenállhatatlanul és mégis tiszta akarattal. Nem önmaga törődik dolgaival, hanem türelmes, engedelmes bábbá változik, mellyel a *másik*, a szépség játszik. Ez az élet egyik legnagyobb, legkedvesebb édessége. Mindegy volt, hol vagyok, és mindegy, ki vagyok. Nézek és nézek.

Mindegy, mikor zárják ezt a múzeumot. Berto, az ór, majd gondolkodik helyettem; mikor elég lesz vagy vége lesz, udvariasan megérinti vállamat és azt mondja: menjen haza.

Csak arra emlékszem, hogy a fülke valamennyi ablakán, melyeket eddig észre sem vettem, nem a természetes és mégis misztikus világosság ömlik be, hanem bejött maga a *nap*. Átjött kereken, pirosan a római dombok, a római kupolák fölött, átjött Vénuszhoz, őt nézni, őt köszönteni, őt csodálni.

Ekkor történt a furcsa dolog velem. A márvány Vénusz megszólított. Ma már nem tudom, milyen nyelven, görögül vagy latinul, de értettem minden szavát. Erre biztosan emlékezem.

I. SZÜLETÉSE.

Néz és bámul rám, szótlantul. Elbűvölte szépségem és nem törődik multammal, jövőmmel, sorsommal. Ez a minden idők férfi-felfogása, mely asszonynál csak a jelent ismeri. Igazságtalan - pedig a szép asszony örök végzete. Nem kérdez semmit? Pedig szemei mégis kérdeznek. Ugy-e azt, honnan termettem? El kell mondanom, hiszen a *kő* is érez és beszél, valamint asszonyt ábrázol.

Apám a fiatal *Lysippos* volt. Korinthosból vetődött Parthenope-ba. Szegény, - otthon hatalmas templomok homlokzatára faragott toporzékoló Kentaurus-okat, gördülő diadalszekereket, melyeken lenge fátyolba burkolva vonul be *Eos*, a hajnal, vagy *Niké*, a győzelem... A görög földön uzsorán meggazdagodott Vettius hozta magával rabszolgának, hogy ő, ki márványköbe tudott lelket lehelni, betűvetésre tanítsa a felkapaszkodott római két rakoncátlan fiát. Mennyivel engedelmesebb, lágyabb a kemény márvány, mint az a nyers emberi lélek... A márványból csodákat lehet formálni, de a puha, nyers lélek akárhogy faragják, gyúrnák, alaktalan tömeggé roskad.

- Szegény jó apám...

- Anyámat *Zoé*-nak hívták. Ő is görög leány volt. Ott lubickolt a langyos tengerben, Misenum szirtfoka alatt játszott piruló korall-ágacsákkal és hófehéren lebbent ki a tajtékzó habokból a vizesen csillogó kövekre, mint a tenger ezüst lepkéje. Apám így látta meg. Őrületesen megszerette. Halhatatlanná akarta tenni, mert szép volt - és a világnak csak egy tragédiája van: a szépség elhervadása. Patyolatos márványt keresett *Zoé* formáinak utánzására és vésett, faragott, míg Parthenope izzó napja éltetve sütött be az árva görög leány és az árva görög rabszolga szívébe. Így születtem én. Anyámnak tökéletes képemása vagyok. *Azóta* nem született hozzá hasonló asszony...

- Érdemes volt egymást szeretniök. Ugy-e igaz? - mert halhatatlan szépet csak lángoló, a végtelen szerelem alkothat.

S mi lett a sorsom? Az, ami a világszép leányé. Az apa eladja, gyermeke szépsége árán keres önmagának boldogulást. Szegény, öregedő *Lysippos* rabszolga volt, de igazi görög, ki fajtája szabadságáról és dicsőségéről álmódott. *Aelius Vettiustól*, a gazdag kalmártól, főlzabadítást kért önmagának és párjának, az én anyámnak. A gőgös *civis Romanus* egyetlen árat szabott: engemet. Apám elszomorodott, de igent mondott. Egyik langyos őszi napon hét-nyolc fiatal rabszolga jött értem. Helyes legények voltak, de márványtestem is borzongott, mikor verejtékes vállaikat, lenyírt, fekete sörtés fejeiket nekem feszítették. Keserves volt méltatlan,

ízetlen tréfáikat végighallgatnom. Sopánkodtak, mennyivel szívesebben emelnének, hogyha nem márványkőből volnék, hanem húsból-vérből. Durván röhögtek, mikor beemeltek az olajfa-galyakkal kipárnázott nagykerékű szekérbe és tülekedve elvontattak a Domus Vettiorum elé. Apám gondos szeretettel beállított a perisztilosz kis udvarába, arra az oldalra, hol legelsők lopóznak be a reggeli napsugár. Letörölte patyolat-testemről a szolgálhad ujjainak érintését. Elöttem csobogott a parányi kút és lábaimhoz gyömbért, mályvát ültettek. Anyám könnyezett, de apám biztatta: Ne sírj, újból kifaraglak, még szebbnek, csak magunknak, kettőnknek... Anyám tovább zokogott: Hiábavaló reménység... már nem vagyok olyan szép, mint voltam első csókod előtt...

Szegény jó Lysippos... Szabad volt, de többé nem faragott, nem alkotott. Azon a napon, hogy bevitetett a Vettiusok házába és eladott szabadságáért, megbénult jobbkeze. Minden művész csak egyetleneszer tud halhatatlant alkotni. Örök törvény, hogy minden nagyra hivatott életben a lélek csak egyszer találkozhatik a halhatatlanság géniuszának üstökösével, mert ez a csillag ebben az arasznyi életben többé vissza nem tér. Túlságos kerülő pályája.

... Most tudja, hogy sohasem voltam Istennő. Ezt csak álmodozó poéták híresztelték rólam, kiknek mindig jól esett másokkal elhíttetni, amit maguk szeretnének hinni.

Nem is hitte igazában más, csak másfél ezredév után egy Botticelli nevű festő. Meg is festette, hogyan kelek ki a tenger fodros habjaiból, a csillanó kagylóból, mint Istennő. Gyarló az emberek, mert lebecsülik önmagukat, mikor nem hisznek a szépség és nagyság emberi eredetében, - a többenél szebb nőt megteszik Istennőnek, a többenél derekabb férfiút legalább is félistennek. Mikor Botticelli meglátott a Villa Farnese-ban, beleesett ebbe a gyermekmesébe.

Tudja meg: asszony lehet szerető, bajtárs, anya, mártír, hős, csak Istennő nem lehet és nem volt soha!

II. APÁM ÉRTEM JÖN.

A ragyogó déli verőfény viharos éjszakává változott. A magas egekből nem harmat hullott, hanem izzó hamu. A jó, az erős föld, melyet egyetlen biztos támaszunknak, rendületlennek hittünk, mint apánk-anyánk karját, remegett, minthogyha hagymáz rázná. Ott fönt a lejtőn, hol jókedvű venyige pirkadott és az olajfák levelese incselkedett a bujkáló napsugárral, valami vörösen parázsló hullámozott lefelé. Csodák ideje virradt vagy alkonyodott: a folyam nem a völgyek fenekén fakadt, mint eddig, hanem a hegyormán nyilott óriás forrás, de hulláma nem csörgedező víz vala, hanem folyékony tűz.

Nagy adóssága lehetett Pompejinak - és Pompeji fizetett. Minden kincsével, a legnagyobbal: életével, mint az ember, ki lelkiismerete elől rohan a semmibe.

A Domus Vettiorum perisztiloszáig bevilágított a csillagokig érő fáklya, a Vesuvius. Láttam lábaimnál a földet szakadozni. Repedéseibe halálos hervadással buktak bele a gyömbér meg a mályva. Szemben a kis táncoló Faun már oldalt billent. Jókedvű borissza ábrázatával torzul vigyorgott bele a vörhenyes homályba. Azután lassan eltakarta a permetező, majd záporozó hamu. Kisebb volt nálam, gyorsabban temetkezett. Hófehér testemen én is éreztem a forró hamu perzselését, a szemes törmelék csipkedő szurkálását. Magam is már térdig álltam a nagy temetkezésben. Fáj minden tagom és nem tudok *elmenni*.

A piros derengésben megpillantottam Aelius Vettiust; pompás tógája szakadozott, rongyos, kormos volt. Roskadozva húzta maga után asszonyát - az *igazi* asszonyt - és engem észre sem vett. Felesége fehéredő leplei kísértétként jelentek meg a Vezuv tüzében rőtre festett oszlopok között. Hallottam mindkettőjük zihálását. Azután már csak a férfiét. Az egyik oszlop lábánál

láttam az asszony derengő karját, hogyan öleli át a szívtelen oszlopot, hogyan kapaszkodik valami élettelenbe, mert az élettelen *itt* marad, míg minden élő *elme*gy. A szívtelen kő marad; - jó belekapaszkodni. A férfit még egyszer-kétszer láttam; görnyedten taposott előre, mint órákkal előbb zsákhordó rabszolgái. Később már csak zihálását hallottam. Szemem rámeredt az oszlop alját ölelő karra. A szél hordta rá a finom hamut. Kezdetben még lágyan ágyazódott bele az égető, szürke lisztbe. Most már csak alig vonalnyi látszott belőle, mintha besülyedne a fekete párnába... Íme, már csak parázsló halom van a helyén.

Hirtelen több ember zihálását hallom. Megismertem apám, Lysippos hangját:

- Eheu, fugaces labuntur anni... Most a percek iramlanak... Caie! Postume! Lucie! Milites, tiétek Pompeji minden aranya... Előre a Via Stabiana felé... A Porta Stabianá-n át még szabad az út. Arra vigyétek! Ezer talentum fejenként...

Apám megbotlott valamibe. Félre lökte az útból. Julia Vettia volt, a háznak asszonya. Az öreg Lysippos nem törődött azokkal, kiknek puha volt a karja, puha a szíve; csak értem aggódott, értem küzködött, az ő márvány leányaért, ifjú szerelme, fiatal művészete gyermekéért. A lankadó rabszolgák a talentumok reményében kivonszoltak a hamu-buckákön át. Az egyik fejemnél fogva húzott kérges, izzó markaival; a másik a perzselő törmeléken csúsztatva kecses vállamat. A trivium sarkán toporzékoló, rugdalódzó, nyerítő öszvérek vártak, melyeket alig birt féken tartani a köhögő ór. Nagy kínok között föltagaszták a hengeres szekérre és a megriadt két állat máris fujtatva vájkált a futó hamuban. Lysippos is fölkapaszkodott mellém, ép karjával ölelve karcsu derekamat. Hiába üvöltötte valaki a közelben:

- Ezer talentum... Ezer talentum... Ha magaddal vinnél...

Éreztem Lysippos lélekzetét:

- Én csak azt viszem, aki az - *enyém*...

Amit ember nem bír, azt győzi az eszeveszett állat ösztöne. A két lusta öszvér, alighogy kitaposta magát az egyre vastagodó hamutakaróból, kivágtatott a Porta Stabianán át a légiók útjára, honnét a vihar tombolása lesöpörte a leomló feketeséget. A szabad országúton örülten vágtattak tova, a tenger felé. Azt hittem, minden pillanatban le kell zuhannom az országút lapos köveire. Keserű tajtékjukat arcomba fujta a szélvész. Lysippos fölém hajlott és a hamus tajtékot gyöngéden letörölte orcámról tenyerével. Súgott, bűgött, ahogyan csak apa szólhat, művész-apa. Majd már csak egy szót hallottam: *thalatta... thalatta...*

Valami gyöngye derengés uszott fölöttünk. Hajnalodott, de a nap nem birt igazán fölkelni.

A parton nyüzsögött a hangyaboly: tengerészek, katonák, menekültek. Mindenki csak *Plinius* nevét ismételte. Száz és száz hajólánc csikordult és a fölbőszült habon táncoló bárkák tompán ütődtek össze. A tenger haragosan közbe mordult, mintha száz és száz megveszett Cerberus akarta volna széttépni láncait. Apám megállt az energikus férfiú előtt, kinek neve túlharsogott minden vihart. Rámutatott a szekérre, melyen én feküdtem. Csak annyit mondott:

- Plinius, vezérünk, ki a tengereknek parancsolsz, - elhoztam a Vettiusok asszonyát. Eszméletlen. Helyet kérek neki egyik bárkában!

Plinius az egyik bárkára mutatott és emberei fejcsóválva, káromkodva hurcoltak a dióhéjszerű alkotmányba. Arcomat nem láthatták, mert Lysippos rám vetette gunyáját és így övig vetkőzve megragadta jobbjaival az egyik evezőt. Béna karja tehetetlenül lógott baloldalán. Hogyan sajnáltam azt a kart, mely többé nem bírta a vésőt tartani!

De jött az első hullám, - jött löketszerűen a másik. Sohasem hittem, hogy ez a sós hab ilyen erős lehet, ilyen leteperő ennek az omló erőnek ütése, akár azé az érckalapácsé, mellyel apám valamikor a márványtömböt hasította, melyből engem formált. Ez a hullám-kalapács ráütött

és mert csak félkézzel rángathatta az evezőt, a hullám-kalapács őt lesöpörte a tengerbe. Még egy ízben láttam apám ijedt, égre néző szemét, mikor elhengeredett az első gyilkos hullám. Azután dőlt a második, mely már olyan volt, mint egész légió rohama, melynek maga Vesuvius a parancsoló vezére...

Így ment szakadatlan addig, míg újra leszállt a hamut záporozó alkonyat, majd ismét virradott a szebb, mosolygóbb hajnal, szebb, mint valaha. Hiába simított fehér arcomon végig a rózsaujjú; nem tudtam köszöntésének örülni. Egyedül voltam a tengeren és ez vitt a nagy ismeretlen felé, melyről bizony ti, porból gyúrt emberek sem tudjátok, fent van-e, vagy nagyon odalent...

III. A SZEGÉNY MAGISTER ELEGANTiarum.

A tenger fölzaklatott hullámai vadul csapkodták a bárkát a kavicsos partra. Egyik pillanatban a gazdátlan bárka zsurlódva szaladt föl az iszapos kövekre, hogy reménykedtem, végre mégis a szárazon maradhatok. A másik pillanatban ott úszkáltam, billegtem a rozoga csónakban a föltornyosodó és önmagukban összeomló hullámok taraján, néhány nyíllövésnyire a révtől. A sós víz le-lefecskenkedte arcomat és egyre vártam, mikor bugyog be a bárka bordáinak sebei, a horpadozó repedéseken. Ez a csónak olyan volt, mint a megtámadott ember, kit össze-vissza ütnek-vernek. Egy ideig állja, bírja, azután eszméletlen lesz a sok ütéstől. A hullámok eszeveszett verekedők voltak, kik egyik percben fölágaskodnak, azután lebuknak, hogy alattomosabban támadhassanak.

A bárkához közel valakit éppen úgy dobált a habtömeg, mint engem. Csak akkor láthattam, mikor fölemelte a hullámtaréj és én a bárkával lezökkenem a beomlott hullámba. Szörnyűség. Láttam, összeázott, halott fiatal asszony volt, ki a tenger e borzadalmas rengésében is élettelen, merev karjával magához szorongatta apró gyermekét... Megismertem. Egyszer-kétszer megfordult a Domus Vettiorum perisztiloszában. Kedves arcú, fiatal teremtés volt. Gyermekét akarta menteni a láva elől. Most itt van szomszédomban. Vagy elsüllyed, vagy holtan veti ki a megőrült tenger. Szédültem. Talán a bárka gyalázatos ringásától, vagy ettől a rettenetes látványtól? Ekkor értettem meg először, mi az a gyerek és mi az anya. A kőnek is kényszerűen meg kellett érteni. Azután arra gondoltam, melyikünknek jobb? Az a puha ember tud mozogni, kiáltani, magán segíteni... Én nem mozdulok. Némán szenvedek. Nemzedékeket túléllek - és ha most összeroppan ez a néhány szurkos deszka, rezzenés nélkül, hallgatagon a tengerfenékre szállok. Ott benő a moszat, patyolattestemre ráférkőznek a mérges meduzák, és ezek a nyomorú parányok megőrlik szépségemet éppúgy, mint a puha emberét, bármilyen okos, - a bájos leányét, bármilyen szép, - az anya és gyermeke testét, bárhogyan is szerették egymást. Nem segíthet Neptunus, ki ott állt Pompeji egyik terén, mikor engem a Domus Vettiorum udvarába vittek. Most tudom, hogy ő is épp olyan mese, mint az, hogy én Istennő lettem volna. Az embereknek nincs fogalmuk arról, mi az isteni.

A tenger haragos ordítása közben valamit megértettem. A szél hordta hozzám, mert a szél a legnagyobb művész. Akármekkora zajt csap, bármennyire is dühösködik, egyszerre súg valami kedveset, reménységet keltőt, vigasztalót. Most is hozott néhány szót:

- Lucius, nézd csak! Bárka... Ha a hullám erre sodorja, szigonyt vetünk...

- Látom, Aristodemus, - Pompeji felől sodródott ide. Hátha akad nekünk is valami zsákmány...

Úgy is cselekedtek. Nem bírtak kimozdítani a partra vontatott bárkából. Vigyorogtak, tanakodtak, mikor egész csapat közeledett. Élükön deli férfi, pompás tógában. Hallgatag, méltóságos. Észrevett, csak kezével intett és máris vittek pazar villájába.

Ebben a villában maga a napfény lakozott; minden sugarát elkapdosták a perisztilosz szökőkútjának föllövelő sudarai és játszottak a fénnel, mint a pajkos, játékos gyerekek. Éjjente a csillag nézett be, mint csöndes őr: igazán itt vagyok-e még? A mélységben a tenger halkán mormolt, versengve a csönddel, melyikük oszt több édes álmot. Gazdámot már otthonáért megszerettem, mert csak jó és okos ember szerethet ilyen otthont. Mintha megváltottak volna Pompeji polgári úrhatnásága után. Előkelőség lengett itt minden sarokban. Úgy is hívták halkszavú udvarosai: Magister elegantiarum. A Cézárak barátja volt.

Ott álltam az oszlopos boltív ráájában és bámultam a tenger végtelenségét. A magas égen apró füstgombolyagok vitorláztak és a hullámok tükrében átváltoztak sötét foltokká, melyek lassan tovahengerednek. Alkonyodott. A világ betakarózott rózsaszín lepellel és én meglepetve nézegettem karomat, keblemet; patyolatos márványtestem olyan volt, mintha élő asszony rózsás bőre borítaná. A Magister elegantiarum belépett hozzám. Főlemelte karját és ez intéssel elbocsátotta kíséretét. Egyedül akart maradni velem. - Ballábával elém rántotta a kis etruszk lócát. Elém ült és jobbjával alátámasztotta állát. Sokáig némán nézett, majd meleg, suttogó, duruzsoló hangon mesélt:

- Szépséges márványasszony! hallgass meg, mert nekem senkim sem volt, nincs és nem is lesz, akiben bízhatnám. Eddig csak önmagamnak mondhattam el gondolataimat. Hallgass meg!

- Tudod-e, hogy én parancsolok az egész földkerekségnek? Nem a Cézár, mert e bolondos poeta-embert, e vérengző gyermeket, e lelkesedő vadállatot én tartom kezemben. Rám hallgat, mert egyedül engem tart magánál érdekesebbnek, előkelőbbnek, ízlésesebbnek. Ez nagyobb hatalom kezemben, mint vezéreinek haditettei, udvarának hízelgése, - keleti és északi népeknek minden kincses ajándéka, mert a hiúság az egyetlen erő, mely minden hatalmast legyőz, vagy rabbá tesz.

- Ha tehát én parancsolok a földkerekségének, akkor mindenki tőlem függ. Aki függ, az nem lehet őszinte soha, mert vagy önző, akkor alattomosan hízeleg és igazat ad, különösen akkor, mikor tévedtem. Vagy még önzőbb, akkor meg gonoszán terveli, hogyan tegye el útjából hatalmamot vagy még inkább engem. Harmadik lehetőség nincs.

- Te *kőből* vagy s ezért tőlem független. Őszinte vagy, mert hallgatsz. Igazán jónak is kell lenned, mert a ki ilyen szép, az nem lehet gonosz. A szépség és jóság együtt járnak.

- Asszonyt kerestem - szerelmes bajtársat. Nem találtam, mert ilyen nincs. Mindennap mesélek neked egyről, másikról, mert te hallgatsz s aki hallgat, meghallgatott s aki meghallgatott, megértette keservemet.

- Feleséget kerestem, aki engem magamért szeret. Nem találtam, pedig ezrek váraoztak tüzes pillantásomra, mely ítélet. Szemüket vizsgáltam és ott olvastam. Mindegyik hatalmam osztályosa akart lenni, - a hatalmam kellett volna nekik - és én csak a ráadás lettem volna, mint a pergament, melybe betakarták a kincset.

- Hadvezérek gyönyörű leányokat hoztak elém. Egyik fehér volt, mintha az Alpesek havából gyúrták volna, - a másik rózsás volt, mintha rózsafából faragták volna, - volt közöttük, kinek bőre emlékeztetett a csiszolt barna achátra. A feketeszeműek kelet pitymallatának leányai voltak; - a szelídek Pannonia lehulló szirmai; - a vadak Saguntum kétélű pengéi. Szemükben olvastam: csak *rabnőim* akartak lenni, mert férfias, daliás vagyok és mérhetetlenül gazdag, ki

lusta kényelmet teremthet. Nem kellett. Téged választalak, bárha kőből vagy és nincsen csókod.

- Kendőztem magamat és én, a Magister elegantiarum leszálltam a nép közé, a verejtékszagú, hitvány nép közé, hogy keressek valakit, aki magamért mellettem marad. A legszegényebb is azt súgta: van-e elég sestertiusod... Téged választalak, mert azért hajtott Vesuvius hozzám, hogy enyém légy. Téged nem kerestelek, jöttél!

- Elbujdostam az előkelő szépek közé, névtelenül, hogy győzzek eszem erejével és szívem melegével. Horatiusnál szebben szólaltam: nem értettek. A szép férfit látták bennem, de nem látták lelkemet.

- Újra kendőztem magamat. Mint egyszerű *miles Romanus* bolyongtam körül. Vígán, odaadóan lejtettek elém, pedig tudták, hogy sorsom ide-oda vet: ma Castra Taurinorum; - a jövő Kalendae Dáciában, - a következő Idus Aquincumban virrad rám. Megértettem: nekünk a MA kell. Mindegy a holnap. Jön helyedbe más, talán silányabb, de jön... Téged választalak!

- Igen, téged választalak, mert te hallgatsz, mert te nem változol meg, - mert te nem féltékenykedel vagy kacagsz, ha vallok. Te nem lehetsz ingatag!

Elmosolyodott és gyöngéden megcirógatta arcomat. Tapsolt. Legott belépett embere, kibem megismertem a görögöt.

- Polydoros, jer, jer! Nézd ezt az asszonyt! Ez az egyetlen, aki hozzám való. Ő szép lesz örökkön örökké. Én nemsokára készen vagyok. Rómának Nerót neveltem, mert azt hittem, aki szereti a lantot, jó ember marad. Napjai meg vannak számlálva és vele bukom én is. Én e márványasszonyt választottam magamnak, hozzá méltóan akarok mellette kitartani...

- Polydoros! Hozass márványkövet és faragj ki engemet. Apollo akarok lenni. Legyen szobrom utólérhetetlenül szép. A férfi ideálja. Állítsd e szobrot melléje, hogy vele marad-hassak! Ő és én, mi megmentjük a szépséget, ha akárhogy pusztul is el ez a nyomorúságos kor...

Tévedett, ahogy jó és okos emberek mindig tévednek. Két szép és derék teremtés nem maradhat együtt, mert a végzet elválasztja és újra elválasztja azt, ami összevaló, azokat, akik összevalók.

Apollo mellettem állott, de a Magister elegantiarum lábaimnál pusztult el, nyomorultan, mint minden ember. A hűtelen görög Polydoros szúrta le, bizonyára hálából. Mert a hála és gonoszság egytestvérek... Az öreg Tiberius lett Cézár. Az én Apollómat elcipeltette kedves szigetére, szemben a Vesuviussal. Hallottam, mikor az öreg Cézár motyogta: nem kellenek asszonyok nekem. Még Vénusz szobrát sem szeretem. Nekem katonák kellene! Izmosak, erősek, szépek! Ez az Apollo legyen mintaképük!

Az, akit meggyőzött szépségem, ekként győzte le az én szépségemet. Helyettem akarata ellenére előtérbe lépett és ő volt az első férfi, kinek értéke fölém kerekedett. Ez az asszonyi szépség legnagyobb tragédiája...

IV. AZ ELSŐ ÜTÉS...

Mintha a ritkán álló dór oszlopok sűrű tömegbe tolongtak volna körém, áttörhetetlen tömegbe, mely nem nyit többé utat. Fülledt, forró délután! Éreztem, hogy körülöttem elégett a levegő. Hogyha valaki *akkor* megérintette volna patyolatos márványtagjaimat, *forrónak* érezett volna engemet is, a hideg, köszívű asszonyt. Szentül hittem, hogyha ezen a napon a napsugár nem

hajlik lefelé a Tiberis tulsó oldalára, hanem tovább perzsel, egyszerre csak meleg vér pezsdül meg kőből formált ereimben.

Csönd. Megszoktam, hogy lábaimnál a Caesárok is hallgattak. A centurio, a magister elegantiarum, a poeta laureatus csak susogva mernek szót váltani. Megszoktam, de *akkor* mégis félni kezdtem. Valahogy jól esett volna - remegni... Elhagyott mindenki. Vannak percek, mikor az egyedüllét a legédesebb áldás, de vannak, mikor a legszörnyűbb kárhozát. *Akkor* kárhozatnak éreztem.

A szemközti nagy boltív alatt belebent a játszadozó lepkepár. Gyöngye szárnyuk nem rezgettette meg az elperzselte levegőt, pedig epedtem szellő után, mely valami újat hoz, valami mást. Az egyik lepke tüstént össze is csukta szárnyait és élettelenül hullott le a tarka mozaikra, mintha szárnyai fehér vitorláit beleillesztették volna a kőképbe.

Csönd. Mégis éreztem, valami történik. Oh, nem viharos zajban történnek a legnagyobb dolgok. A világok és új világok alkotója a *csönd*. Egyszerre erős rythmust hallottam. Hallga! Ha eddig soha nem is érhetett e zaj hozzám, a messzeségből is meghitté vált kopogós rythmusa, - a fatalpú saruk egyenletes koppanása. Igen, ez a *morituri*, a halálra termelt fiatal férfiak ezreinek, a személytelenné vált légióknak menetelése... Annyira ismertem e tompa, halk zajt... Ma is örültem hallatára. Szerettem volna utánuk menni, a névtelen férfiak után... Most hirtelen akadozott ez a rythmus, mint az énekszó, mikor váratlanul fojtogató kéz szorul a torokra. A fatalpú saruk menekültek... A kopogás kezdetben bizonytalanul, lopva keveredett összevissza, - azután már nyíltan tett vallomást. Szinte *láttam* e hangot: ez a hang emberek futása, eszeveszett futása, embereké, akiknek már minden mindegy, mert csak egyet érdemes magukkal vinniök: a puszta életet. Szörnyű lehet, mikor a férfiakban minden elvész, kötelesség és cél, hit és becsület, - eszme, még a félelem is - és nem marad más, mint a nagy, üres *holnap* nyomorult reménysége...

Alkonyodott, de a vörös esti pír a Capitolium fölött nem akart elmenni. Egyre jobban belepirult az én oszlopos hajlékomba. Ez az esti pír nem a jóságos égi igazságok pírja volt, hanem a lázálmas éjszakák pírja. Égett a fórum...

Ennél a pírnál beláttam a szomszéd terembe. A kócos, tigrisszemű, óriás barbár, a legionárius, ki a Caesar aranykincseit őrizte, buzogánnyal szétzúzta a kőláda fedelét, kimarkolta az összegabalyodott csillogó ékszereket, örületes gyorsasággal tömte ezüstoffényű vértetébe. Zihált, - letörölte verejtékes homlokát, állati vad szemekkel kémlelt körül. Megtorpant. Észrevette, hogy ránézek. Felcsörtetett hozzám és megragadta karomat, mellyel eltakartam kebleimet. Karom márvány, - mégis éreztem baromi szorítását, mintha hátra akarná csavarni kezemet. Azután felröhögött és felém rúgott. Megértettem: Láttál. Istennő? - Nyomorult kődarab! Nekem a piros élet kell!

... Elrohant. Nyomában berepült a boltíveken át néhány zizegő nyílvesző. Engem csak egyik talált... Csak éppen megkarcolt mellemen, itt a szívem táján; - azután összetörve hullott lábaimhoz a kőlapokra. A mozaikra terpedt lepke lassan emelgette élettelen szárnyait, - menekülni akart, de lehanyatlott. Engem meg lassan belepett a kormos, a piszkos pernye. Az én tiszta, hófehér testemre hullott... És ekkor ordítást hallottam. Férfiak irtózatossá ordítását. Ez a hang nem római ajkak *Salve*-ja volt, - nem római ajkak csatakiáltása vagy jajszava. Nem. Ez a *HAJRÁ* ismeretlen távoli rónaságok, istentől elhagyott bozótos erdők zivataros üvöltése volt. Idegen a déli napfénynek, idegen nekem, a márvány-asszonyoknak...

Éreztem: most bukott el *Róma*...

... A lángok visszaverődtek a körém sorakozó görög oszlopokon. Vértörős hegyormok törtek föl az akantusz-levelekig és azután visszaestek a bíborból tornyosuló tengerörvényekbe. A Vesuvius kitörése óta nem értem ilyen hatalmas tüzet. Szörnyű volt, de még szörnyűbb, mikor

e piros játék percekre elsötétedett. Tudtam, hogy a feketén gomolygó füst borít éjszakát mindenre, korai éjszakát, hogy utána a lángok rézvörösen újra kivillanjanak. Irtóztam a sötét percektől. A tűz rémes, de mégis a *tett* maga, - de az árnyékoló, gyászoló füst rettentőbb, mert ez már csupán maga a - lelkifurdalás.

- Különös, szaggatott, recsegő torokhangok riasztottak meg a közelben. Ezek a hangok nem ölelkeztek lágyan egymásba, mint görög anyám édes szava, - mint caesari rabjaim méltóságos latinja... Sejtettem, hogy ez a hang parancsol a többinek, kik a szentély körül garázdálkodtak. A boltív rőt kapujában öles férfi jelent meg. Mintha homlokából és ábrázatából szinte lángcsóvák szilajkodtak volna. Csapzott fürte, kúszált szakálla vörhenyes lehetett. Mögötte száz és ezer férfihang üvöltötte:

- Alarich! Alarich! Alarich!

Szeme vadul villant. Ökle megforgatta a szögestüskés buzogányt, hogy rám mérje a megsemmisítő, irgalmas csapást, mely porrá zúzza az utolsó görög asszonyt, délnek fehér márványleányát. Tágra meredt két szemében kétszeresen megláttam önmagam kicsiny, derengő alakját. Riadtan kapaszkodtam saját magam ez apró tükröződéskébe, hogy ne lássam az ő lelkét, mely ugyanezekben a szemekben tükröződött.

A levegőben hirtelen megbénult karja és kezében lehanyatlott a sujtásra emelt ércvillám. Rőt és rút ábrázatán mosoly surrant keresztül, mely megszépítette a vadállat arculatát, mert az öles óriás kócos gyerekké változott. Balkeze egyik kérges ujjával, melyen aranypántok szorították össze a kormos, véres bőrt, gyöngéden megérintette vállamat és halkán valamit gügyögött, érthetetlenül.

... Megmenekültem. Éreztem, hogy ma bukott el Róma és nem évtizedekkel később, mint krónikások magyarázzák; - de a szépség, az *én* szépségem győzött, legyőzte a győzhetetlen barbárt - és a szépséggel lebírt férfiú maga is széppé válik és jó marad véres tusák közepette is. Otromba volt és gyerekes, de valahogy - bíztam benne. Hátra kiáltott keményen és tüstént berobogott, bedobogott négy másik torzonborz óriás. Lábaimhoz vetették tegzüket, a puzdrát, pallost, leterítették birkabőr- meg párdúc-átvetőjüket és virrasztottak mellettem, - néha föl-fölsandítva rám. Pillantásuk perzselt mezítelen márványtestemen. Őriztek, mint szemük fényét. Úgy láttam, hűségesebbek, mint a rómaiak, - és szeretik urokat.

Másnap rabszolgák jöttek... Borzasztó! - római centuriók voltak ezek a rabszolgák. Szótalanul, szomorúan eltakarították a pernyét és a kormos omladékokat.

Alarich naponta benézett hozzám. Rám mosolygott és hódolata jeléül lábamhoz fektette a vérontás után újra fényesre csiszolt pallosát. Odavetette a kövekre párdúcacagányát, arra könyökölt és nem vette le rólam szemét.

Egyik alkonyattal termetes nő lopódzott be hozzám. Nyers vászon tunikája feszült tömör izmain; hamvas-szösz haja előre lógott vállain át, összefonva, mint két vastag hajókötel. Gúnyosan benézett ijedt, szemérmes arcomba. Fürgén kirántotta a lepleit vállán összefűző fibulákat és barnára perzselt vállait, kebleit összemérte az enyémmel. Fölkacagott és roko-lyája leomló ráncaiból bárdot rántott elé és rám sujtott a nőtény medve erejével. Karom csörömpölve hullott a padló mozaikjára, - én meg szomorúan néztem e pompás kar cserepeire lábaimnál. Örökre nyomorék maradok. Vége szépségemnek. Nyomorékasszony szemérmessége, csábítása nevetséges. Karomat, - anyám, a világszép Zoé karjának mását, - apám, Lysippos szerelmes ihletének remekét - kisöprik... Törmelék lett, szemét!... Utána néztem és megdöbbenve pillantottam meg szétroncsolt márványujjaimon a sötétlő vércsöppeket. Századok óta állok itt kőszívvel és most a szenvedések telje megbuzogtatná bennem a piros patakot, tettek, szerelmek, vétkek piros forró forrását?! Nem. A másik asszony homlokáról,

orcájáról patakzott a vér. A csapásra szétpattant márványszilánkok, az én *megölt karom* - megsebeztek.

A legnagyobb fájdalom, a mardosó bánat közepette is lehet gyönyörködni, - igen, asszony tud ilyenkor is gyönyörködni. Ez a káröröm, a bosszú leírhatatlan gyönyörúsége. Isteni eredetűnek kell lennie, bármily gonosz is, - isteni, mert erős és édes érzés. Én csonka lettem, de az ő arcán örökre ott éktelenkedik a tépett forradás, szaggatott vörös széleivel. - És én írtam oda: visszafizettem, mit velem tevél! Vége a napfényel kendőzött, erdei forrás vizével simított bársonybőrnek. A szerelmes csók lehellese közben megakad, mint a lekeringő rózsaszírom, mely hullásában is kerüli a rútat.

Ez az asszony - Rosamund - Alarichnak felesége volt. Féltékeny. Szebb voltam, mint ő. Nem bírta ki. Gyűlöltem, de értettem. A férfi ha megért, megbocsát, - asszony csak addig kegyelmes, míg meg nem érti a másikat, - a megértés *után* gyűlöl...

Alarich becsörtetett, mint a megnyilazott szarvas. Rámvetette bánatos tekintetét, mely tele volt simogatással. Ökle felrepült a magasba, de lassan ütés nélkül leszállott. Megragadta párja kezét; ujjai ráforrtak az asszony csuklójára, mint a bilincs ércskarikája. Elvezette koronázott királynéját, mint a pányvára fogott szilaj ünőt. Éreztem, hogy így összetörve is csak én vagyok koronázatlan királynéja.

Azután kócos, izzadt homlokú vitézek jöttek értem és kicipeltek az üszkös fórumra. Lehurcoltak a leomlott Vestatemplom elé ásott tárnába. Hullott és hullott rám a porhanyó göröngy. Megértettem: Alarich nem tűrte, hogy még egyszer hozzám nyúljon valaki más. Nem tűrte, hogy még egyszer elraboljanak tőle. Elásatott a földbe, mely most az övé volt. Maradjak az ő titka akkor is, hogyha e földet elragadják tőle azok, kik utána jönnek vadabb hajrával, kifent karddal, parázsló szurok-csóvával, mint ahogyan ő is jött.

Azért mégis Alarich volt első, igazi szerelmem. Szerettem, ha otromba és rút is volt. Nagy volt a maga barbárságában.

Íme, most tudja, - *mese*, hogy Apostata Julián leverői, a betlehemi gyermeknek, a lelkek örök fejedelmének hívei zúztak volna össze engemet, mert hogy a pogányságot hirdettük volna márványtestünkkel - az egyetlen Igaz előtt. Nem! csak férfiú lehet pogány, asszony sohasem. *Mese*, hogy barbárok, gótok, longobardok törtek össze, mert a távoli puszták rögéből formált szívük nem értette meg a szépet. Nem! azok, kiknek sátora a csillagos ég, megértik a szépséget, mert a természet és művészet egy mester. Asszonyra az *első* ütést asszony mérte. Mert *szebb* voltam, mint ő. Férfiak gyilkolják egymást, okkal, ok nélkül, mert ez végzetes élet-céljuk, de az első asszonygyilkos a másik féltékenysége volt. A férfi kezébe asszony adta a másik ellen a husángot, a tört, mert asszonynak csak egy veszedelme van: *szépsége*, mellyel másokat lever...

V. A CSUNYA FÉRFI.

Ez meg akkor volt, mikor a gazdag pápák Szent Péter templomát építették.

A göröngyök alatt feküdtem, de már hallottam a csákányok tompa dobbanását, a rögbe nyomott ásók percegését. Két öblös férfihang ért le hozzám. Úgy ahogy meg is értettem, bár nem szóltak a Caesar nyelvén. Beszédük nyersségében is csengőbb, lágyabb volt. Ha tudnák, mennyire örültem! Ti arasznyi életű emberek, kik hiszitek, hogy örökké éltek, valamint a föld alá kerültök, nem sejtitek, mi az, századokig a hant alatt virrasztani és azután újra a napvilágra kerülni! Könyörögtem néma esdekléssel a nagy valakihez, csak észrevennének! Talán összezúznak csákányaikkal: akkor legalább örökre végem van. Talán kiemelnek gyöngéd

kezekkel - és én újra vagyok. Vagyok, hogy hirdessem: *egy* az örök szépség, - az asszony... Egyszerre ritkább lett szavuk, halkult, a távolba némult. Elmentek. Végleg elmentek. Kétségbeestem. Vagy talán csak összehúzta csillagsátorát az éj? Reménykedtem. Százados éjszakám alatt mit tudtam én, sötétség van-e odafönt vagy vakító déli verő.

Ez az ismeretlen, meg nem mérhető idő kétségbeesés és reménység között eddig a leg-hosszabb volt életemben. Hosszabb, mint tíz század sötétsége. Majd újra hallottam az ásók percegését. Számítottam, hogyan, mennyire mélyed az éles acél a homok szemcséi közé. Ezt a gyűlöletes és mégis édes hangot csakhamar kísérte a másik hang. Szép volt és meleg és fiatal; csengett, mintha kristályserleget ezüstpálcával megütnek. Magasra szállt és könnyeden, mint a pacsirtáé, mely a Domus Vettiorum perisztílosza alatt reggelente vállamra telepedett, hogy dicsérje a hajnalt. Férfitorokból Pompejiben hallottam hasonlót. Tudtam, hogy ez a férfi délceg, fiatal, bátor, jókedvű is, mert még hisz az életben. Öregebb öblös hangok kísérték e dalt, mint a távoli, nagyon távoli mennydörgés a gyermek ujjongását, hogy ne lenne annyira boldog és tiszta. Én meg most tudtam, hogy odafönt hajnalodik. Az ember csak a munka kezdésekor dalol. A fáradt férfi hallgat, a munkát befejező ember lelkében ür támad, melyben dal helyett csak sóhajtás bujdosik, ez a sóhaj: ... és holnap újra csak igára ébrednek, holnap újra töröm a követ, mely kemény, mint a sors, hányom a földet, mely mély, miként a bánat. Daloltak, tehát éppen munkába álltak.

Csákány dobban, ásó perceg... Számolom a pillanatok ezredrészeit. Egyszerre napfény vakít. Ismerem, Róma napja.

... Most már láttam arcukat is. Bronzsínű, vad, izzadt ábrázatok. Egyikük rám térdelt. Kismította homlokáról ébenfekete tincset. Belenézhettem csillogó fekete szemébe, majd csak szeme fehéret és nevető szájában fogait láttam. A kivájt gödörből hátraszólt:

- Che bella! che bella! (Milyen szép!)

Azután ajkához illesztette ujját: Csitt!

Megismertem hangját: ez volt, ki hajnalkor azt az édes dalt kezdte. Ezer év előtt ugyanezt az embert már láttam. Akkor legionárius volt, ki alabárdosan őrizte szentélyemet a Capitoliumon. Ezeröttszáz esztendő előtt is már láttam. Akkor halász volt Stabiae-ban, ki Aelius Vettiusnak hordta a tenger zsákmányát.

Ah, csak mozogni tudnék! Vele mennék! - mert fiatal, mert hisz az életben, - mert azt mondta: szép vagyok...

... Összenéztek. Hirtelen úgy dolgoztak, mintha mindegyiküknek tíz karja volna. Szabad lett keblem a göröngyöktől. Most már valamennyien letérdeltek hozzám a gödörbe. Az őszbecsavarodott, kusza szakállú, tarhomlokú verejtékes sapkájával csiszolta vállaimról a nedves földet. A fiatal csak pusztá kézzel törölgette arcomat. Éreztem tenyere melegét. Vele mennék... A harmadik, kinek széles feje a bikáéra emlékeztetett, csak bámészkodott. Halkan szólt:

- Száz arany-fiorino...

A kopasz öreg fogai között sziszegte:

- Ha minden sikerül: ezer arany! Régi róka vagyok. Akad itt letört kar, amott szétzúzott törzs, - mégis jól elkelnek. Csak Rafaelnak nem szabad meglátnia, ő a pápához hurcoltatja, ingyen... A Colonnáknak sok a pénze, de a Farnese-k is arannyal mérik a márványdarabok súlyát...

Ő is rámhajolt, éreztem fokhagymás lehelletét.

- *Ebből* az asszonyból nem hiányzik semmi. Olyan, mint az ezerhetes leányzó...

A bikanyakú durván nevetett.

- Csak nem puha. Csak nem meleg...

Az öreg ördögöt és poklot emlegetett. Úgy látszik, észrevette, hogy egyik karom csak toldott. Ott, hol a féltékeny Rosamunde lezúzta.

- Ah, már csak ötszáz arany...

A fiatal dalosszájú ujját ajkához illesztette: Csitt! Villámgyorsan rávetették izzadt, gyűrött gúnyáikat. Majd megfulladtam alattuk. Ők meg dolgoztak lázasan, mintha gazdájuk dupla bért ígért volna. Ajkukon egy név szállongott, mint a tovább adott jelszó: *Il Rafaello... Messer Sanzio...*

A rongyos gúnyák között keskeny rés maradt. Kikémleltem. Deli, karcsú férfiú volt, vállára omló fürtökkel. Finom, lányos arcú. Merem állítani: bájos, de azért acélos, fűrge, mint a penge. Csak orcája volt fakó, majdnem olyan fehér, mint az enyém. Ha nem mozgott volna, azt hittem volna, ő is márványból van, talán az Adonis szobra, melyre rikító, bíborszínű köntöst kanyarítottak. A munkások lecsapó csákányai alul kőszilánkok szállingóztak feléje; alakja porfelhőbe burkolózott. Hóna alá szorította rajztekercseit és kezét mellére nyomta. Köhögött, keservesen köhécselt. Ah, me Hercle! vele mennék! Csak komoly, mélységes szemeivel intett a munkások felé. A bikanyakú legyintett.

- Nem húzza sokáig a Messer Rafaello. Kár érte...

A fiatal munkás továbbszötte:

- Bizony Isten. Nemsokára leszalad Messer Rafaello csillaga. Kár érte...

Az őszbecsavarodott toldotta:

- Madonna mia! Jaj nekünk, ha *őt* eltemetik. Utána Buonarotti jön, a Michelangelo, a vaskezü... Az majd a körmünkre néz. Nem csenhetünk el semmit. Minden ahhoz a pápához vándorol.

- Eh, bánom is én - vetette közbe a fiatal legény. - Vegyük ki a kőasszonyt a földből. Az a miénk, ami *ma* akad...

Rafael, a finom, a leányos arcú férfiú - jól láttam az arcomra vetett, izzadt gúnyák rongyai között - tovább ballagott és eltűnt San Pietro lassan emelkedő oszlopai között.

A munkások még kicsit tanácskoztak; nem értettem őket. Az egyik talpa alatt a gödör széléről kődarab gurult rám, hogy a bikanyakú is bezökkent hozzám e nyitott sírba. Szerencsére nem fájt csizmája, mert megvédték arcomat a rongyok, de rugásától ezek is lecsúsztak szememről. Láttam, hogy sallangos hintó közeledik. Lassított a kihányt törmelék mellett. A kengyelfutó kipattantotta a hintó ajtaját és kisegítette a gazdáját. Ferde vállú, előre hajló derekú férfiú volt, ki már megette kenyere javát. Én inkább pompás palástját nézegettem; - ahhoz mi értünk... Túlnagy feje úgy nyugodott melltorzóján, mintha két külön szoborból volna összerakva. Ábrázata ragyás, likacsos volt, mint a föld az eresz alatt, hol az esőcseppek egyenként vájnak kerek lyukakat. Lassan betért az ásatások közé, botjával szétcsapott egy-egy homok- vagy törmelékkupacot, rámutatott egyik-másik kiásott kődarabra, majd kezével testetlen alakokat rajzolt a levegőbe. Közben önmagával halk párbeszédbe mélyedett.

A munkások összesúgtak: Riario... Riario... Abbahagyták dolgukat és a csákány meg ásó nyelére dőlve mereven bámulták a jövevényt, mintha oda akarnák csalogatni nézésükkel. Közben tovább sugdolóztak: Riario... Il Volpone... Condottiere d'Oro... Az arany zsoldosa...

A csunya ember felém közeledett. Megpillantotta fölfedett márványtestemet. Megállt. El-némult. Eddig kifejezéstelen szemeiben csodás tűz gyulladt, mint ahogy a szürke hamu alul hirtelen kiparázsluk a tűz.

- Hozzátok ki a gödörből. Parancsolt, mint akinek legtöbb joga van parancsolni. Rafael is így parancsolt volna, de szelídebben, mert ő csak a művészet jogán rendelkezhetett. A pápa is parancsolt volna - talán határozatlanabban, mert ő csak a hatalom jogán követelődhetett volna. Ez az ember ellenállhatatlanul parancsolt - megérttem - a pénz örök, diadalmas jogán.

A munkások paraszti tréfák, ízetlenkedések, ropogós káromkodások között kivontattak a napra. A fiatal legény mellém térdepelt és zsákronggyal dörzsölte arcomat, vállamat, keblemet. Újra fehér lettem. Hullott reám a napfény, mintha ezer és ezer meleg, szerető kéz érintene. Márványtagjaim csillogtak, akár ezer esztendő előtt, mert hiába döntik porba a szépséget, fölkél a porból és salakból, szűziesen, ragyogóan, mert a fény csak fény marad, ha por és szemét közé süt is...

Mikor a legény készen volt a sáros rögdarabok ledörzsölésével, arcomba nézett és remegő hangon súgta:

- Che bella! Che bella! - csak volnék gazdag, mint de Romeri vagy Chigi... Én lennék a te gazdád, asszonyok fenséges királynéja!

Én - én magamban kívántam, bár volnál gazdag! Én, a Caesar bámult kincses asszonya - elmentem volna e földsír után ezzel a rongyos emberrel Róma messze nádfedeles viskójába. De kőből vagyok, magam nem választhatok, bár azt hiszem, hogy a húsból-vérből való asszonyok sem választhatnak fejük vagy szívük szerint.

Az ember, kiről jó apám, Lysippos, Faunt mintázott volna, a legény vállára tette jobbját. Láttam vastag ujján gyűrű csillant. A harmattiszta hegyi kristályban, ahogy a napsugár belenézett és visszaperdült arcomba, világosan saját ábrázatomat pillantottam meg. De szép is lehetek, hogy képem mását kivésték még a gyűrűk drágaköveibe is! Feledtem az ezer esztendő álmat, élni akartam!

A rút idegen halkán ismételte:

- Che bella! che bella! - Ezer fiorino...

A legény elszomorodott. Lehajolt és még egyszer végig simított arcomon. Mintha megszeretett volna és nehezen válnék tőlem. Majd kiegyenesedett és legyintett. Hirtelen mozdulattal kirántotta a földből ásóját és annak nyelével rám mutatott; másik kezének két ujját odatartotta a csunya férfi elé. Keserű kacajjal mondá:

- Che bella!... Ha nem volnék rongyos senki és nyomorú, mint a templom egere, akkor az úrnak nem volna annyi vára, annyi zsoldosa, annyi gyönggyel, gyémánttal telt urnája, de nem volna annyi élete, amennyivel engem megfizethet. De rongyos vagyok. Van egy Giulittám ott a Gianicolo egyik viskójában. Tehát - újra oda lökte két ujját az idegen elé - vagy megyek Messer Rafaele-hoz és a márványasszony ingyen a papáé...

A köpcös, rút ember rándított a vállán. Köntöséből előmotosztott 2000 arannyal telt zacskót és odavetette a legény lábához. Füttyentett. Tüstént ott termettek pribékjei és szekerre raktak. Még ki sem fordultunk a törmelékek, földhányások közül, halottam a tompa zuhanást. Azután az arany csörrenését. A bikanyakú és a kopasz leütötték a fiatalembert és osztottak az aranyon. Még megérttem öblös hangjukat:

- Lorenzo, mi nem adtuk el a márványt. Riario zsoldosai ragadták el...

- Cecco, nem mi ütöttük le Girolamót... Riario brávóira fogjuk...

Így adták el mindig a szépséget. Vásárra vitték. Csak ára nagyobb, mint a férfi bátorságáé.

Másnap már Riario palotájának legszebb termében álltam.

A spanyol követ lába gyökeret vert előttem. Gazdám gondolatban, babrálás, játék közben kétszer is megfordította az ablakpárkányon álló remekbekészült homokórát, míg vendége megszólalt:

- Messer Angelo! add nekem ajándékul Vénuszt...

- Szabad kérdeznem, miért adjam oda?

- Mert nekem tetszik...

- Nekem még jobban.

- Nincs jogod ily remeket palotádban tartani.

- Ah...

- Én karddal szerzem kincseimet. Lovag vagyok. Te hitvány, piszkos pénzen. Kalmár vagy.

- Rendben van. A kard öl. A pénz éltet.

- Ismétlem szavaidat: rendben van. Add ide ezer aranyért és - élj a pénzeden, - az én *pénzemen*...

- Lovag, - nem adom a világ minden aranyáért. Válassz magadnak drágaköveim közül smaragdot, rubintot sisakodra. Selyemmel szövött bagdadi függönyt nyoszolyád fölé. Oda-adom Hadriánus császár szobrát, ki luzitán dédapáidat romanizálta... A márványasszonyt nem adom. Én rút vagyok. Ő szép. A szépet nézni a világ legigazabb, leggazdagabb gyönyörűsége. Látod, annyi aranyam van, hogy a földkerekség legszebb asszonya hozzám állana, hívják akár Imperiának, legyen akár a Colonnák vagy Gonzagák vérségéből. Aranyaimat elfogadná, de ha megölel, behúnyná szemét, hogy ne lásson és talán rád gondoljon... Ez a márványasszony nem megy el tőlem, velem marad. Enyém. Nézem, - nézem, - nem tud elfordulni...

A hidalgo vasmarokkal ragadta meg karomat.

- Majd elfordítom tőled én!

Riario Angelo rám vetette vizenyős, bánatos szemeit. Pillantása esdekelt, mint a hűséges ebé.

- Patyolatasszony, akarsz-e menni a lovaggal? vagy velem maradsz? Válassz magad és tégy csodát.

A lovag nyersen kacagott.

- Enyém vagy, Vénusz!

Belém markoló keze hirtelen lehanyatlott. Azt a karomat rángatta, melyet egykoron Alarich illesztetett vállamhoz római rabszolgájával, akkor, mikor Rosamunde lezúzta. Most karom levált és a hidalgo újjai között maradt. A két férfi farkasszemet nézett egymással, - csak kacagásuk találkozott.

- Vénusz, nem jössz velem!

- Vénusz, velem maradsz!

A követ pár percig szótalánul állott, majd lábamhoz dobta a márványkart és aztán arcul köpte Messer Riariót.

- Kedves gazdám, bocsáss meg, de nálad minden nagyszerű és finom... Kastélyod fala csupa brokát. Padlódon Kalifák álmodták szőnyegeidet. Urnáidat alabastromból meg szerpentinből

faragták. A vánkosocon Firenze vörös lilioma, meg előkelő állatok, egyszarvú és griffmadár. Szobád párkányán a szavójaiak misztikus jeligéje: FERT. FERT. FERT. Serlegeidben zamatos muskotály: EST. EST. EST... Hűvös ciprusaid alatt köhögést kaptam. Palotádban egyetlen helyet találok, melyet ezzel meg nem sértettem: a te rút ábrázatotat...

Messer Riario arcán leírhatatlan fájdalom surrant keresztül, de nyugodt maradt. Bársony-zekéje ujjásával letörölte gyalázatát és meghajolt vendége előtt.

- Eccelenza, köszönöm, hogy ennyire becsülöd kincseimet. Igazad van, elsőrendű műértő vagy. Itt - az én ábrázatom a leghitványabb, pedig a legnagyobb művész alkotta: a Teremtő.

Lassan mentek egymás mellett, udvariasan, mint vendéglátó házigazda és előkelő vendég. A fordulón eltűntek, csak a nagy velencei tükörben láttam őket még néhány pillanatig. Tovább nem láthattam, csak hangjukat hallottam.

- Eccelenza! mielőtt házam küszöbét elhagyod, megkínállak *folyékony* arannyal. Száz esztendő. Még Fugger János, a borissza prelátus sajtoltatta, mielőtt belehalt ebbe, az öreg föld tüzéből forralt mámorba...

Azt is hallottam, hogyan csörgedeznek a billikomokba az aranysárga cseppek Montefiascone legjavából. Többé nem láthattam őket, csak tovább hallottam a ciprusok ösvényén a kavics csikordulását lépteik alatt.

A kupola alatt álló nagy asztal pompás firenzei mozaikjára ferdén hullottak a napsugarak és színesebbre festették a berakott szőlőgerezdet, veresre árnyalták az ékkövekből összeillesztett narancsot. A brokátokat a falakon valami hullámoztatta, mintha a beléjük szőtt virágok megsokasodtak volna. A ferde napsugarakból megértettem, hogy odakünt lassan alkonyodik, mert csak estefelé hullanak ilyen szelíd, ferde fénykévék arra az asztalra. A brokát hullámzásából tudtam, - alkonyodik, mert ilyenkor találkozik az Albani-hegyek és a tenger lélekzete. Hallottam halkuló, távolodó hangjukat:

- Señor! mielőtt elhagyod szerény portámat, mert annyira megbecsülted kincseimet, emléket adok veled. Lovaghoz kard illik. Hiszen te is karddal szereztél mindent, amid előbb *nem* volt, becsületet és gazdagságot. Én kalmár vagyok. Hitvány pénzen szerzem még ezt a kardot is. Zizim hercegé volt, Allah profétája késő, poeta-ivadékanak kardja. Rövid és görbe. Két lépéssel is meg kell toldani tolédói pengéd ellenében. Vidd magaddal emlékül. Neked adom. Vidd el *szívedben*, mert *szíved* az egyetlen méltó hely ilyen drágaságnak. Rövid és görbe. Elfér.

Felharsant a spanyol követ nyers nevetése, azután már csak néha-néha csendült két finom acél találkozása. Nagy csönd lett.

A firenzei mozaikasztalról eltűnt a napsugár élénk festése. Tompává halványult a tarka bogyók hamvas pompája, a narancs pirja közönséges parasztalmának látszott. A brokátok megálltak a falakon és fülledt forróságot öntöttek magukból. Riario Angelo betámolygott az oszlopcsarnokból, lassan leroskadt lábaimhoz. Térdére fektette letört márványkaromat és gyöngéden simogatta. Fölzokogott, könnyek nélkül, mélyről, valahonnan messziről. Igen, onnét zokogott, ahol a lélek lakozik. Ez az *onnét* nagyon *messze* van. Csak egész férfiú tud így fölzokogni... Ingadozva állt föl és halálos komolysággal nézett reám. Egyszerre a legszebb férfinak láttam.

- Salve, Venusz! Márványasszony, holnap érted megyek az Angyalvárban a vérpadra...

... És én kimondhatatlan édességgel szerettem a *csunya* férfit. Mert *egész* férfiú volt. Mert kalmárból *előttem*, értem vált lovaggá. Mert megértette, hogy asszony szépségéért lehet életet elvenni - és életet odaadni.

VI. ÚJ IDŐK.

- Mit jelentenek nekem a századok, évezredek? Mi nekem az egyetlen szóba tömörített, - a semmiből mindent, a mindenből semmit, a csupán meddő célokért gyászos végű küzdelmet, örökké csalódó újrakezdést jelentő embersors: *a történelem*? Nekem a történelmet csak egy-egy férfiú jelenti, aki megérti szépségemet és e szépséggel üdvözlül vagy kárhozik...

Körülöttem, a márvány-asszony körül nemzedékek és nemzetek születtek és süllyedtek el. *Én vagyok: az asszony...*

Trónokra kapaszkodtak föl hitványak és nagyok, kik apáik nevét büszkén olvasgatták kőbe vájva, ércbe verve templomok homlokzatán és diadalívek fölött, oszlopos palotákon és emlékszobrokon. Olvasták eszme és szeretet nélkül, mert csak egoizmusból, a hatalom oktalan szenvedélyétől voltak rátartósak arra az egykoron istenített vagy gyűlölt valakire, kit ősüknek neveztek és akit régen parányi kőurna zár magába, vagy kinek porai fölé aranyra sóvár, hiúságoknak hízogató művész sziklasúlyú mauzoleumot emelt, hogy többé vissza ne jöhessenek a kőlapok alól, még mint eszme se, - vagy akiknek hamvait ismeretlen messze tengerekbe sodorta a forgószél... Fölkapaszkodtak olyanok, hitványak és nagyok, kik apáik nevét önmaguk sem írták fel, mert írni sem tudtak, - kik magukat tartották az első embernek, nemcsak abban a térben, melyet birtokoltak, hanem az időkben, mert ezek a hitványak vagy nagyok hitték, hogy velük kezdődik a teremtés.

- Ez a történelem. Elfeledtem a neveket... Nem érdemes emlékezni. Nekem, a kétezer éves kőasszonynak a történelem csak napok, esztendőik lepergése.

- Ott álltam az üvegfedeles teremben. A kis szelelőn át üdeség lopódzott be hozzám. Hársfavirág, jázmin. Méhek zsongtak be, leszálltak vállamra és apró lábaikkal fölkapaszkodtak fejemre. A szelelő-ablakon benézett egy nagy szürke macska. Eszembe jutottak a Domus Vettiorum perisztioszában a virágágyak, - az én fiatalságom... Majd visszazökkentek gondolataim arra a napra, mikor hallottam a légiók fatalpú saruinak rythmikus topogását. Most is ilyen refrainszerű zaj közeledett, lenn a palota előtt - és dobbant végefogyhatatlanul, mint az ezer és ezer versorból szövött hősköltemény ráütő rimeit, vagy akár Homerosznak kiapadhatatlan daktülszavai. Ebbe a dobogásba egyszerre belerobbant valami gyönyörűséges, izgató dal, szenvedélyes, mint a vihar, sejtelmes, mint a tyrheni tenger zúgása, erős és ellenállhatatlan, mint a szuronyroham. Két évezred alatt sem hallottam hasonlót. És én, a görög márványasszony mégis megértettem szavait és muzsikáját is, mert tudja meg, hogy asszony minden nyelvet és minden muzsikát megért. Ha köszíve van is, mégis visszarezeg. Harsogott ezer, tízezer férfi fiatalos, öblös hangján:

Allons enfants de la patrie,
Jours de gloire sont arrivés.
Contre nous de la tyrannie
L'étandard sanglant est levé...
Marchons, marchons...

Bár sohasem láttam, szeretni kezdtem azt az ismeretlen, fegyveres férfit, ki elsőnek énekelte ezt a dalt magános legényszobájában. Költő, muzsikos, katona volt egy személyben és ezért háromszorosan hazafi. Boldog, nagy lélek lehetett. Nagy lélek az, ki milliók helyett beszél - és még nagyobb, ki milliók helyett dalol...

Először kezdetem sejteni valamit a szabadság lidércfényéről. Nekem, a kétezer esztendő kőasszonynak eddig édes mindegy volt, hogy egy parancsol-e a millióknek, vagy ezek a

milliók az egyesnek. Aki hódolathoz szokott, nem érti e különbségeket. Az asszonnyá formált szépség pedig csak hódolatot keres és nem lehet részese ezeknek a küzdelmeknek, hanem csak - *célja*. Meg különben is az a benyomásom, hogy zsarnokság és szabadság valahogyan egy atyafiság. Átkozottul hasonlítanak egymáshoz. Engem csak az a férfiú érdekelt, - ha már nem láthatom azt, aki a dalt először énekelte, - az érdekelt, aki e dalt énekelteti és ezzel az új légiókat mozgatja. Csak az érdekelt, ez a férfiú hisz-e az asszony szépségében, tehát hisz-e bennem?

Rettenetesen csalódtam. Délcegnek, természetesnek, hatalmasnak képzeltem. Sugárzó, lebilincselő arcúnak. Az üvegtető, por- és hársvirágszagú fülkébe alacsony katona lépett be. Vézna, halovány. Ritkás, síma haja gondozatlanul verte vállát. Csizmája sáros, köpenye foltos. S mégis... Egész énjében volt valami hihetetlenül határozott, titokzatos erő. Biztos vagyok, hogy Naxosban vagy Bajae-ban a templomban állítottak volna neki képmásszobrot és rávésték volna: *divus*... Isten, vagy legalább is félisten lett volna.

Kíséretében több katonaviselt férfiú tolongott. Fantasztikus köpenyekben, furcsa fővegekkel. Egyikük lekapta rojtos süvegét és előre lépett. Szeme csak egyetlen szikrát vetett, de ez örök tüzet gyújtott. Rosszul ejtette a római nyelvet, mégis megértettem:

- Mon général... Ez a szobor elbűvölő...

Az alacsony, a halovány félisten kurtán és nyersen felelt:

- Szedjétek. El vele. Párizsba, a *mi* Párizsunkba. Kincs, mert - *antik*.

Csalódtam. Akinek neve észrevétlenül is, kimondatlanul is betöltötte a levegőt, mint a kábító jázminillat vagy a füledt nyár villáma, nem tudta kimondani ezt a szót: *szép*. Csak azt mondta: érték, régi, antik. Nem bírtam hatni rá, csak zsákmányolt, mint minden martalóc, zsákmányolt engem is, mint akár a sáraranyat, az aszott múmiát vagy a sárguló, dohos pergamenttekercset. Amilyen kurta volt a parancs, olyan sebtében teljesítették. Kajla bajszú gránátosok, kiknek süvege alól gyöngyözött a verejték, avasszagú, mezítlábas *plebs*, kiket a többi sansculotte-nak nevezett, lehengerítettek piederstálomról és alkonyattal ráágyaztak szalma- és szénacsutakokra a kétkerekű kordén. Iszonyú, mikor az asszony nem tud védekezni férfiak kérges, kormos, földszagú tenyere ellen. Az a kéz, mely a választottnál varázsvessző, üdvösségek elíziumának megnyitója, ezeknél durva sáros ásó, darú-kampó, béklyó, tigriskarom.

Éreztem a hátrabáméskodó ostoba öszvér langyos, füledt szénaszagú zihálását, ahogy belekapott a fejem alá tömött szénakévébe és dorozmás, savanyú nyelvvel végignyalta arcomat. A gránátosok hátralökték óriás süvegeiket és röhögtek. Hallottam:

- Oh, vieux galant! C'est bien, búcsúcsókot kaptál Milanóban... Adieu! Ki fog csókolgatni Párizsban?

Így tudtam meg, hol vagyok és hova visznek. Neki a végtelen útnak. Döcögős lombard utcákon cipeltek. Mintha ez a város koponyákkal volna kikövezve... Egyre zök kentem. Azután végefogyhatatlan rizsföldek. Az úton mindenütt elhullott lovak, letört löcsők, rokkant küllőjű kerekek, elnémult, szétroncsolt férfiak. Nem tudom, ez a *gloire* vagy a *liberté* adója volt-e, hiszen egyre erről a két fogalomról hallottam, bár nem értettem, micsodák lehetnek. Arra gondoltam, de jó, ha a test márványból van. Szilánkká törhetik, de ennyire nem torzul.

Néhol vérpirosan égett, füstölgött a horizont. Bekormosodott Campanilekban feketén lógott a harang, mint fölfordított, bepernyézett óriás üst, melyben a tábornak főzik az utolsó vacsorát. A szél meg-meglendítette egyiket-másikat. Majd itt, majd ott fölkongó kondulásuk mindig azt mondta: *jaj!*

A szalma között álmadoztam és azon gondolkodtam: mi lehet az a Párizs? Egyszerre lódobogást hallok. Valaki utánunk vágatott. Elért. Világosan hallottam parancsszavát:

- Álljatok meg. Takarjátok le!

Megtörtént.

Az a deli katona nézett reám tajtékos paripájáról, aki ott a milánói üvegtető alatt azt mondotta a határozottság félistenének, a szabadság Cézárjának: *elbűvölő*... Egyik kezével rövid acélcsővet tartott a kocsis homlokához, a másikban tömött erszényt csörgetett - azt hiszem, rablott aranyakkal. A granátoshoz, ki a bakon pipázott, odavetette:

- Jérôme, vigyázz. Emlékezzél, hogy én húztalak ki a folyóból Arcolenál. Te mindent tudsz...

A legényhez meg más latinsággal beszélt:

- Mit választasz?

A kócos olasz fiú vigyorgott és előrebökött állával mutatott a tömött erszény felé.

- Jó. - Parancsolt a nekem egyre szépülő katona. - Tehát nem a Louvre előtt állsz meg. Ostobaság. Áthajtasz Barbizonban. A kis ház előtt jobbra, - a Rue Fraternité sarkán...

A fiú vigyorgott.

Megszerettem ezt a szép, derék katonát. Százszor jobban szerettem, mint az erő Cézárját, azt a vézna, halovány félistent, ki csak annyit mondott: *antik*... Éreztem, hogy szépségem ragadja ezt az embert és érettem cselekszik valamit, amit nem szabad, ami kockázatos.

A kordé tovább döcögött napokon át. Elöttünk a távolban egyre közeledő ezüstfehér csipkék. Csak lassan fogtam, miért fehérek ezek a nagy hegyek az izzó nyárban is, - és miért nem olyanok, mint az én Vesuviusom. Mikor estente kipirultak a közeledő csúcsok, folyvást lestem, hogy lángok robbanjanak ki ormaikból. De ez a pír nem belőlük sugárzott; az este hullatta rájuk, mikor valahol Atlantisz fölött elégett a nap. Az öszvér lustán, zihálva baktatott hegynek a kanyargós utakon.

A fuvaros, a rongyos, fekete szemű fiú hallgatagon ballagott az öszvére mellett és csak reggelente trillázott bele a virradatba. Nem tudom, a nappal vagy a hegyekkel beszél-e így? Hangja emlékeztetett a pacsirtákéra, hogy vállamra telepedtek Pompeji kertjében. Azt hittem volna, leány énekel, ha nem látom széles hátát és nem hallom egyre szöges bakancsa csikordulását. A gránátos leszállt, elmaradt, fölszedett az úton csorbult kardokat, véres tarsolyokat, megnézegette, - bólintott, - azután a szekér után futott és az undok holmit lábaimra dobta. Végül fölmarkolt egy tépett lobogót és rámterítette. Majd fölmászott a kerékre, szalmaköteget vetett arcomra és arra ült. Fogai között fütyörészte a bódító, őrzítő melódiát:

... Jours de gloire sont arrivés...

Fölháborodtam a jó Jérôme ellen. Jobb szerettem volna, hogy a kavargó hópihék tapadjanak orcámra. Fehérek vagyunk, - ők is, én is. Csak ne ülne rajtam ez az otromba medve! De azután jól forgott az eszem. Jérôme azért nézegette az útszéli holmit, hogy az ellenségtől maradt-e ott? Diadalul vitte haza; azzal takart le. Gazdája, a helyes katona parancsára. Elfedte testemet hadi prédával. Arcomat - önmagával. Határon mentünk át... Ne sejtse senki, mit visz. Hú ember volt ez a derék, otromba Jérôme...

Így álmodoztam napokig. Arra ocsudtam föl, hogy becipelnek valami hitvány kis hajlékba, engem, ki palotákhoz szoktam. A fák a kis kertben már lombjavesztettek voltak. Maga a szoba alacsony volt és szinte szegényes, eddigi otthonaimhoz képest. Eddig sohasem látott, pocakos bútordarabok közé állítottak. Kedves arcú, fehérhajú anyó tipegett elém, tett-vett körülöttem, kendőkkel csiszolt és törülgetett. Fejét csóválta, megnézegetett; azután cserepeket

rakott elem, mindenféle örökzöld növényzettel. Azt hittem, hogy megcsodál és hódolatát akarja nyilvánítani ezzel is, a maga módja szerint. Újból tévedtem. Csak értelmetlen volt és felejtette, hogy őt magát is talán fiatalnak, szépnek így teremtette a sors. Fedetlen testemet rejtegette a zöldleveles lim-lommal.

Csak hónapokkal később vetődött haza a kedves katona, az *én* katonám, ki *akkor* ide dirigált. Tele volt a melle aranypénzekkel, színes szalagokon lógó díszekkel. Berontott a hajlékba, mintha rohammal venne be valami ellenséges sáncot. Fölkapta az ősz anyót, magakörül megforgatta és összevissza csókolta. Azután hozzám ugrott, olyan vadul, hogy földöntötte a cserepeket. Láttam lekonyulni az örökzöld galyakat. Rájuk lépett. Láttam a cserepekből kimállani a porhanyó, fekete földet. Letaposta. Nézegettem a fekete foltokat a padlón: hisz nem láttam ilyen zsíros földet a Domus Vettiorum kis udvara óta, - nem, azóta, hogy kiemeltek a San Pietro alapozásakor a római ezeréves álm-sírból. Az ember megállott és elrívült. Ismételte:

- Ez az örök szépség, az asszony...

Az anyó fejét rázta és sopánkodott.

- Hogy ilyesmit hoztál haza Milánóból! Miért nem inkább valami drágakövet, ékszert, mit el lehet adni... Ez csak *antik kő*, melynek bolondja a *nagy úr*. Mit szól ehhez Bonaparte?

Az én katonámból kitört a keserűség:

- Bánom is én, - az egész Bonapartet. Gyűlölöm. Ő csak a *hatalmat* ismeri. Erre a márvány-asszonyra is csak egy szava volt: *antik...* Ő ma *Cézár*. Vége a szabadságnak. Akkor, ott Milánóban gyűlöltem meg először; e fenséges márványasszony nyitotta ki szemeimet. Ő csak a hatalmat szereti, neki a szépség semmi. A hatalom emelésére, a gazdagság és a fény céljaira kellett volna neki ez a legszebb asszony is, éppúgy, mint ezer, százezer élet. Cézár lett. - Felém mutatott: Ez a *kőasszony* döntötte el meggyőződésemet. Azóta gyűlölöm, mert előtte nem volt férfi, hanem csak Cézár... Elloptam tőle. Csak magamnak!

Nagyon megszerettem ezt az embert. Jól éreztem magamat az alacsony, kopott kis szobában...

Hetekig távol volt, de mikor hazajött, mindig ugyanazzal a rajongással tört lábaimhoz. Télen hozzá hasonló, fiatal, bozontos fejű vitézek jöttek hozzá. Rám ügyet sem vetettek; a benyilóban sugdolóztak vele. Szavukat nem értettem. Mikor kitavaszkodott, marcona gránátosok vették körül a kis barbizoni házat. Berobogtak az ajtón és bilincset raktak kezeire. Ő megbilincselten is még egyszer hozzám hajolt és arcát az enyémhez tartotta. Éreztem, hogy márványorcám nedves lesz valami meleg vízcsöpptől... Ő katona volt, ki sohasem sír; kétségtelenül akkor lett arca könnyes, mikor előttem édesanyjától búcsúzott. Ő meg elvakultan tombolt:

- Íme, *Vénusz* sír! engemet ő is megsirat...

A nyitott ajtón, a gránátosok szuronyairól visszaverődő napsugárban szemem alatt észrevehettem azt a kis vízcsöppet, melyet a húsból-vérből való emberek a legmegváltóbb ajándéknak mondanak. Ekkor bánkódtam, hogy én nem tudok sírni érette.

Az ajtóból visszakiáltott felém:

- Asszony, te nyitottad ki szememet. Te miattad lettem először engedetlen vezéremmel szemben, engedetlen lettem én, ki Arcole hídján vakon követtem a dicsőséges halállal szemben... Te változtattál lassan összeesküvővé, mert szépséged meg nem becslése kiváltotta az első gyűlöletet bennem, - hogy most igazán megyek a halálba, melyről ma nem is tudom, gyalázat-e vagy vértanúság...

Elvezették. Az anyó az asztalra borult és zokogott. Velem többé nem törődött senki.

A nyitott ablakon át kezdetben halk csicsergést hallottam, a szerelmes madarakét. Kétségbeestem, hogy nekem nincs párom. Azután hallottam a madarak ijedt rebbenését. Majd az ablak alatt tovavonuló aranymadarak özöne hullámozott tovább. Rudak hegyére tűzött aranyasok voltak. Újra hallottam a kemény saruk rythmikus dobbanását, soká, nagyon soká, - s azt az őrjítő éneket ezer és százezer kiszáradt férfitörökből:

... Les jours de gloire sont arrivés...

... Velem nem törődött senki. Az anyó csak sírt és sírt. A császár meg ment és vitte magával hadait ismeretlen messze országba, hol fagy van és tűz van és minden titok...

Először feledtek el. Elfeledtek, mert a császár nem értette a szépséget...

VII. ÉN ÉRTEM LEGTÖBBET.

Sokáig nem törődött velem senki. Az anyó gonddal letörölt mindennap, nézett, sírt. Nem rakott többé lábam elé örökzöld növényeket. Úgy éreztem, hogy azóta, hogy fiát elvezették, jobban szeretett. Újra lombjavesztettek voltak a fák; a kis kertben leesett az első hó. Az anyó nem jött be hozzám, sem e napon, sem később. Azután furcsa dolog történt velem, amit még eddig nem éltem.

A kis barbizoni házba sokan özönlöttek össze. Zsinatoltak, okoskodtak. Az egyikük időnként kalapáccsal rácsapott a rozoga asztalra. Beseperte az elébe vetett pénzt. Minden kalapácsütés után egy-egy darabot kihurcoltak a szegényes otthonból. Mikor már csak én maradtam meg, mert nem kellettem senkinek, a kalapácsos ember föltartotta kezét. Lassan olvasott kettőig. Az összesereglett kispolgárok összevissza kiabáltak. Volt közöttük egy hallgatag ember, kócos képű, szakállas; - mindig csak szakálláról ismertem meg, mert arca, mit legértékesebbnek mondanak az embernél, elmosódott a szakállá között. Mindegy - embernek tartottam. Most meg senki sem győzte vele a versenyt, rövid pattogó szava túlharsogott mindenkit. Órákig tartott; ő mindig magasabb számokat mondott másoknál. Alkonyattal a hivatalos ember háromig olvasott és kalapácsával koppantott. Nagy halom arany hullott elébe; a gyülekezet elszéledett. A kis szobába beköltözött a csönd és a feketeség.

Másnap elcipeltek. A szakállas ember maga is forgolódott körülöttem. Úgy éreztem, megint megvásárolt valami kalmár; - megvettek nyomorult pénzért, megvették a legszebb asszonyt, úgy, mintahogy megvesznek egy-egy zsák búzát, melyből hajórakományok állnak a kikötőkben; - megvettek, mint köntöst, mely elkopik, szétfoszlik; - megvettek, mint a letaposott rögöt, melybe építeni, ültetni és temetni lehet. Elkelttem én, kinek fajtájából csak egyetlenegy van a világon; megvásároltak, hogy hitvány hasznot nyerjenek rajtam.

Új gazdám boltjában, mert boltos volt az istenadta, Párizs egyik mellékutcájában, sokan néztek körül. Engem nem az utcára nyíló boltban helyeztek el, hanem a dohos raktárban. Onnan bámultam a szomorú udvarra, az ösztövére oleanderokra és a zshivajkodó, rongyos gyerekekre, kik játszottak és az ablakon át kíváncsian mutogattak rám. Sértette hiúságomat, hogy nem az utca felé állok.

Később ezt is megértettem. A félig nyitott ajtón át figyeltem, a szakállas ember hogyan ad és vesz. Először kerültem bele a köznapok gyatra forgatagába.

Egyízben testes, símaképű ember vetődött a boltba. Félvak lehetett, mert mindenre annyira ráhajolt, hogy megszemlélje. Régi aranypénzeket keresett. Hallottam Augustus, Nero, Tiberius nevét. Szerettem volna lelépni a kis dobogóról és megnézni az aranyokon a Cézárok ábrázatát. Szerettem volna elmondani: ezek fiatalságom kortársai voltak. A testes ember engem nem látott meg. Vett.

Valamelyik ragyogó napon furcsa pár toppant be. Feszes ruhájú, kürtős kalapú, szárazképű férfi és terepélyesre öltöztetett asszonya, ki rengeteget beszélt. A kirakatba kitett képre alkudoztak, mely fiatal, helyes teremtést ábrázolt, pompás, élénk színekkel. Ugyanezt az arcot ma is sokszor látom, itt Rómában, mintha megszázszorosodott volna az élők között... Fületem megütötte a Fornarina és a Rafael neve. Szerettem volna remegni... Megjelent képzeletemben az a finom arcú, halovány férfiú, ki elbotorkált mellettem San Pietro templomának építésénél, mikor kiástak a földből. Ah, biztosan erre a Fornarinára gondolt akkor is, mert különben meglátott volna. A furcsa idegenek alkudtak. Vettek.

Majd berobogott aranyrojtos mentéjű férfi, ki idegesen rugdosta oldalt lefityegő kardját. Mindent megnézett, mindent leszólt. Engem nem vett észre a szomszédból. Végre kiemelt valami rozsdás pengét. Szakállas gazdám elmagyarázta: ezzel a pengével ölte meg Riario, a condottiere d'oro, a spanyol követet. Ez a rozsdás a gögös lovag vére. A katona megvette.

Nagy egek! Most ébredtem csak arra, hogy minden a világon én érettem történt... Azokat az aranyakat, melyekre rávésték a vén Tiberius fejét, csak miattam verték, hogy értük megvehesenek. Az a Rafael nevű, szép, átszellemült férfiú, ki isteni anyákat festett és Istennek nevezett mártírnak oszlopos templomokat épített, engem keresett, hogy a pápának, a lelkek nagy Cézárjának ajándékba adhasson. Azzal a pengével Riario érettem ölt... Hát minden, de minden az asszonyi szépségért vagyon!

Vártam, mikor jön újra valaki rám is alkudni. Sokáig nem vettek észre, mert a mindent tudó boltos behajtotta a raktár ajtaját, valamint valaki belépett. Féltett, vagy talán attól félt, hogy mégis csak elád, hogyha óriás aranycsomót ígérnek értem. Mást is megfigyeltem. Ez a senki-ember minden szabad idejét nálam töltötte. Ahogy alkonyattal bezárta boltját, belopódzott hozzám. Nézett és nézett. Egyre több gondot fordított elhanyagolt köntösére, egyre jobban összeszedte torzomborz ábrázatát. Most már magam is megláttam, hogy okos a homloka, kedves a mosolygása, szemeiben ugyanaz a nemes láng ég, melyet először apám szemében láttam, mikor szépséges anyámról engem megmintázott, de észrevettem a Magister elegantiarum, Alarich, a fiatal, dalos munkás, a LIBERTÉ katonája szemeiben... Kora reggel is legelső útja hozzám vezetett. Néha már türelmetlenül csendült a boltajtó csengetyűje és a vendégek a padlót verték magas botjukkal. Ő csak nem mozdult. Engem nézett és arca elborult, mikor kiment. Megszoktam, rövidesen meg is szerettem.

Odakünt kavarogva havazott. E fehér derengésű délutánon finomarcú, mosolygós képű, deli ember lépett be. A boltos régi ismerősként köszöntötte, mert úgy beszélt, mintha írná szavait. Gazdám hajlongott, futkosott körülötte.

- Nos, cher Gérard, mije van számomra?

A benyíló ajtón át láttam, remekbe készült könyveket rak elébe. Láttam, hogy a vastag bőrkötésen liliomok vannak préselve, a másik bőrcodexen aranyos arabeszkek, milyeneket csak Riario palotájában szőnyegekben láttam. A vastag bőr szinte áttetsző csipkének látszott. Az idegen magyarázott:

- Ez nekem nem kell. Tudja, cher Monsieur Gérard, vannak emberek, akiket a nélkül, hogy tudjuk, megszeretünk. De vannak, akik még csak nem is véthettek ellenünk, mert hiszen nem ismerjük őket, máris pusztán megjelenésükkel összehúzzák valamelyik idegünket. Ez a valami a még föl nem fedezett, eléggé meg nem értett gravitációs vagy taszítási elmélet. Ugyanígy vagyok én a könyvekkel. Egyik első látásra vágyakozást vált ki bennem, a másikat első látásra félre kell löknöm...

- Szerettem a finom új könyvet is. Ropog, mikor először szétnyitom. Lapjai összetapadnak; föl kell vágnom, hogy belelássak titkaiba. Az ilyen, még senki által nem olvasott könyvekből összeverődött polc eszembe juttatja a jól öltözött társaságot, esteli, ünnepi öltözékben. Jó

benyomást tesznek. Imponálnak *címeikkel*, rangos címükkel. Az egyik cím vonz, a másik taszít; pedig még nem sejtem, mi van mögötte: tartalom-e, avagy üresség? jóság-e, avagy gazság? egészség-e, avagy fertőző kórság? Kinyitom, csak azért, hogy hamar becsapjam? Nem, nem szeretem az amphibiium-írókat. Egyik szavuk méz, melyet a lélek ajkaira csepegtetnek, hogy azután beadhassák a másik szavukba rejtett mérgeket. Kételtűek. De ezt a szép Medici-kötést megveszem gyűjteményembe. Ezt a mór koránt is félrerakhatja...

Egyszerre felugrott. Berohant hozzám. Elrívülve bámult.

- Gérard barátom! - nem kellene ritka könyvei! Én ezt a Vénuszt - ezt... igen, megvenném! Mit őrzi hét lakattal?!

A boltos arca elkomorodott.

- Uram, - ezt a szobrot el nem adhatom.

- Ugyan, Gérard, ne fecsegjen bolondokat, Minden aranyomat, amit életemben még keresek műveimmel, magának adom...

- Mondottam, uram, e szobrot nem adhatom...

- Gérard! Úrrá, gazdaggá teszem! Írói jutalmaimon kívül önnek adom pompás könyvgyűjteményemet... Tudja, mit ér! Az angolok, kik Párizsba járnak, vagyonokat fognak adni egy-egy Gutenbergért, - a velencei bibliáért, - Elzevir remekeiért...

A boltos dadogott:

- Bocsássa meg... Nem tudtam... Ez a szobor *már* másé! Ezért nem adhatom.

Az idegen fejét csóválta. Lehorgasztotta üstökét és magában mormogva elballagott. Otthagyt a pompás ritkaságokat, a Medici-liliomokkal ékes könyvet, a titokzatos arabeszkokkal ékes koránt, ott feledte kristályfogantus botját. Soha többet nem láttam.

... Jöttek-mentek. Nem érdekeltek. Egyszer mégis betévedt érdekesebb ember. Szikár, őszülő, egyenes járású főúr. Ilyennek képzeltem volna a Magister elegantiarum alakját, mikorra eljár fölötte az idő. A boltos még jobban hajlongott előtte; ebből tudtam, hogy dúsgazdag Maecenás lehet. Zsörtölődve kezdte:

- Mon Gérard, - ma az aukciók korát éljük. Minden gazdát cserél. A legszebb műkincsek hasonlítanak a hűtelen cselédhez, ki nem bírja ki sokáig egy helyen. Az aukciókra nem megyek. Van azokban valami nagy szomorúság; emlékeztetnek a régi zsákmányolásokra. A *sacheggiora*... Mindenki azt viszi szanaszét, ami nem az övé, hanem másé...

- Én szerelmes vagyok kastélyaim kincseibe, mert megértem őket. Adjon el nekem minden szépet, amit összeharácsolt...

- Például: adjon el nekem szép homokórát. Ha már rohan az idő, - az én időm is - gyönyörködhessem a homok *lassú* lefolyásában. De szép ez a lassúság annak, kinek már lefelé hajlik az útja... Omoljék az a kis homok, mely az időt jelenti, pompás, renaissance edénybe. Legyen legalább szép, amibe eltűnik a mult... Tudja, óriás reménység az ilyen homokóra... Csak meg kell fordítanom és elhiteti velem, hogy újra kezdődik - az idő - és minden az időben...

- Keressen, keressen jó Gérard! Mióta öregszem, én már csak régi tárgyakkal beszélgetek. Nem felelnek; ez kedves és kellemes, és mégis hallom őket. A tudós doktorok rám fogják, hogy álmodom. Dehogy. Én hallom őket. Minden mesél nekem, mert minden tárgynak megvan a maga tragédiája vagy komédiája... A minap az öntől vásárolt krónika valósággal felolvasta magát nekem. Elmondta a szép Imperia történetét. Nem is hiszi, milyen jól mulattam. Éppen kellemesen, finoman pikáns causerie volt. Az ágyam tegnap este ropogott, hogy forogtam benne. Ez az ágy valamikor XIV. Lajos királyé volt. A cifra, vén faváz elregélt

sok mindent, de azt is elpanaszolta, hogyan került az új gazdaghoz, ki csak egyszer mert belefeküdni; félt a királyi gondoktól és királyi számláktól, vagy talán a királyi szeretőktől... A sarokban álló secretaire-nél írni akartam. Egyszerre kinyíltak a titkos kis fiókok és ebből megértettem, hogyan raboltatta el egyik marsall zsoldosaival ezt a bútordarabot, de nem tudta, mire való a sok rejtett fiók. Nem fessegette. Elém hullottak a spanyol infánsnő szerelmes levelei... Kedves Gérard, valami igen szépet...

Körüljártatta szemeit és meglátott engemet a hátsó raktárban. Fiatalos hévvel akart felkelni, de megtántorodott. Nem törődött semmivel, csak úgy esett felém.

- Ejnye, majd adok én magának! Hogy nem mindjárt azt mutogatja, amit keresek. Ez a márványszobor máris az enyém. Mit fizetek?

- Vicomte, - e szobrot nem adhatom...

- Ugyan, ne okoskodjék. Megduplázom látatlanba, amit kért volna érte...

- Vicomte, - dadogta a boltos - ez a szobor már másé...

- Mit, azt hiszi nem becsülöm meg? - Rám bámult, mint az ábrándos fiatal diák. - Gérard, ön tudja, hogy ki vagyok! Egy-egy szép darabért elutazom messze földre, komolyan, ünnepélyesen, mint ha leánynézőbe mennék... Ünnepélyesen megkérem e márványasszony kezét. Mennyi legyen a hozomány?

A boltos fejét rázta és szomorúan hallgatott.

- Ugyan, ugyan! Van még néhány tucat uradalmam. Eladom. Öné az áruk. Tudja, hogy csapodár vagyok. Ismeri a legendát, hogy mindegyik kastélyomban van egy kedvesem? Ott a tengerpartiban van az a szép hófehér márvány Kleopatra, kinek szépséges feje csipkepárnán pihen. Inasom rám fogja, - s talán igaz is - hogy mindennap a parkban magam szedem az ibolyacsokrot, hogy lábaihoz rakjam és hódoljak neki. Párizsi kastélyomban Reynolds egyik Lady-jével órákig beszélgetünk. Bár angolságom igen rossz, - ő megért és néma mosolyával felel. Tudja, az a mosoly kedves felelet. Magános órákon ez a legkedvesebb társalgásom: szép nő mosolya, mely el nem komorodhatik, könnyé, zsörtölődéssé nem változhatik. Hahaha... mert festve van. Látja, gyászszalagot hordok. Kicsit reszket már kezem. Hja, ötven esztendő élet - és pedig szép, gazdag élet... Azt mondom, reszketek érte, hogy soká tartson... A minap normandiai kastélyomban leejtettem a remegés miatt egy csészét, melyből Ninon de Lenclos ivott. Arcképe is rajt volt. A remek csésze szilánkokká törött; azóta viselem e gyászszalagot. A nyárspolgárok rám fognak, hogy bolond vagyok, fantaszta. Ön érti. Az a csésze jobban megérdemli a gyászt, mint sok ember. Egyik jön, másik megy. De ez a csésze soha többé vissza nem jöhet... Tudja, cher Gérard, mennyire megbecsülöm. Adja nekem a Vénuszt. Párizs leggazdagabb emberévé teszem.!

A boltos elhaloványodott, mint aki már perceit számolja. Lesütötte szemét.

- Nem lehet, Vicomte. A szobor már *másé*...

Az öreg úr fölkelt. Még egy epedő pillantást vetett rám és botjával megfenyegette a boltost.

- Nekem nem adja? Betegen távozom. Ön az oka. Ha Róma valamelyik Cézárja volnék, vagy Medici-atyafiság, egyszerűen elraboltatnám a márvány-asszonyt. Ma erre több urat találnék a politikusok között, mint amazok legionáriusaik vagy brávóik sorában. Megátkozom azzal, ami legjobban fáj: tartsanak önnél mielőbb aukciót... Ez a leghitványabb összetörés. Széthull minden, ami összevaló volt. Széthull, mint az én csészém cserepe.

Büszkén, szomorúan távozott. A benyílón át láttam, hogyan leskelődik a kirakat előtt. Mögötte zajlott az utca. Üvöltés hajszoita a menekülő levegőt. Összeverődött tömegek rohantak a kirakat előtt, rongyos, marcona férfiak munkászubonyokban, kürtös kalapú polgárok, vala-

mennyi puskával, hadonászó kezében. Köztük itt-ott természetes asszonyok, meztelen karokkal. Gyerkőcök torzképeket vágtak vadságukban. Mind azt üvöltötték: aux barricades, aux barricades! Nem értettem, mit jelent e szó, de nagy értelme lehetett, valami ellenállhatatlan eszme, mert megéreztem, hogy egyikük sem gondolkodik e pillanatban tovább, csak ennek az eszmének él vagy hal. Hiába lökdösték az előkelő urat a kirakat előtt. Rám bámult és maga is szoborrá vált. A boltos leeresztette a vasajtókat és jókedvűen morogta:

- Aux barricades! legalább elsodorták pénzével együtt. Aux barricades!

Nem tudom, hány nap repült el. Körülöttem sötétség maradt, mert a szomorú kis udvar vasablakait is bezárták. Még a gyerekeket sem láthattam, pedig nagyon hiányoztak. Így lettem szerény, én, aki Cézárak udvarához szoktam. A többi tárgy is hallgatott; a páncélok, codexek, képek, fibulák féltek a sötétben, - nem szóltak hozzám.

A boltos nagy idő múlva visszatért. Komoly volt, de szeme csillogott. Szakállát leborotválta és hasonlított a Magister elegantiarum arcához vagy Rafaelhoz... Hogy visszajárnak az arcok az időkben, hogyha egy a gondolatuk és érzésük! Mindennap virágot hozott ő is lábaimhoz; ezt az előkelő öregtől tanulta. Legalább illatossá tette a raktár dohos levegőjét. Többé el sem hagyott; ott aludt a százados nyoszolyán szemben. Vigyázott rám.

Újra csendes volt az utca, újra sokan jártak ki-be a boltban, de keveset, apróságokat vettek. Elfogytak aranyaik. Egyszer mégis érdekesebb vendégek kerültek beljebb. Méltóságos arcú férfiú, cifra köntösben, kíséretében csupa cifraruhás udvarosok, kik előtte hajlongtak. A legfőbb közöttük körülnézett és egyenesen rám mutatott. Az oldalán settenkedő tisztnek - valami centurio lehetett - odaszólt:

- Fizesse ki. Ezt a szobrot választom.

A boltos elképedett, de akadozva kihozta:

- Sire! Ezt a szobrot nem adhatom. Ez már *másé*...

A nagyúr kelletlenül mosolygott.

- Hallatlan. Én megvettem. Punctum. Csináltasson másolatot annak a másiknak...

- Sire, ez lehetetlen, mert ezt a szobrot nem lehet még egyszer megalkotni...

A fenséges idegen tisztjéhez fordult:

- Ugyan ígérjen többet ennek az embernek. Ráadásul valami rendjelet is!

A boltos most már elszántan ismételte:

- Sire, sajnálom, hogy parancsát nem teljesíthetem, de ha ez a szobor már *másé*, nem adhatom. Ezzel megsérteném a törvényt!

A nagyúr megállt előttem; haragosan dobbantott.

- Király parancsát nem teljesíteni! Lesz rád gondom, - canaille...

Mentek. Az udvarosok is köszöntés nélkül. A boltos olyan szemekkel nézett rám, hogy szerettem volna dobogómról leszállani és megcirógatni szomorú orcáját.

- Ah, mindenkinek azt mondtam, *másé* vagy. Az *enyém*. Pedig nem igaz! nem, nem! Én vagyok a *tiéd* s ezért nem bírok megválni tőled, szépség!

Szántam ezt a szegény ördögöt és nem is bántam, hogy a rendetlen raktárból nem kerülök kastélyba vagy királyi palotába. A szánalom és szerelem annyira rokonok, hogy néha maga az asszony sem tudja e kettőt egymástól megkülönböztetni...

Még az este négy markos ember osont be a boltba. Csittító halk szóval közeledtek gazdámhoz. Azt hittem, ezek az izmos legények értem jöttek, hogy a királyhoz vigyenek. Nem, - a boltosért jöttek. Azt suttozták: igazán *bolond!* Ő meg csak egyet kért; meg is engedték neki. Fölágaskodott hozzám és megcsókolta hideg márványszámat. A markos emberek megbökték egymást: Ni, a bolond!

Elvitték. Szerettem volna elébe állani, hogy el ne vihessék. Egyedül *én* értettem meg őt, én, a márványasszony.

Most itt állok évtizedek óta, emberek, korok fölött. Nem is értem egészen, hogyan, miért kerültem ide. Egyszerűen idehoztak - Rómába. Nem láttam, nem hallottam semmit, mert ládába rejtettek. Csak később elejtett szóbeszédéből tudom, hogy sok, igen sok háború esett közbe, mintahogy ez már rendes szokás az emberek között. Én azt gondolom, hogy a háború oka a klímában rejlik. Ahogy nem lehet örökös a napsütés és szélcsend, hanem szélvész kerekedik, felhő emelkedik, zápor szakad, hó kavarog, éppúgy az emberek lelke is, mint a légkör, vagy fölmelegszik, hogy kitörjön örületes viharban, vagy lehül, hogy érzéketlenül pusztítson páratlan kegyetlenségben. Szóval viharok támadnak az emberek lelkében is. Ez a háború. Elég az, hogy azután valami békét kötöttek, melyben engem hazaalkudtak a klasszikus földre, mert annak a Napoleon nevű Cézárnak vagy tisztjének nem volt joga engem innét elhurcolni... Úgy látom, minden kor mást ért jog alatt... Én, mint asszony, sohasem értem meg ezt a nagyonis szép, vagy rettenetesen gonosz szót, mert e szó értelmét még nem tapasztaltam. Csak annyit tudok, hogy szépségért, asszonyért ez a jognak nevezett erő sohasem mozdult meg. Az időkben mindig az erősebb cselekedte velem azt, amit akart. Meggyőződésem, hogy ez így volt mindenben és mindenütt.

- Most itt állok, emberek és korok fölött. Ezren és százezren megcsodálnak, mert állítólag értik szépségemet. Én meg most érzem magamat igazán elhagyottnak. Únom ez ezrek és százezrek bámulatát. Azt is hiszem, hogy az ilyen tömeghódolatnak csak férfi tud örülni; asszony soha. Én *únom*, mert asszonyi szépségnek *egy* ember kell, aki megéri, mert százezer férfi, ki csak bámul, kevesebb, mint egy, aki a maga módja szerint *szeret*, aki egészen az enyém, mint ahogy az enyémekek voltak azok a nagyok vagy hitványak, akikről az imént meséltem...

*

Sajnáltam, hogy Vénusz elhallgat, és éppen valamit akartam mondani, hogy férfihangot hallottam. Magam is hittem, hogy már megint Vénuszért jönnek és új történetet látok, saját szemeimmel. A férfihang halkán súgta:

- Szent Isten! - Signore... Azt hittük tegnap, kiment a múzeumból és itt felejtettük... Sacra famiglia! Ezen a széken virrasztotta át az éjszakát Vénusz előtt... Hiszen, nem mondom, szép. De mégis csak márvány. Legalább jól megnézte...

Megráztam gémberedett nyakamat, hogy újra mozogjon, mint a megrozsdásodott motor. Fölálltam. Azt hiszem, azt mormoltam a szobor felé:

- Köszönöm, Vénusz. Most már értem az asszony tragédiáját. A szépség tragédiáját...

Berto római módra, föltartott kézzel köszöntött, én meg észrevétlenül kisurrantam a sok idegen között, mert ma még kevésbé bírtam volna a lézengő amerikai Misseket meg a számokat kibetűző francia adótárost vagy anyakönyvest... Bizony még kevésbé bírtam volna, mint tegnap, mert találkoztam asszonnyal, ki nekem igen sokat gyónt meg, őszintebben, mint bármelyik más asszony, akit eddig ismertem.

LE VIEUX VAGABOND.

Kiszámíthatlan sok esztendőök előtt karácsonyfám alatt feküdt *Béranger* egyik chansons-kötete, szép Thouvenin ainé-bőrkötésben. Édesanyám tette oda. Nagyon kívántam magamnak Petőfi mellé. Franciául is tanultam, meg a dértől még meg nem csípett lélek nyugtalanságával rajongtam mindenért, ami atyafiságban áll a szabadság, haza, szerelem, költészet és más effélék fogalmaival, melyek elvesztése mégis csak egyet jelent a megvakulással. Nélkülök többé sohasem láthatjuk azt, ami *szépség*, amiért érdemes élni...

Akkor... Igen, akkor a mi pitymallodó fiatalságunkban másról ábrándoztunk, mint a ma sötétebb fűrtű fiai. A két-három évtizedes korkülönbség előjogán és örök törvényénél fogva mi is szembeszálltunk az öregekkel, de álmaink nem lelki tűzvészektől pirosodtak, hanem a törvényszerűen visszatérő virradat első pírjától. A mi álmaink nem voltak frivol és szenzációs regények, sem az erkölcsi mélységek és keresett hóbortok problémái. Önhittségünkben mi is győzhetetlen erőseknek képzeltük magunkat, de a nagy indulás kikötőjének hálásan szemeltük ki a tapasztalat *mólójával* védett helyet, melyet apáink szántak vitorláink kifeszítésére vagy bevonására. Szerencsések voltunk, egyszerűen szerencsések az *időkben*, a mi venyigéinket nem lepte el az irtó peronoszpora, a gyűlölet, nem ölte meg a gyilkos satnyaság, a dekadencia.

Már azon a karácsonyestén sokat nézegettem Bérangert. Akkor dehogy is akartam 16 éves fejjel világlapok szerkesztője lenni, - minden költőt, íróat leverő zseni, még csak diktátor sem. Beértem vágyakkal, melyeket nem tudtam definiálni. Beértem azzal a gondolattal, majd csak tanulok rengeteget azért a valamiért, amit kitárt szemekkel, kitárt karokkal várok. Arról álmodtam: majd csak engemet is lecsuknak a zsarnokok valamiért, ami az én hitem, az én meggyőződés. Nem tudtam, mi lesz ez a meggyőződés, de reményt adott, hogy csakis az igazság lesz. Gyerekesen féltem, hogy mire rámelegszik az élet dele, hátha kivessztek a zsarnokok! Alaptalan volt aggodásom. A haladásnak keresztelt visszaesés megszorította őket, csakhogy ma már nem mind járnak fejedelmi palástban vagy rendjeles frakkban...

Szóval, örültem az én Béranger-mnek. Mikor megkondult a dóm komoly és mégis édesszavú harangja és a szelíden kavargó hópihék közé hívogatta az embereket éjjéli misére, én már egészen elmerültem új könyvembe. Nem bírtam levenni szememet a könyv egyik metszetéről. «Le vieux vagabond». Öreg ember. Határkő mellett ül, útszéli ároknál. Nincs tovább. Olvasgattam:

Dans ce fossé cessons de vivre.
Je finis vieux, infirme et las...¹²

A kép szuggesztíve hatott rám. Újra vissza-visszalapoztam, ehhez a szomorúan szép metszethez. Annyiszor olvastam hozzá a verset, hogy mire elhallgatott a havas tetejű dóm komoly, édesszavú harangja, már fejből tudtam néhány sorát. Íme, még ma is tudom a végét:

Je vous aurais chéris en frère,
Vieux vagabond, je meurs votre ennemi...¹³

¹² Én már csak így, árokban patkolok,
Fáradtan, vénen, betegen...

¹³ Szerettelek vón', mint a testvért,
S mint ellenségtek halok ma én, a vén csavargó.

Azóta, hogy öregedni kezdtem és reménytelen napok virradnak rám álmatlan éjszakák után, képzeletemben megjelenik újra ez a régi metszet, fülemben zsong ez a pár verssor, mintha ezen a képen a magam lelkét látnám kuporogni az útszéli árok mellett.

A napokban a «vieux vagabond» újra kísértett nálam.

- Szabad!

Időelőtt megderesedett, elnyűtt férfi lépett be, hatalmas irattáskával hóna alatt. Íróasztalom mellől végigmértem. Kopott, letört, talán elsodródott ember, ki valaha jobb napokat látott. Ma annyira közismert típus, hogy első pillanatra értékelhetjük multját, szándékát, sorsát. A tömött irattáskára esett pillantásom és máris kimondtam az első szót, melynek kimondásához igazán edzett, kemény szív kell:

- *Nem...*

Azt akartam mondani: nem veszek semmit, sem könyvet, sem irodaszereket, sem teát... Nincs miből.

Mikor meghallottam fuldokló lélekzetét, a harmadik emelet vagy 70-80 lépcsőfoka után, mikor belenéztem a bánatos nagy szemekbe, ebbe a csodálatos két kérdőjelbe, mely annyit elmond abból, mit szégyenkezve eltakar, mikor bénítólag hatott rám az az elernyesztő szelídség, mely az urakból lett Hióbokból árad ki, nem bírtam befejezni a tagadó mondatot: nem veszek semmit. Nekem sincs miből... Fömlálltam. Zavartan köszöntem.

- Tessék helyet foglalni.

Tétovázott. Megtörten esett a székbe. Irattáskáját így sem eresztette el. Fájdalmas mosollyal magyarázta:

- Bocsánatot kérek, hogy leülök. Nem tartóztatom sokáig. De ma már legalább száz emeletet másztam - hiába.

Megkínáltam cigarettával.

- Köszönöm. Régen lemondtam.

Föltűnt szokatlan haloványsága. Az emberi alkonyat végzetes szürkesége.

- Szabad megkínálnom néhány csöpp ürmössel?

- Köszönöm. Nem élek vele. Hálás volnék egy pohár vízért...

Hozattam. Zavartan dadogtam:

- Mivel szolgálhatok?

Fakó arca elpirult deres halántékáig. Tudtam, ez a reménység derengése. Nehézkesen kibogozta irattáskáját. Aláírási ívet húzott elő. Fínom, merített papirosra nyomott prospektus volt, pompásan rovott betűkkel. Visszajáról is felismertem a mutatvány képeket: ni, ez a jáki templom pompás főkapuja..., emez a Kolozsvári testvérek fiatal Szent Györgye..., meg természetesen Mányoky nagyszerű Rákócziája... Íme, valami magyar Brunelleschi, magyar Donatello, - magyar Rafael alkotásai... Eszembe ötlött, hogyha ezeket úgy hagyta volna dolgozni a török, meg a labanc... Megakadt szemem az elegáns kék színben nyomott címen. Remek magyar művészettörténelem, parádés könyv. Az íven még egyetlen aláírás sincs.

Lehorgasztott fejjel, szégyenkezve hajtogattam: szeretném, de nekem kicsit drága...

Most már fakó homloka is kivörösödött. Értettem: ez már a csalódás pírulláma. Gépiesen beszélt:

- Tudom, kérem. Vártam. Megszoktam. Pedig - mi tagadás - a könyv nagy részét én írtam. Ma az ilyesmi nem kell. De hát van olcsó sorozat is. Csak azt nem mertem ajánlani válogatott ízléssel összegyűjtött könyvtárba... Közben könyvtáram felé pillantott, az én kis házi Walhallám felé, melyet jobb időkben emeltem magamnak menedékül.

- Akad... akad... Én minden könyvemet nagyon szeretem... Most már vigyáztam, hogy ne okozzak élesebb fájdalmat, mint amennyit éppen kell. Arca újra halovány volt. Kihúzott táskájából valami régi kötetet. Mintha kötését valamikor régen már láttam volna.

- Jól méltóztatott mondani. Én is *szerettem* könyveimet. Vannak emberek, - folytatta jámbor fufanggal - kiknek már csak a *mult* igealakja illik életébe. *Szerettem*. A mostoha ma kényszerít, hogy megváljak tőlük. Eladogatom. Pedig minden kedves könyvemtől a válasz nekem egyet ér temetéssel. Otthonomból kikísérem. Búcsúzkodom az utolsó estén. Tudom, soha többé vissza nem jöhet. Csak enni ne kellene ennek a hitvány embernek! Rossz ügynök vagyok. Nem az én mesterségem. A magam munkáit nem bírom kínálni, mert saját alkotásért keserves üzletileg könyörögni. Alamizna-íze van. Mások munkáit rábeszéléssel elhagyogtatni: ezt tolakodásnak nevezik... Nem megy. De van itt egy könyvem saját leépített könyvtáramból. Nyomorúságomban válok meg tőle... Talán bekerülhetne abba a szép könyvtárba. Megnyugvás volna nekem, ha méltó helyre kerül. Annyira szerettem a jó öreg Bérangert... Szép metszetekkel illusztrált kiadás.

Felém tartotta a kinyitott könyvet. Ugyanaz a metszet. Le vieux vagabond...

Nem volt lelkieróm bevallani, hogy ugyanezt a könyvet egy emberöltő előtt karácsonyra kaptam. Kifizettem. Most két példány van belőle... A megváltott könyvet legott beállítottam ikerkönyve mellé. A két Béranger egy emberöltő után nálam találkozott; mennyi történt azóta, hogy először szétváltak!

Látogatóm csüggedten nézett utána; én meg nyitva hagytam könyvespolcom függönyét. Hadd lássa, míg nálam marad, ne takarja el a szemfedő régi barátját, míg el nem ment tőlem.

A csöndes ember még nem nyúlt a kirakott pénzhez, mintha bánná a vásárt. Én szerettem volna könyvét is visszaadni neki, a nélkül, hogy a pénzt visszaveszem. Hallgattunk, egymásnak hallgattunk. Ő törte meg ezt a néma beszélgetést.

- El kell mondanom húsz évet életemből. Kérem, ne ijedjen meg. Amit mondok, rövid, mint a távirat. Így többet lehet vallani, mint háromkötetes naplóval. Habent sua fata libelli. Ha ebben a könyvben föllapozza a «Vieux vagabond» képét és dalát, jusson eszébe az a szegény ördög, kié valaha ez a könyv volt...

- Sejtji, hogy ez a húsz esztendő 1914-1934 közé esik. Két szép évtized embermiriádok életéből. Élmények, ambíciók, alkotások két évtizede lehetett volna, mint ahogy nem volt. Csalódások, abbanhagyások, oktalan megsemmisülések húsz éve lőn. Ma már ez is mindegy. A fiatalok beletanulnak, hogy a «NÉANT» nem pont, hanem állapot.

- 1914. június 9-e volt, érettségim évfordulója. Hárman ültünk együtt törzsasztalunknál, a tavasszal kihordott, aszfaltra varázsolt «kertben». Három férfi élete delén. Nem voltunk atyafiak, de a vérségnél erősebb szálak kötöttek össze. Egyik szál pozitívum volt: az iskola padja, melyen 12 esztendőt róttunk egymás mellett. A tanulás évei bizonytalanságának bájos biztossága volt ez a pozitív emlékközösség. Hiszen az ifjúság valami szétfolyó délibábért tanul az élet harmadán, negyedén át. Jó neki, mások gondolkodnak helyette, egyszerűen teaurálja mások gondolatait, akár apa-anya, professzor vagy tankönyvíró adakozza azokat. Egyszerűen nem bántja a konkrétum gondja, a *quo vadis* problémája. Hiába erőlködik a pár-éves gyümölcsfacemete, hogy öklömnyi piros almát teremjen: egyszerűen nem megy. Ma már az ifjúság *akar* gyümölcsöt leadni, alul marad a növénnel szemben is.

- Az úr, a vacuum vitae, a lélekben először az érettségi után jelentkezik, másodszor akkor, midőn a rektor kezét nyújtja és azt mondja: doktorrá fogadom...

- A másik, a vérségnél erősebb kapocs köztünk negatívum volt. Az a tény, hogy egyenlő adottságok mellett nem álltunk egymás útjába, tehát az élet nem termelhetett közénk érdekellentétet, mely a barátságok megőője. Ugyanaz volt szülővárosunk; együtt jártunk társaságba, - néha-néha ugyanabba a temetőbe néztünk be. Egyforma volt módunk, szokásunk, nézetünk. A negatívum szeretetteljes kötelékét biztos csomóra kötötte az is, hogy Miklós mérnök volt, Imre gyáros, én könyvmoly, tanár, irodalom- és történelem-szakos. Szóval, nem kontárkodhattunk egymás pályájába, sem verseny, sem protekció, sem más efféle ostobaság, hangulatrontó, barátságot mérgező véletlen révén. Kérem, még nő sem férközött közénk. Meg tudtunk osztozni az enyém-tiéd között. Nem kell hozzá más, csak a legártatlanabb bájital, az izlés különbözősége.

- Akkor is, 1914. június 9-én, összeálltunk egy pár szóra. Tizenöt év előtti dolgokat emlegettünk. Érettebb férfiak kedves témái régi tanáraik furcsaságai. Bencés-gimnáziumot jártunk. Eszünkbe jutott, hogy az öreg Páter Lucián még külsejében is utánozta Czuczor Gergelyt... hogy Páter Bonifácnak mi adtunk jelest minden szemeszter végén a házából, mert ebben a szakmában kitűnően haladott, hogy a fiatal Páter Martinusra ráfógtuk, hogy mint kapitány fogja végezni, mert mikor könyvtárával áthurcolkodtattuk másik cellába, kódexei mögött vívókezyűt és egy palack eau de Cologne-t találtunk...

- Azután tervezgettük nyaralásunkat.

- Miklós elmondta, hogy Zermattba készül, fölmegey a Mont-Cervinre. Szerelmes ebbe a csodaszép hegycsúcsba. Nem is fog feleség után nézni, mert lelkileg független akar maradni. A házasság az élményeket letarolja. A legényélet kalandregény, a házasság csak Marlitt-novella, vagy ha mozgalmas, francia dráma. Imre, a gyáros, fiatal párjával Dinard-ról ábrándozott. A szerelemhez csak a tenger illik; mind a kettő szeszélyes és végtelen. Én meg valami kis tiroli falut emlegettem, hol nappal a hegyes, vöröscserepes templomtorony, éjjel havas ormok néznek be ablakomon. Ott fejezem be új könyvemet és 1915. június 9-én már névjeggyel jelelem meg helyemet, mely névjegyem ott díszel: «egyetemi magántanár».

Szóval indulásunk síma, kiegyensúlyozott volt, jó start.

- Húsz esztendő... Kettő közülünk már befejezte. Isten tudja, melyikünknek van igaza.

- 1914. augusztus 1-én mozgósított a világ. Ezt a közönséges katonai frázist használok *sans phrase*. Nincs jobb. Ebben a szóban benne van az emberiség minden tragédiája. Megkezdődött az asszonyok árvasága és romlása, a férfiak nyomorúsága és pusztulása. Megkezdődött a nagy tagadás kora, mikor megtagadtuk mindazt, amit naiv idők emberiség és emberiség vagy emberség jeligéi alatt hazudtak nekünk. Föltévedtem Miklóshoz búcsúzni. Ő tüzér volt, én gyalogos. A filozófusok mindig gyalog járnak...

- Őt már nem találtam. Az asztalon csak búcsúlevele feküdt: «Megrettentem önmagamtól. Azt hittem, bátor vagyok, mert bányákban, gépek közt, hegyormokon szembe mertem nézni a természet erőivel. *Emberrel* nem merek szembenézni. Tegnap, mikor behívómat kaptam, éreztem, hogy nyomorult gyáva vagyok, gyáva az emberekkel szemben, kiket meg kellene ölnöm. Én hazámnak építeni akartam. Most hazám haló poromat követeli, mikor az a meggyőződés, hogy hazám is nemcsak porszemeket fog veszteni, hanem több röögöt, mint amennyi veszendő fiainak elég volna sírhalomra... Tehát mindegy, mikor fejezem be. Holnap, vagy egy esztendő múlva, vagy három-négy év után. Én tehát *ma* megyek. Azért megyek, mert tisztán látom, nem is lesz érdemes túlélni ezt a háborút. Én vagyok talán legelső elesettje. Igazán *elestem*, a szó legszorosabb értelmében. Éljetek boldogul, mint amilyen boldogtalanul végzi Miklóstock.»

- Szegény fiú... Nem tudom, meghibbant-e, addig túlságos jó dolga volt-e. Vagy talán volt néhány uncia igaza is. *Akkor* azt hittem, hogy *gyáva*. A második eset után, amit elmondok, hinni kezdtem, hogy valami parányi igaza is volt. Bizonyos, hogy túlságos símán indult élete és ezért az első nagy zökkenőnél *kiesett*.

- A második eset Imre sorsa.

- Köznapi dolog. Nem kellett kardot kötnie. A véletlen volt az ő életének tábornoka. Mikor behívóját kézbesítették, kisietett dolgozószobájából átvenni a parancsot. Megcsúszott a parketten, lábát törte. Sánta maradt, otthon maradt. Gyártott és gyártott, amihez nyúlt, arannyá változott. Ahány menetszázad ment, neki annyi ezer aranyat ért. Élt. Míg mások könnyeztek, ő nem felejtette el a mosolyt. Pedig derék, igaz, jó embernek ismertük. A néha hazanéző, lesóványodott bajtársai - szabadon Jókai után - elnevezték Fortunatus - Szerencsés Imrének... Jött 1918 a négy és félesztendei zivatar utolsó villámlásaival, dörgésével. Jött a vihar után nivelláló szélvész, hogy ledöntse azokat, akik állva maradtak szanaszét, mint a tarolt irtás szélén meghagyott fák. A nagy vágatás után vele ez a széldöntés végzett. Arra ébredett, hogy évek lázas üzeme után többé nincs munka. Palotája parkettjéről, melyen elcsúszott, bevonult a ház egyik udvari szobájába. Mindenhez hozzáfogott, de mindennek éppen az a vége akadt a kezébe, ami éppen a *vége*. Az új háztulajdonos a mult hétre tűzette ki kilakoltatását a házbér miatt...

- Szomorú vendégem megtapogatta kabátja zsebét.

- Íme, itt a búcsúlevele. Csak egy pár szó: «A szerencse éppen olyan véges teremtés, mint jómagunk. Ha egyszer meghalt, nem lehet föltámasztani. Összeroppantam. Én is megyek. Imre.»

- Ennek is túlságos símán indult élete. Az *első* nagy zökkenésnél *kiesett*. Igaz, húsz esztendő után, de mégis.

- Én megmaradtam. Sorsom a *rendes* kopás.

- 1914. augusztus elsején én is otthagytam katedrámat. A tiroli csöndes falu helyett, hol életem nagy művét akartam megírni, Lemberg alá vándoroltam nyaralni, a 42 embernek, hat lónak szánt alkalmatosságon. Főhadnagyom a pár év előtt megbuktatott tanítványom volt. Isten áldja meg emlékét, mert egész ember volt. Azzal fogadott: Nos, öreg, kell-e tudni Csokonai Vitéz Mihály vagy Baróti Szabó Dávid, meg hogy is hívják őket, klasszikus munkáit? Kell-e gót, meg a román stílus fejlődését fejtegetni? Ideg kell, öregem, jó, tűzálló ideg acélsodronyból... Kell egy kötetnyi türelem, három kötetnyi bizalom és egész könyvtár a jó szerencse Elzevir-kiadmányaiból... Bajtárs, nekem volt igazam, mikor megbuktam. Neked nem volt igazad, mikor megbuktattál. Megbuktunk a civilizáció bonyodalmas tananyagából...

- Isten áldja meg emlékét. Mindenképp jól levizsgáztam, amit főhadnagyom mondott. Idegeim rendben voltak. Ez vala jó örökségem derék magyar apámtól, áldott édes anyámtól. A türelemből jelest érdemeltem. Ahány bajtársam elment mellőlem, annyi fokkal lettem én szerényebb. A bizalmat ajándékozta ez a hanyag tanítványom, kinek jósága, életrevalósága, keménysége rám is átragadt. A jószerencse annyi bőkezűséggel látogatott meg, hogy az *egész* nagyidő alatt két napra sem eresztettek haza. Ha golyó ütközött belém, sietve kisiklott a könyökömön. Ha bacillus tapadt hozzám, tőlem pusztult el a szegény, nem én - tőle. Jó volt ez így, mert aki abból az emberpokolból hazavetődött, csak jajkeservesen kopogtatott be újra kapuján. Csak egyetlenegyszer sírtam nosztalgias könnyeket: mikor a Gyóni Gézától búcsúztunk, a havas mezőkön...

- Természetesen nem vagyok magántanár. Ott, a világ útszéli árkában nem volt tintám könyvem megírni. Krasznójarszk körül pedig befagyott kicsit a gondolat is.

- Hazajöttem. Levettem a pecsétetes zubbonyt. Átöltöztem újra tanárnak. Fölmentem a katedrára, mert hittem költőkben, írókban, művészekben. Majd csak adnak valami tanácsot a további életre. Régi, dicső kenyéradó gazdám bölcsen, igazságosan rámparancsolt: maradj helyeden. Az apostol nem fél, hanem *tanít*. Amit átmentesz kultúránkból zsenge lelkekbe, a jövő esztendő kövér aratása léssen. Hát csak tanítottam.

- Valamelyik napon *új* gazdám rámizent: boldog *új* esztendőt. Tág a világ. Nincs szolgálat, tehát nincs fizetés, nincs nyugdíj, mert hiába temetett *itt* apám, szépapám, meg a többi. Mi valahonnan Zalából származtunk ide...

- Semmi baj. Visszamentem régi gazdámhoz. Megesett a szíve rajtam, de mint ez már szokás a fölösleges emberekkel szemben, szomorúan kitessékelt... Úgymond: a föld elfogyott lábunk alól, a kenyér elfogyott a szánktól... Több a tanult ember, mint a termés ígérete... Hát a tudást is métermázsában kell ma kifejezni! Menj csak szépen vissza, majd kiverekeded igazadat, mert hát a törvény, a jog, meg a többi... Különös, erről a két fogalomról az emberek legtöbbit akkor beszélnek, mikor fogalmuk sincs ezek lényegéről. Nem akarják észrevenni, hogy a törvény az erősebbek páncélja, a jog a szerencsétlenek meztelensége. Menj neki a törvénynek, ennek a rejtekfolyosókkal fölszerelt vasbeton-erődnek pusztá kézzel! Menj neki a jognak, ennek a minden szeánszon megidézett testetlen szellemnek - pusztá kézzel...

- Ötven esztendő lettem. Tető nincs fejem fölött. Holnapra nincs betevő falatom. Bajtársat nem választhatok, mert a magános ember könnyebben bujdosik. Ezért lettem én is «vieux vagabond» az árok peremén. A *mi* generációnkat a korunk tette vieux vagabonddá... Aki *ma* ötven és nyolcvan között van, mind így csavarog az élet országútján. Hajléktalanul, gondbattyúval bandukol tovább, amíg bírja, amíg le nem bírják. A mi hármunk sorsa igazolja, hogy aki egyenes pályához szokott, vagy nem érhet a pálya végére, vagy árokszélre kerül.

... Vígasztalni akartam, de a szó megakadt torkomon. Fölkeltem; kivettem a két egyforma Béranger közül egyik kötetet. Visszaadtam neki a magamét, melyet valamikor régen karácsonyra kaptam.

- Ugyan kérem, fogadja el tőlem emlékül...

Kedvesen, bánatosan mosolygott.

- Köszönöm. Néha a vieux vagabond is akad árnyékos helyre. Ezt a könyvet nem adom el soha...

Fölállt. Ment. Még egyszer visszafordult és halkán beszólt:

- Bajtársaim közül az első - *jós* volt. Kitért. A második gyöngé volt. Kitért. Itt vagyok én, a harmadik... Ne féltsen. Az ajtóközben megmondom, miért nem kell engem féltetni...

- Kérem, nem az útszéli árok a fő, ami előttünk van, hanem az *út*, mely mögöttünk van... Szép egyenes fasoraival, estente hívogató, fényes ablakaival, - perzselő napjával, arcotverő záporával. Csak le kell verni a port a sarukról: az útszéli árok fűszálai nagyon jól tisztítják...

Elment. Nálam hagyta az ő igazát. Kinyitottam a könyvet és nézegettem a vieux vagabond képmását, - sajnáltam, mint sok évtized előtt, mikor éjféλι misére hívogatót a harangszó...

FÉLLÁBÚ EMBEREK.

Augusztus Afrikában. Nem kell e két szó olvasásánál megtörölni a homlokot. Afrikában a hőség nem riaszt. Itthon kínoz a dolgozó-szobában, hol beraktározódott a fülledtség a sok írott papirosba. Itthon kínoz a város utcáin, honnét beoson hozzánk a kulcslyukon is, mint sóhajtással, gonddal, porral, csírákkal telített pára. Afrikában, Carthago tájékán lejönnek a magasból a kristálytisza, szűziesen fehér napsugarak. Beletáncolnak a tenger csillogó, hűvös rythmusába, mely ma is éneklí azt a keleti, mindig tompa, de mégis mindig új változatú dalt, aminek hangjánál Hannibal zsoldosai álmodtak leomló Rómáról és a Scipiók légioi Carthago zsákmánykincseiről. Éneklí ugyanazt a bölcsődalt, melynél csillagos éjszakákon észak gót hordái gyermekké szelídültek. Ennél a dalnál tanultak új és új édes mosolyt azok, akik e sok-sok veszni temett férfiúnak mosolyogtak azért, mert e férfiak vért ontottak vagy vért adtak. Azután jöttek messze keletről barna ábrázatú, komoly szemű emberek, jöttek onnan, hol ez a fehér napsugár születik, visszanéztek az elhagyott napkeletre, mely pedig velük jött, visszanéztek, de maradtak a hullám partján, mely hullámot ez az agyafúrt, kapzsi emberiség sem bírta még körülpalánkolni, az enyém-tied-övé vagy helyesebben a tied is enyém törvényei szerint. Mert a tenger csak megmarad Utópia-országnak, hol tökéletesebb a szabadság, mint a legelhagyottabb talpalatnyi földön.

Ez az afrikai napfény a legízlesebb, a leggazdagabb divat leánya. Ha kiszáll a tengerre, ezüstös fátyolruhát ölt. Ha fölbolyong a hegyek közé, violás kékbe öltözik. Hogyha éjjel meglátogatja a kancsal holdat, vörös misztikumból szóttaset vet magára, mert ez illik az éjszaka titokzatosságához.

Bizerta felől szellő legyint, üde esti hűvösség. Isten tudja, mi ez a hűvösség, vagy mi a forróság. Érezzük, hol van, de nem sejtjük, hogy valósággal micsoda. Rámondjuk: a fizika törvénye, de csak a törvény betűjét ismerjük, nem a szellemét.

Az auto szelíd dombok között, pompás aszfaltozott francia utakon szalad. A hallgatag arab soffőr, kinek tarkóján ül kackiás piros feze s kiből éppen csak e fezt látom, elegáns kézmozdulatokkal csavarint a kormánykereken. Lehet, hogy ő már valahol a Champs Elisées-n tanulta e mozdulatot, de lehet, hogy dédapától örökölte, kik valamikor messze napkeleten ugyanilyen kézmozdulattal fordítottak egyet tüzes paripáik gyepplőjén.

Elfelejttem, hogy autóban ülök, elfelejttem a húsz századot, mely kényelmemet megjavította, életemet megrontotta. A biblia korát élem. A pálmafák alatt tevék delelnék és kérődzének. Kíváncsian nyujtogatják csunya faraó-fejüket felém, de kíváncsiságukban nem gondolkoznak sokat. Nekik mindegy, *ma* van-e vagy ezer esztendő *tegnap*. Elég nekik a forró sugarak ellen néhány pálmaág, - elég nekik az életiga békességeihez egypár kiaszott fűszál. Boldogok, mert nincsenek jelszavaik, nincsenek vezéreik, - szóval boldogok, mert nincsenek boldogítóik. Íme, a bibliai boldogság...

Szamarak baktatnak szembe, türelmes, közömbös csoportokban. A mi lázas sebességünket elintézik fülük hegyezésével, egy-egy farklegyintéssel. Hátukon mohammedán asszonyok. Így menekülhetett valaha Miriám, karján a kiseddel, és a kised a jámbor szamar hátán is elért évezredek millióinak szívéhez, az egész emberiség életének legfontosabb mértföldkövéhez. A mozlem asszonyok letakarták arcukat. Két sötét szem fekete éjszakája az egyetlen nyitott ablak a csukott házon... Nem látjuk a gazdát, aki benne lakik, nem látjuk a lelket... Nem sejtjük, tavasz van-e rejtett orcájukon, vagy már hervadó ősz; boszorkányosan szépek-e, vagy pedig már boszorkányok... Ez is bibliai boldogság, mert jó mit sem sejtteni.

Jobbra, a tenger felőli kis gyöpösön flamingók merengenek féllábon. Minek két lábra állani, mikor egyen is lehet... Szép ez a békés igénytelenség...

Köröskörül ezüstveretű tengersík, a másik szögletből a mennyország kék színei között fehér arab városok álmodoznak. Köveik világítanak, mintha magukba szívták volna századok minden napsugarát. Ezek a kövek is csak utánozzák az embert: alkalmazkodnak. Mindegy nekik, kinek szolgálnak. Valamikor Dido idejében a Bál templomának homlokzatát támogatták, azután a civis romanus ült rajtuk az arenákban, majd keresztény vértanúk ereklyéit rejtegették. Ma ott fehérленek a mecset párkányán és ha lefordulnak, elszegődnek a tuniszi francia bár küszöbének. Habent sua fata...

Gondolatban nagyot zökkentem, mint ahogy mindig zökkenek, hogyha filozófok dolgokról, miknek semmi közük a valóságos környezethez. Az autó az út közepén megállt; az arab soffőr szelíd mosollyal és kifogástalan franciasággal jelentette, hogy a tengelyről leperdült valami csavar. Elvesztettük. Mosolygott hozzá, mintha valami nagyon kellemeset mondana. Bizony meg kell várnunk egy-egy ismeretlen autót, hátha azoknál van fölösleges csavar, vagy mulassak itt magamban, gyönyörködjem a «beau soleil, bellevue» szépségeiben, ő visszagyalogol, míg meg nem találja, amit elvesztettünk. On n'est jamais seul. Ez a bölcsesség forrása. Keleten, aki egyedül van, bölcs, mert hallgat. Önmagukkal csak a megszállott emberek beszélgetnek.

Alkalmazkodtam én is. Emberem gondosan lepeckelt kabátjáról minden porszemet, hiú gondossággal összehajtotta és magára kerítette porköponyegét. Készült az autó alá befeküdni. Én meg kontempláltam: aki megáll, azt eléri a maradiság. Elért egyik baktató számár, melyet réges-régen megelőztünk. A példa kényszerít: a számár látta az autót állani, hát ő is megállt. Csak követte az embert, aki öntudatlanul is azt teszi, amit a másik embernél látott. A derék állat hátán asszonyosan, oldalt előre könyökölve ült az arab paraszt. Az volt, afrikai szántóvető és valahogy nem illik rá a «paraszt» szó. Félre álltam, mintha szégyenkezném, hogy Carthago és Bizerta között az álmodó, lassú kelet elért engemet, a rohanó, ideges nyugatot. Az arab a számárháton nem mozdult, halkan egypár szót váltott a soffőrrel. Ide-oda percegtek az arab szavak, mint mikor a futóhomokot sercenne simítja a szél. A sercegő porszemek - úgylátszik - egyszersmindenkorra leülepedtek ezeknek a népeknek torkába. A számár gazdája félkézzel cigarettát sodort, rágyujtott, azután motoszkált az általvetőben és átnyujtotta a soffőrömmek a csavart, melyet imént elvesztettünk. Az én emberem szó nélkül az engedetlen autó alá feküdt, szedelődzködött, csavart, javított. A másik eddig nem vett rólam tudomást, csak rám nézett. Fekete szemében csillant valami, nem tudom, a szívesség kedves elégtételének sugara: segítettem. Én találtam meg... Vagy e csillanás talán a lebecsülés gúnyos föl-villanása volt: Íme, fehér *európai*, ha én nem vetődöm erre szegény számaramon, órákig állhatsz itt *Afrikában*. Ugy-e, a kultúra még nem minden... Kell valakinek jó szeme, becsülete, az ember, ki gondolkodik és segít... Gondoltam valamit, megcsörgettem pár frankot az arab felé. Méltóságos fejbólintással utasította vissza, büszkén, mint a pusztá arisztokratája. A soffőr kiszólt az autó alól:

- Monsieur, azt mondja, ő csak megtalálta, amit elvesztettünk. Visszaadta, ami természetes. Ezért neki nem jár semmi. Ha kereskednék, akkor joga volna haszonra. Ő nem ad el és nem vesz. Talált és visszaad...

E hosszú tolmácsolást az arab, ki hiszen egyetlen szót sem szólt hozzám, újabb fejrázással megerősítette. Feléje fordultam és mert francia birtokon járok, franciául köszöntem:

- Merci infiniment.

A másik:

- Français?

A kérdés rövid volt, hát lakónikusan válaszoltam:

- Nem. Magyar.

Egyszerre barátok lettünk. Lezökkent szamaráról. Csak most láttam, hogy falába van. Hozzám bicegett és végig mért. Hiszen fogalma sem lehetett, merre van az én hazám, miféle szerzet az én nemzetségem, de megnyugodott abban, hogy én nem vagyok francia. Hibátlan államnnyelven kezdte, komolyan, lassan, okosan:

- Monsieur, örülök, hogy meg van a csavar. Nem lett volna kellemes, ebben a forrásban így az országúton lézengeni. Tetszik Önnek Tunisz? Ugy-e, Sidi bou Said pompás!? A tenger... a hegyek...

- Elragadó. Csodaszép... De hol hagyta a lábát?

- A Champagneban, uram, - a nagy háborúban. Egy divízióban szolgáltam a blihdai berber lovassággal. Azok Algirban vannak. Én tuniszi vagyok.

Szelíd, de keserű mosoly surrant végig dióbarna, szép metszésű arcán. Mintha őszbe csavarodó fekete szakállára is esett volna mosolyából valami derengés.

- Mi már ilyen féllábú familia vagyunk. Kiszmet. Apámnak, nagyapámnak is csak féllába volt. Kettővel születünk. Egyiket valahol le kell adnunk. Kiszmet.

- Apja, nagyapja is?

- Monsieur... - kicsit hallgatott. - Ők nem *európaiakért*, - európaiak *ellen*. Nem franciákért, - az idegen légió ellen. Ők is lovasok voltak, mint én. - Itt keserű mosollyal végigsimogatott szamara sörényén. - Nagyapám Bréard generális ellen 1881-ben. Apám Cas-el Sad előtt... Én - valahol messze, a Champagneban.

- Sajnálja?

- A magam lábát sajnálom. - Keletre bámult, a vakító fehér napba. - Apámét, nagyapámét - nem.

- Nos, de pompás város Tunisz. A Kashbában sok az üzlet. Van kitűnő ivóvizük. Nagyszerű utaik. Allah itt maradt mindannyiunkkal...

Hátat fordított és szamara felé dőcögött. A soffőr, ki eddig szótalánul dörzsölte benzines rongyával olajpecsétet ujjait, hirtelen a szamar mellé ugrott, hogy a béna arabot vállával, izmos markával fölsegítse. Fölzökkent. Oldalt könyökölt. Cigaretta sodort és néhány krákogó hangot hallatott. Nem tudom, a másíknak köszönte-e a segítséget vagy szamarának magyarázta-e az útírányt. Pár lépést közvetlenül az autó mellett baktatott, az én emberem meg igen lassan hajtott, hogy lépést tartson a szomszéd állat baktatásával. Az arab halkán, mintha maga elé mormolna, francia nyelven motyogta:

- Vannak népek, melyeket a sors arra kárhoztatott, hogy *más* népért éljenek és haljanak. Vitézek vagyunk, mert nem lehetünk mások. A vitézséget úgy örököltük, mint az apánk ábrázatát, anyánk szemét. Nem lázadunk, mert a büszkeséget úgy örököltük, mint a nyomorúságot. Kiszmet. Vannak népek, melyek vesznek tőlünk. Szívesen adunk, még magunkat is adjuk, de szívünket nem szívesen. Ha Monsieur ebből a fajtából való, megért. Ha nem, - akkor *salem*.

Az autó hirtelen sebesen robogott. A jó arab szamarával egyre fogyott, fogyott a ragyogó országúton, eltűnt, mint gondolata. A távolság mindent eltüntet, óriás hegyeket, gondolatokat, sóhajokat egyaránt.

Arab városkán gördültünk keresztül. A soffőr valami arab kávéház mellett újra lassabban hajtott, hogy az idegen lásson, halljon, tanulmányozzon. A kávéház előtt rozoga székeken őszülő arabok álmodoztak. Turbános, fezes fejük egymás mögé sorakozott, mint a régi, kopott fejfák a perai temetőben. Ki nargilet szopogatott, ki belebámult a török kávé sötétedő kis csészéibe. Minden ember a testet öltött messzeség, - a gondolatok messze keleten, nagyon messze tőlünk... A fehér házikóból tompán hangzik a muzsika és ének. A kézi dobok ütemes kongatása, - a kavargó síp mámoros tárogatása, - a kis ércsendítők kattogása, - néha közbe egy-egy pendülő húr, mintha csöndes élet fonala pattanna el. A szoprán orrhang kiszivárog, majd kiömlik az alacsony ajtón. Valaki énekel, sivító, elhaló, majd lázadó, - mégis harmónikus, érthetetlen dalt. Érzem, a szívét énekeli. A keletet énekeli, a mesévé vált embert.

Nem értettem sem az ének szavait, sem a melódiát, de a sánta arabra kellett gondolnom. Egyszerre ismerősnek tűnt a misztikus zene, a szívet markoló énekszó. Értettem, mint ahogy megértem a felkerekedő szélvész süvítését, mely ösmeretlen tájakról szabadul és hirtelen elül, - mint ahogy megértem a hirtelen föltozuló felhők felől dübörgő morajlást. Ismétlem magamban:

- Vannak népek, melyeket a sors arra kárhóztatott, hogy más népért éljenek és haljanak...

A HANGOK TEMETŐJE.

Ragyogó januárus. Az a fagyos meleg, mely egytestvér a tavaszi napsugárral, hiszen ugyanaz a bátorság, ugyanaz a jóság, akarat és ambíció sugárzik mindkettőjükből, ami csak az egészséges fiatalság erénye. Ugy-e, - azt hiszik - pongyolaságból vagy az «újszerű» divatos kereséséből írtam le a paradoxont, a «fagyos meleg» lehetetlen fogalmát. Nem, én ismerem *ezt* a meleget. Mikor a talaj ropog a fagytól, de ebben a roppanásban benne van az élet hangos ígérete, mert a halál mindig *néma*. Mikor a fákon a zöld levelek helyett fehér gyöngyök csillannak és a hó tépett patyolata dereng, a télnek kinyílt akácfürtei. Ez köröskörül a fehér virágzás illúziója. Mikor a fény azon a bűvös nyelven, melyet csak a választottak értenek meg, szuggesztív erővel rezgi: *élet! élet!* Hát ez a *fagyos meleg*. A verőfényes januárus ennek a csodának édesapja.

Ezen a januáriusi napon Bécs felé robogott a vonat. Messziről jöttem, valami boldog országból, hol nem tudták, mi az, küzdeni, szenvedni és a becsület szenvedéseiért elítéltetni a «Justizmord» kérlelhetetlenségével, csak azért, mert részrehajlók a tanúk és a bírák. Nem szép ez a közeledés a nagy városokhoz, hogy a mezők és berkek szűzies ölen felbukkan az első ízléstelen hirdetési tábla. Hol a viskók sírdomb-nagyságú kertjeiben összetömörül a létért való küzdelem zöldségtermelés formájában. Hol derengő, barátságos tornyok helyett gyárkémenyek sorakoznak, mint kiégett erdők megmaradt, feketéllő szálfái. Hol végeszakadatlan területeken eltaposott gyöp, felburjándzott kóró, szénpor és mészhalom között rendetlenkednek a kövek, téglák, deszkák, gépalkatrészek tömegei, melyek között kegyetlenül és elhanyagoltan jár körül a realizmus és bánatosan lappangva bujdosik a gond. A nagy városok közelében még minden csak félig kész, kérdőjeles élet, kérdőjeles alkotás, mert semmi sem tudja megmondani: hová, miért? - Itt még kora reggel van, hol nem végezték el a takarítást.

Kibámultam a szakaszból. Hosszú, nagyon hosszú raktárak mellett zakatoltunk tova. A vonat ablakaiból át lehetett látni a palánkok felett. Csodálatos kép: a havas földön csupa harang, egymás mellé rakva, kisebbek, nagyobbak. Szótalan, szomorú, szép harangok százával. Ezek a harangok is a háború elesettei. Most, ezen a csodaszép januáriusi reggelen mégis volt valami megkapóan szép ebben a sivár, körülpalánkolt raktár-udvarban. Minden harangon fent ragyogó hősüveg. Aztán kisötétül a domborúságuk nyáron koromlepte bronzteste. Alul a hópelyhek és a zuzmara újra kirakták a domborműves felírásokat. Az egyikben e felírás mint csillogó ornamentika, a másikon mint gót vagy rovátkolt rovás beszél el valamit. Igen, ezek a sírfeliratok. A harangok neve, születési éve, némelyiknél életcéljuk és tetteik... Szóval, igazi sírfeliratok. Valahogy a katonai temetők jutottak eszembe. Ott is épp ilyen egyformák egymás mellett a sírkeresztek, mint ezek a harangok. Egyformák, legfeljebb egyik kisebb, a másik nagyobb. Az egyik csak közlegény volt, a másik kapitány, - az egyik földhözragadt szegény, a másiknak tellett magasabb, keményebb tölgyfakeresztre...

Ez itt igazán a becsület és jóság temetője. Van-e a haragnál jóságosabb és nemesebb? Nincs. Minden vétkezik: a fal, a csákány, a bot, az eke, a gép. A harang soha. Fölemelkedik az emberek feje fölé, mint az igazán nemes lelkek. Ha megkondul, sohasem mond hazugságot, mindig a legjobbat akarja. Hogyha hívogat, csak azt mondja: ne kételkedjétek. Hogyha temetésre szólít, őszintén, minden emberi könnynél, minden frázisokkal ékes búcsúztatónál őszintébben, halálos komolysággal, földöntúli ünnepélyességgel búgja: Isten veled. Ha tüzet vagy vést kiált, önzetlenül mondja: vigyázz! segíts!

Oh, a harangok a férfias erő és a leggyöngédebb poézis, - a bátorság és a jóság édes gyermekei. Most itt nyugosznak, hallgatagon. Elestek a háborúban. Évszázadok gyilkos küzdelmeiben sohasem jutott eszébe a legmortalócabbb hadvezérnek sem őket a tűzbe parancsolni, a

modern korban ok és cél nélkül őket is fölládozták az emberek, ezek a mindent kockáztató szegény, végtelenül elszegényedett emberek.

Én minden temetőbe be szoktam térni. A temető nem néma, nem az elhagyatottság tanyája. Épp olyan beszédes és érdekes, mint az élő falu és az élő város. Külön falu a faluban, külön város a városban. Ott is él valami beszédesen: él a *mult*, él ígéretesen, él reményteljesen, él csüggedten vagy letörten, de él a *mult*.

Ide is be kellett térnem.

Egy óra múlva már kopogtam a sivár raktár kapuján. A kapu nagysokára keskenyen megnyílt és a keskeny résen kinézett az őr. A gyűrött, az elnyűtt ember. Időviselt, színehagyott, ráncos volt az ábrázata, mint színehagyott bekecse. Barátságatlanul kérdezte, mit akarok.

- Be akarok menni a harangokhoz.

- Nem lehet. Ott a tábla: idegeneknek tilos a bemenet.

Olyan nincs. Hát lehet valaki idegen a harangoknak? Azok egykoron mindenkire szólak, mindenkit szerettek, sohasem válogattak: ez ismerős, ez idegen. Amíg megszólalhattak, csak a jószág demokraciáját, a béke nemzetköziségét hirdették. Pénzdarabot nyújtottam az öreg portás felé.

- Mindent lehet. Csak nem szabad bürokratának lenni, papiros életet élni.

Az öreg tekintete rám meredt. Valamiben kételkedett, alighanem a józanságomban. Azután vállatvont. A pénzdarabra esett pillantása. Hirtelen odatartotta markát és vörös, fagyos tenyere becsapódott a kis érc fölé. Nem vágta zsebre, markában tartotta, hogy érezze, hogy ezen melengesse kezét. Előttem topogott a sikos talajon. Megállt a harangok között és szomorúan mormolta:

- Ezek sem repülnek zöldcsütörtök glóriája után Rómába! Nincs többé harangjárásuk...

Hirtelen lehajolt és vörös kezével az egyik harangról lecsiszolta a havat. Az odatapadt zuzmara nehezen vált le, lecsapdosta sapkájával. A betűk egymásután kidomborodtak:

«DE PROFUNDIS CLAMAVI AD TE, DOMINE.

PS. 129. 1.

FECIT GEORGIUS SILVESTRIS.

KOCSÁRD. MDCLXXV.»

Az őr egypár marék havat hintett újra a betűkre, mintha el akarná takarni.

Ott messze most üres a harangláb. Vagy közönséges gyári harang került a helyébe. Olyan volt ez a leszedés, mintha élő emberből kivennék a szívét és helyébe illesztenék a gépmember, a *robot* - gépszívét. Ezt a harangot mégsem olvasztották be. Erdős György mester *ezüstöt* kevert a bronzba, hogy szebben csengjen, mikor meghúzzák éjféli misére... A háborúban gyorsan kellett a tiszta bronz...

Tovább ballagtunk. Megállt újra egyik harangnál. Látszott, hogy mindegyiket ismeri, akár falubélijét. Féltérden ereszkedett, ujjaiával kaparta le a csörgő deret a betűkről.

- Ez is magyar harang. Újabb. «A DERÉK NEM FÉL AZ IDŐK MOHÁTÓL. 1816. ÖNTÉ JÓJÁRT DÁVID MESTER.» Megrepedt, mikor lezuhant a toronyból. Megrepedt, miként az ember szíve. A poroszlók is kegyelmesen szíven döfték, aki máglyára volt ítélve. Hogy ne szenvedne. Ezt a harangot is előbb agyonölték, hogy ne szenvedjen, hogy előbb elveszítse tiszta hangját. Azt hiszem, azok a keménykoponyájú daróciák, ott valahol a Kalotaszegben,

szándékosan ejtették le a harangjukat a toronyból, hogy mielőtt odaadják, haljon el tiszta szava, haljon meg a harang. Ne szenvedjen a máglyán.

... S ez az egyszerű ör szemeim előtt változott át más emberré. Kiegyenesedett, a kopott, elnyűtt, vénhedő emberből újra egész férfiú termett elém. Élt benne a lélek. Csodálkozva néztem rá.

- Mintha ismerné Magyarországot!?

Arca kiderült.

- Én ne ismerném! Kalotaszegből való vagyok. Tanító voltam. - Lesütötte szemét. - Megrokkantam a román offenzívák alatt. *Azóta* nem mehetek haza. Nem taníthatok többet. Itt meghúztam magamat, idegen országban. Dolgozni - gyöngé vagyok. Mellére mutatott: - Ide lóttek. - Fejére mutatott: - Ez meg nem kell ma senkinek. Azért a kis darab kenyérért őrzöm, ameddig megtartanak, a *besorozott, de el nem lövöldözött* harangokat. Én szeretem mesterségemet, mert szerettem a harangot... Mint kántor sokszor énekeltem zúgásuk-búgásuk közben:

Szeretteim ne sírjatok,
Én is voltam, mint ti vagytok.
Idefenn az ég a hazám;
Ti is idejöttök hozzám...

Megremegtem és ránéztem. Éreztem, hogy szemeimből hogyan árad a szeretetem feléje. Ő is érezte, mert szinte nekilendült, hogy tovább magyarázzon:

- Látta, Ön az első, aki ide betévedett. Pedig ez a hely, akármilyen szomorú is, szép. A néma mult. Van itt harang, mely boldog Tamással énekel: *Vivos voco. Mortuos plango. Fulgura frango.* Van itt harang, mely Szent János tanítványa, mert azt mondja: *Ego sum via, veritas et vita.* Van itt harang, mely az énekek énekével kezdi: «Erős a szeretet, mint a halál.» Jöjjön velem, megmutatom. Ön az első, ki itt megfordul nálunk. Nem azért, mert kiírtuk: «tilos a bemenet», hanem azért, mert ma már innen-onnan *tilos* a szeretet!

Követtem a különös embert, a kalotaszegi gyökértelen, árva testvért.

Mikorra megmutatott mindent, megállt és földre szegezte tekintetét, aztán végigjáratta a parancsnoksága alatt álló sorozott harangokon.

- Tetszik tudni, mi jut eszembe, mikor végig nézek ezen a sok harangon?

- ?

- Az új idők sora. Sokan, igen sokan lekerültek az *értékes emberek* a magasból, a haranglábból. A régi, a háború előtti vezető elmék, írók, költők, meg a többiek, kiknek hívó hangja azelőtt a magasból hallatszott. Egyszerűen elpazarolták őket. Akik megmaradtak, azokat sem hallani többé, nem hallgatják, nem értik többé őket, vagy nincsen tornyuk, ahonnan szólaljanak. Sok helyütt megfagyott az igazi harangszó, vagy újjal helyettesítették, mely nem úgy szól, mint a régi. Mikor a harangok leszállanak a toronyból, baj van a világon. Ugy-e, kérem, nagy baj van!

Mennem kellett. Nehezen váltunk el. Mikor a vonat ott robogott velem a palánkok között, lejegyeztem a harangok, a hangok temetője örének néhány szavát. Én is gondoltam talán mindezt, - ő mondta ki. Igaza volt.

INTERVIEW.

Éjjeli szolgálatom volt a szerkesztőségben. Árván ültem a címtárakkal, lapokkal, levelekkel megrakott íróasztal előtt és bámultam a «diable penseur» - a gondolkodó ördög kis hasonmását, melyet Párizsból hoztam asztalomra. Mikor föntjártam a Notredame tornyán, nagyon megtetszett nekem ez az ördög. Elhoztam magammal, hogy itt, ahol csináljuk a közvéleményt és füllentésekkel fűszerezzük a reggelit a kíváncsiságnak, tartsa rendben azt a pár könyvet, mely mindennap kellett. Mondom, megtetszett. Ördög, aki *gondolkodik*. Sajnáltam, hogy sohasem kérdezhetem meg azt a névtelen szobrászt, hol találkozott modelljével... Megismerkedtem az olasz festők minden Asmódijával, Goethe Mefisztójával, Madách Luciferjével, Molnár frakkos gavallérjával. Mind okosak, ravaszak, fölényesek voltak, de soha sem *gondolkodtak*, hanem cselekedtek. Éppen ezért volt nekem rokonszenves ez a csunya kis figura, mert tenyerébe szorítja keskeny, rút ábrázatát és *mereng*. Vajjon nem azon gondolkodik-e, hogy vége az uralmának? Nincs már keresni valója ezen a földön: kitűnő tanítványai, az emberek túltettek rajta és most már neki kell az emberektől tanulnia...

A telefonkagyló elnémult. Mindig úgy néztem erre a kis alkotmányra, mint a bőbeszédű asszonyra, aki csak pletykázik, nagyhangon okoskodik, amikor nem kívánatos és semmi máshoz nem ért. A szomszéd szobában az írógépek csöndesen sorakoztak egymás mellé. Lábujjhegyen lopódtam el mellettük, hogy valahogy föl ne keltsem őket. A csöndes írógép és a néma zongora mindig azt a gondolatot keltik bennem, hogy csak alusznak.

Kesernyés volt a levegő, - telefüstölték a nappali riporterek és a többi betűnapszámosok, meg a «szíves marasztalást ne tessék komolyan venni» vendégek, kik órákig tartottak szóval. Nem volt kedvem ozont beereszteni. A telefondrótokon hangosan hárfázott a szél, mintha a szemközti operában ma este a Wagner előadást hallgatta volna végig és abból dudolná azokat a részeket, melyeket csak a teljes zenekar képes eljátszani. Az utcán csak egyetlen valakinek dobogása hallatszott. Az is futott, mert fázott. Dühösen dobtam a szivarvégeket a kandalló zsarátnokába és utána vettem egy-két lapát szenet.

A szedőmester fölhozta a korrektúrát. Hamar átnézni. Nincs keservesebb munka, mint ez a javítás. Olyan feladat, mint a pszichiater meddő törekvése, ki színjózanon mások öntudat alatti bajait akarja meggyógyítani. Ha a nagy koncerténekesnőről azt írtam, hogy «ma éneke kissé *színtelen*» volt, a szedő biztosan «szemtelen» szedett és holnapután mehetek bocsánatot kérni valamiért, amit soha el nem követtem. Hogyha valamelyik ad hoc nagy emberről megírom, hogy a kongresszus megnyitásakor leült a «rokoko» székre, az apró ólomkatonák biztosan a «ropogó» szóra sorakoznak és nyájas, - bocsánat - a modern világban *mérges* olvasóim fejüket csóválják, hogy ilyen fontos aktusnál rossz székre ültették azt, aki a népek sorsát intézi Genfben vagy másutt.

Saját interview-mat kellett átnézni. Valami nagynevű államférfi feleleteit örökítettem meg, pedig magam sehogyan sem becsülöm az interview-t. Ha nincs benne *semmi*, másnap úgyszólván megcáfolják azok, kik szégyellik, hogy nem tudtak *semmi* sem mondani. Ha pedig van benne valami, akkor meg éppen duplán megcáfolják, mert hátha valami igazságot találtak mondani és ezt minden körülmények között le kell tagadni, mert az államférfiak szerint az igazság legjobban árt a népek egészségének, lévén nagyon - ragadós...

Tovább javítottam. A meginterviewolt államférfi feleleteiben előfordult a «Machiavellismus» szó. A boldog szedő nem értette és *machináció*-t szedett... Éppen ezt a szót javítottam és szép piros tintával olvashatóan rajzoltam a kutyanyelv szélére a helyes szót, mikor valaki megérintette vállamat. Fölnéztem. Barettes, borotvált, száraz képű férfi állt mögöttem, térdig

érő sötét bársony zekében. Komoly fekete szemeivel intett az előttem fekvő papírlapra, majd sovány mutató ujjával rábökött a piros tintával kirajzolt szóra.

- Törölje ki azonnal ezt az ostoba szót...

Meglepetve bámultam rá, de olyan határozott, szigorú és mégis kedves volt tekintete, hogy akaratlanul is engedelmeskednem kellett. Újra fölsandítottam rá. Istenem, ki lehet ez az ember, ebben a régi módi köntösben? Hirtelen derengett valami előttem. Valamikor régen, fiatal koromban Firenzében bolyongtam húsvétkor. Ott, a Santa Croce templomában ül ez az ember valami síremléken, csak hogy ott márványból van és lábai alatt ez áll: Tanto nomini nullum par elogium... Ilyen nagy névhez nincs méltó magasztaló szó... Mintha olvasott volna gondolataimban:

- Eltalálta. Most én mondok olyan üres műszót, mint a minőt előbb töröltettem... Byzantinizmus az ilyen fölírat az ember sírján. Én csak szerettem nemzetemet...

Ah, - tehát mégis... Igazán Machiavelli Nicolo önmaga van nálam. Vérbeli újságíró voltam mindenkor, tehát most sem gondolkodtam sokat a furcsa helyzetben, csak szívemből örültem, hogy meginterviewolhatom a nagy államférfiút, kire kerek négyszáz esztendő óta minden státusférfiú esküszik. Csodálatos, arra egy percig sem gondoltam, hogyan és miképpen kerülök össze éppen Machiavellival, vagyis teljesen elhallgatott bennem a logika. Igaz, mire való is volna az újságírásban a logika, mikor földolog, hogy a cikk érdekes legyen. Hiszen az újságolvasóban sohasem működik a logika, különben nem hinné el, de el sem olvasná azt a tenger valótlanságot és irányzatosságot, amit naponta elébe adnak. Sajnos, ma már csak a költők írnak néha igazat. Ránéztem a kis «diable penseur» figurájára, - gondolkodjék helyettem...

- Messer Nicola, - szoltam - miközben kissé fölemelkedtem asztalomtól, hogy az előkelő vendég előtt meghajolhassak - ugyebár, lesz kegyes, nekem interview-t adni?!

- Mi az? - kérdezte nyugodtan és szégyenkezés nélkül. Beszéljen velem latinul vagy olaszul...

- Igaz, Messer Nicola, - ezt a fogalmat még nem ismerték Firenzében. Mondja el kérem véleményét a mai állapotokról és a mai államférfiakról...

- Hát ez az interview? - A *mai* állapotokról szívesen elmondom, hogy hihetetlenül silányak. Igen, silányak azért, mert a mai államférfiak gyöngék. Abból a fikcióból indulnak ki, hogy az egész emberiség sorsát szívükön hordják és ebben a keretben kell biztosítani saját nemzetük boldogságát, - pedig kizárólag a saját maguk boldogulását akarják biztosítani kíméletlen erőszakkal és ravaszsággal, hogy mellettük az én «principem» naiv és jámbor kispolgár. Természetesen nekem könnyű a mai világról véleményt mondani... Az okos államférfiú saját korának sohase mondja el véleményét. Aki igazán saját nemzete halhatatlanságán dolgozik, okosan hallgat, mert akik megértik, irigységből elgáncsolják, akik meg nem értik, korlátoltságból elgáncsolják. A tudós és tudatlan magyarázók pedig jelszót csinálnak minden gondolatából, pedig a jelszó éppen olyan, mint az egyformára szabott uniformis: egyiknek szűk, a másiknak bő. Az önök korának államférfiai mind csak a saját halhatatlanságukon dolgoznak - és ezért nem tudnak alkotni.

Lázasan, gyorsírással jegyeztem szavait. Írásomat így nem tudja elolvasni és legalább nem változtat nyilatkozatain. Ószinte marad mindvégig. Ravasz kérdésekkel álltam elő.

- Mester, mit szól a kongresszusokhoz?

Jóízűen kacagott.

- Fiatal barátom...

(Először tiltakozni akartam e megszólítás ellen, még ha nem is illik újságírónak közbe szólni, mikor nagy ember ad audienciát. Őszülő halántékom jutott eszembe, de felocsudtam. Végre Machiavelli joggal hívhat «fiatal barátjának», mikor ő maga túl van a négyszáz esztendőn.)

- Fiatal barátom, - az önök korának van egy különös szellemessége, az, hogy a legnehezebb kérdésekre megint csak kérdéssel szokás felelni. Én is kérdek. Látott ön valaha olyan vásárt, hol az összes árusok a vásár végén szépen megosztoznak a nyereségben? Ugy-e nem látott. Konkurenciát csinálnak egymásnak, kilesik egymás üzleteit, azután odább állnak vagy a haszonnal, vagy az üzleti titokkal. Ilyen minden kongresszus is. Vagy ha jobban tetszik, látott olyan háborút, hol a hadviselő felek szépen összeülnek, megvizsgálják egymás gyilkos eszközeit, megtapogatják egymás izmait, melyik az erősebbik, egymás koponyáját, melyik az okosabbik - és azután szépen engedve az okosabbiknak vagy az erősebbiknek, szét válnak? Ugy-e, nem látott. Hát a kongresszus is ilyen békés háború, melyben az egyik legyőzi a másikat, vagy legalább le akarja győzni. Az igazságot csak az élettelen hatalmak ismerik. A nap, a tenger, a vihar. Könnyű nekik, - mert nem ismerik a hazugságot. Szerencse, mert ha ismernék, régesrégen elpusztult volna ez a jobb sorsra érdemes jó világ...

Jegyeztem, hogy a kezem bizsergett.

- És most - Tantum Nomen - mit méltóztatik szólani Genfhez?

Keserűen mosolygott.

- Hogyan akarhat valaki harmóniát teremteni olyan családban, hol mindegyik tag a másikat szeretné kissé megégetni, hogy legalább örököljön utána. Hogyan akarhat valaki tekintéllyel parancsolni olyan iskolában, hol a nagy gyermekek csak addig ülnek csöndben, míg jelen van a mester, de valamint hazamennek, a szülők, kik mégis csak közelebb állanak hozzájuk, egészen mást prédikálnak nekik... Tudja kérem, - most én kapom föl azt a szót, melyet előbb kitöröltettem írásából, de éppen nem jut jobb, jellemzőbb szó az eszembe... A világ harmóniáját elhítenni - a legnagyobb Machiavellismus...

Magam is mosolyogtam, mert kezdtem egyetérteni a nyilatkozatokkal. Nos, még egy kérdést.

- Miért méltóztatott megírni munkáit, mikor azt méltóztatik vallani, hogy nem jó tanácsokat adni, melyeket mások félreértenek...

- Éppen erre akartam kitérni. Ma minden politikai és diplomáciai erkölcsstelenséget az én tisztes nevemmel hoznak kapcsolatba. Mi volt az én szerény fantáziám az önök korának realitásaihoz képest! Én egyetlen nemzet hivatott géniuszának akartam tanácsokat adni és a modern időkben minden helyi nagyság az én tanításaimat követi. Én egyetlen örökkévaló nagy közösség érdekében formáltam az eszközök megválasztásának szabad jogát - és ma mindenki lelkiismerete - nos, hogy úgy mondjam, - zsebében hord minden eszközt, mellyel e nagy közösségen a maga javára eret vághat. Ugyan kérem, törölje ki írásából a Machiavellismus szót, mert szégyenlem...

Hirtelen odalépett a könyves polcomhoz és fölkapta azt a könyvet, melynek hátán szép renaissance-kacsaringók között arany betűkkel csillogott e név: MACHIAVELLI. Gyors mozdulattal belevágta a kandalló paraszába. Láttam, hogyan görbülnek meg az aranyozott könyvtáblák, hogyan berzenkednek bele a fölsistergő lángokba az előbb egymásra simuló lapok, mint megannyi izzó, de kétségbeesetten megsemmisülő gondolat. Elszomorodtam. Milyen szép kötése volt ennek a könyvnek, meg végre mégis az enyém volt. Velencében vettem valamikor száz liráért a Márkus-tér árkádjai alatt. Ahogy bánatosan bámultam hátra a kandalló zsarátnokába, Machiavelli már nem volt sehol. A tűz előtti karosszékbe fáradtan, gondterhesen telepedett le valaki. Alacsony, komor tekintetű, halovány, beteges külsejű férfiú. Vállaira összehúzta köpenyét, mintha még itt a tűz mellett is fázna. Összenyomott három-

szögű kalapját idegesen vetette a dohányzó asztalra, hogy a kopott szőnyegre hullott minden cigaretta és gyufa. A homlokára omló gyér fűről megismertem. Fölpattantam és katonásan megálltam. Elkiáltottam:

- Vive l'empereur!

Legyintett.

- Sohasem szerettem az újságírókat. Szívesen küldtem őket magános cellákba, hogy ott inkább filozofáljanak magukban. Hogy lehet állandóan arról írni, amihez az illető nem ért!

- Császárom, pedig én most a világháború kritikáját szeretném meghallgatni...

Fáradtan sóhajtott.

- Ugyan, mit akar Buonaparte Napoleontól hallani, mikor az ön korszakában mindenki Napoleonnak tartja önmagát. Ha összeadnám számukat, több új Napoleon telnék ki, mint amennyi gránátosom volt összevéve Arcole hídjától Waterloo-ig. Mit akar tőlem a világháborúról hallani? Hiszen az én háborúim ehhez képest csak lovagtornák voltak. Én majd két évtizedig háborúskodtam és vezetésem alatt csak másfél millió férfi halt «hősi halált». Az önök háborújában vezérek, kik az én marsalljaim saruit sem oldhatnák meg, csekély huszonhárom millió férfit tüntettek el a családi hajlék tűzhelyétől, a műhelyekből, az ekevas mellől. Én értettem a mesterségemet, az önök vezérei nem. Én nyíltan megmondtam, miért megyünk a tűzbe, és aki jött velem, az jött. Az önök nagyjai és bölcsei parancsaik oktalanságát azzal akarták szépíteni, hogy minden katasztrófára ráfogták: a népek fölszabadításáért, a jobb jövőért történt! No, most itt van a «jobb jövőjük», a vigasztalan jelen formájában, - itt van a szabadságuk: szegénységük és szellemi hóbotjaik formájában...

Lihegve jegyeztem.

Napoleon fölállt és szigorúan rám szólt: Ne jegyezzen, majd én diktálok...

- Császárom, - mondtam szerényen - sohasem hittem volna, hogy Napoleon, ki határozott célkitűzés nélkül az egyiptomi gúlák alá vezette franciáit és az orosz hősivatagon Moszkva lángjáiig hurcolta a grande-armée-t, ilyen pacifista nyilatkozatokat tegyen.

Szomorú, szigorú arcán gúnyos méltatlankodás vonult végig, mint a hogy a szürke égen hirtelen végigszágul a vihart jelző piros felhő.

- Mert ön azt hiszi, hogy a közvéleményt csinálja, bírálni meri az én hadi céljaimat? Jusson eszébe, hogy valami német poéta dalt írt a két gránátosról, kik végigszenvedték Oroszországot. S hogy hazajöttek, minden nyomorúságban csak az én sorsom volt egyetlen gondolatuk... Azt hiszi, ez olyan költői hangulat csupán? Nem, igazság volt. Mikor engem Szent Ilona szigetére száműztek, az obsitosok, a rokkantak, az árvák én rólam álmodoztak. No hiszen, - kérdezzen meg valakit a világháború katonái közül, így gondol-e vezéreire...

Újból legyintett.

- *Akkor*: zseni a vezetésben, vitézség a kivitelben. Ma önök egyszerűen gépekkel, gépekben feldolgozzák az emberiséget, mint a lekaszált termést. Az önök háborúja a boldogtalanság nagy gyárüzeme volt. E gyárüzem üzletrészeit a jogosulatlanok tartották kezükben. Az én koromban az *ember* verekedett, az az ember, kit valamikor kiűztek a paradicsomból és ezért ellenállhatatlan ösztönévé vált a verekedés, mint annak az egykori Kain-nak. Ma immorális chemikusok és gépészmérnökök törik a fejüket pusztító eszközökön, hogy a részvények emelkedjenek gyárunk üzeme után. Mi azt mondtuk: a jelszavunk «gloire». Ezért a szóért mentünk halálba. Őszinte jelszó volt. Ma önök ráfognak az emberirtásra, hogy az a népek szabadságának és boldogságának egyetlen eszköze... Sehogy sem vagyok megelégedve az önök háborúival...

Éppen felpillantottam, hogy fölkiáltsak: Vive l'empereur!

Napoleon már nem volt sehol. Talán visszament Szent Ilona szigetére, mert igen elégedetlen volt a világháború vezetésével, eredményeivel, avagy nem akarta másnap olvasni, mit adtam szájába. Hiszen sohasem szerette az újságírókat...

Mögöttem a szoba közepén már három más férfi állott. Kopottaknak, letörtnek látszottak. Az egyikén már nagyon feslett volt a virágos brokát-ruha és parókájából kihullott a rizspor. A másik kettő színehagyott tobák-árnyalatú kabátjára is ráfért volna a javítás. Harisnyájuk fakó, térdcsattjuk fénye vak. Zavartan kérdeztem:

- De uraim... Kikhez van szerencsém?

Egyikük, száraz, angolszász arcú ismeretlen, gúnyosan elmosolyodott.

- Ejnye, még csak nem is ismer! Látszik, hogy a közgazdaságtanból csak szótöbbséggel állta ki szigorlatát... *Smyth Ádám* vagyok...

- Én meg *Malthus* vagyok...

A harmadik, a legelegánsabb, de legavultabb köntösű, francia fölényel tette hozzá:

- *Colbert*...

Nem tudtam nekik megbocsátani, hogy ilyen őszintén vetették szememre tudatlanságomat. Szerettem volna visszafelelni: Uraim, nem én, hanem *önök* buktak meg a közgazdaságtanból, mert *önök* nevelték nagyra a mai idők dédelgetett kedvencét, a krizist... De uralkodtam magamon, Apropos: krizis... Erről fogom őket megkérdezni. Talán mégis tudnak valamit mondani. Hiszen óriás dolog lesz holnapi lapunkban a cikk címfelírása, vastag, a legvastagabb betűkkel: «*TUDÓSÍTÓNK beszélgetése SMYTH ÁDÁMMAL a világválságról*»...

- Uraim, szabad tehát...

- Very sorry - szakított félbe *Smyth Ádám* - nagyon sajnálom, mi nem nyilatkozni jöttünk. Dohányszínű hosszú kabátja zsebéből körpecsés ívet húzott ki. Mi belátjuk, hogy mint nemzetgazdászok tévedtünk. Tanaink következményein tudomány már nem segít, csak az irgalom és a szeretet... Mi lapjuknál a *munkátlanok* részére gyűjtünk, mert a lapoknál *kell* még pénznek lenni. Hogyha valamely kormányt támogatnak, akkor akad itt valami... Hogyha pedig mindent szidnak, akkor is kell itt pénznek lenni, mert hiszen mindenki csak lapjukat olvassa. Az emberek örülnek, ha nyomtatva látják, amit otthon gondolnak. Erre mindenki szívesen áldoz...

Csalódottan néztem rájuk. E közben valaki a másik oldalon megrázta karomat. A szedőmester volt, ki a cikk korrekturájáért jött föl. Különös: ez az interview feküdt előttem szóról-szóra, - és jobbkezem a «*diable penseur*» kis torzfiguráján nyugodott. Azt hiszem, ő segített ennél az írásnál mindent híven lejegyezni, - *a gondolkozó ördög*...

HÍREK.

Füst, csípős cigarettafüst.

A kávéházi törzsasztalnál négyen-öten ülnek. Bohém emberek. A tolluk mindenük: ásó és kapa, mellyel építenek és temetnek. Az egyiknek tolla nagyító lencse, mellyel a semmiből is növeszt óriásokat. A másiknak tolla tűzijáték gyújtószinórja, mellyel szürke vagy szomorú eseményeket bengáliai világításban mutogat. Van, kinek tolla versenyez a röntgenkészülékkel, mert államférfiak frakkba öltöztetett nyilatkozataiban is kimutatja a csontvázat vagy a kórságot. Van egy közös vonásuk, mindannyian kitűnő pszichológusok, mert abban a néhány aláhúzásban és betűjelzésben, hogy a nyomdász minő öreg betűkkel szedje a címet, alcímet, a fölkiáltójelnek szánt mondatot - több tudomány van, mint a lélekbúvárok vaskos köteteiben. Ők ösztönszerűleg tudják, mit keres a lapban az életmalmába robogó kishivatalnok, s miért veszi meg a lapot a nyárspolgár, ki vasárnapi keresztretjvényéhez megkíván valami borzalmat vagy izgalmat; tudják, mit kap ki a politikus, hogy játszhassa a legjobban informáltat. Ez a néhány derék bohémember az óriás üzlet, mely életre kelti a közvéleménynek nevezett modern sárkányt, táplálja mesékkel, megnöveszti, de már ha megnőtt, gyöngve vitéz arra, hogy Szent Györgyként lecsapja e sárkány fejét... Újságírók, reporterek.

Egyenként mindegyik aranyos ember. A másiknak odaadná azt is, amije nincs. Valamennyi lemondott az élet legragyogóbb szépségéről, arról, hogy lássa a hajnal piros hasadását. Olyankor alszanak, mert ők a szellemi munkások éjjeli csoportja. Lágyszívűek, mert bárha ökölnyi betűkkel szedetik pl. «Rémes bányaszerencsétlenség», tüstént melléje írják: lapunk már ennyi és ennyi ezer tallért gyűjtött az árváknak. Külön vastag betűkkel írják: «X. mérnök föltalálta a halálsugarakat» - de utána himnuszt írnak a békenyilatkozatok ösztövé frázisairól, melyeket csak azok hisznek el, akik maguk már Nobel-díjat kaptak béke-apostolkodásukért. Puha a szívük, mint az ártatlan gyerekéké. Ha egy-egy tréfát gyártanak, kacagnak hangosan, őszintén, pedig kegyetlenebbek, mint a marsall a csatatéren, ki hidegen agyonlöveti legjobb katonáját, mert másként mert gondolkozni, mint a marsall önmaga. Kegyetlenebbek, mint a végrehajtó, ki szelíd mosollyal söpri táskájába valaki utolsó reménységét, mert *in actis* meg van írva, hogy így kell eljárnia.

Ahogy hozzájuk léptem, mind lázasan dolgoztak, kiki a saját célja, szokása szerint. Az egyik görcsös kézzel róttá kutyanyelveit, - a másik karkötő óráját bámulta, arra várt, mikor kell rohannia a rádióhoz, hogy elfoghassa Róma, Berlin vagy Moszkva bemondását. A harmadik halálos komolyan merengett, hogy titokzatossága palástjával elhitesse, ő tud valamit, amit a többi nem sejthet. Majd holnap reggel - hat órakor... Az ő lapja fog valamit súgni sok ezer és sok tízezer embernek... Micsoda páratlan gyönyörűség, legelsőnek megmondani valamit, - gyönyörűség, akármilyen kellemetlen a hír a másiknak.

- Jó estét, szívtelenek!

Köszöntésemre felpillantottak. Nevettek.

- Hallgassuk meg a derék öreget. Biztosan van valami új gondolata az újságíró-akadémiáról. Azt akarja, hogy úgy írjunk, mint a klasszikusok...

- Nem, fiúk. Csak leckét akarok adni nektek. Mesélek valamit, ami ma esett velem.

Odahallgattak, bár mindegyik zavartalanul folytatta mesterségét. Egyik tovább jegyzett. A másik tovább böngészte a Corriert és a Daily Mailt, a harmadik percenként karkötő órájára nézett, hogy csuklója reszketett bele. Hiába, ez a kedves, mozgékony had az *idő* legfegyvel-

meztettebb művészserege. Mindegyik legalább két dolgot művel egyszerre, helyben figyel, de ugyanakkor messze kalandozik.

- Jó. Látom, hogy nem hallgatjátok. Tehát csak azért is elmondom. Csak azért is jó hosszadalmasan, mert *ti* siettek.

- Az a hírem van, hogy *jó* ember vagyok. Ma az a legszerencsétlenebb, akiről lábra kap a hír, hogy *jó ember*. Ez a hír olyan, mint az anyajegy a bal orcán vagy a különös ismertető jel, például púposág, sok aranyfog, a lassan húzott jobbláb. A jó ember hiába bujdosik akár az erdőbe, akár a világvárosok dzsungelébe. Még a fürdőszoba legintimebb rejtekében vagy a Grand Restaurant dagályában is rá akadnak, akik keresik. Meglepik kérő tekintettel, mely némán is hangos kiáltásként hangzik: Te vagy a jó ember. Ismerlek. Meg vagy! Segítened kell rajtam.

- Könnyű a *rossz* embernek, akit köröznek. Azt nem ismeri senki, mert annyi van belőle, hogy nehéz a többitől megkülönböztetni. Azután meg, hogyha el akar rejtőzni, egyszerűen lemegy pl. a korszóra, hol a sétáló tömeg nyüzög. *Ott* ugyan nem keresi senki. Vagy egyszerűen hazamegy, kispolgári módon, szépen nyugodtan. *Ott* sem zavarják, hiszen csak nem mer otthonában tartózkodni, hol mindenki ráakadhat. Szóval könnyű a rossz embernek, nehéz a jó embernek...

- Valamikor régen, a nagy háború előtt, még a jó embernek is jobb dolga volt. Kevesen keresték és csak olyasmit kértek tőle, amit - ahogy mondani szokás - a mellénye zsebéből elintézhetett. Az áldott szívű alispánné karácsonyfára szedett valami árvaháznak. Leadtam az obulust. A mindenesem állítólagos unokabátyja protekciót kérte valami kis «altiszti» állásra. Megírtam az ajánló levelet. A húsz év előtti maturán lemaradt osztálytársam, kinek nevére sem emlékeztem, föltalálta a sok adakozóra szétparcellázott törlesztetetlen örökölcson fogalmát és ezen intézménynél engem is kinevezett alapító tagnak. Szívesen kölcsönöztem neki pár forintot, hogy sohase lássam se a pár forintot, de őt sem. A vén cigány, ki baccalaureátus koromban a nótámat húzta és már akkor is éppen olyan vén volt, mint ma, megsiketült és születésem vigiliáján eljött portám elé, hogy elhúzza: «mikor én még legény voltam»... Írni-olvasni nem tudott, hát valahogy csak az arcomról olvashatta le a nagy évforduló sejtését, mert születésem napja táján rendesen savanyúbb az ábrázatom, mivelhogy öregebb lettem. *Akkor* könnyű volt, mert a jó embernek akkoriban tíz-húsz árnyéka volt, mely kíséri. Ma számuk légió. Utcán, otthon, szóval és írásban, telefonkagylóval és a nélkül - mindenki barátom, mert akar valamit.

- Pár hete volt. Postámat olvastam. Ez a legvegyesebb gyönyörűség. Esküvői értesítések, gyászjelentések... Bekopogtat a múlt és a jövő. Mindkettő köteles fájdalmat és köteles örömet jelent. A másik csomó: az élet jeligés levelei. Pályázatok, leragasztott kívánságok, lebélyegzett kellemetlenségek. Csak nagy ritkán akad valami kis írás, melyre sebesebben dobog a szívem. Mert érzem a simogatást, az ölelést, ami ott belül meg van írva. Csak írás, de mégis hozzám betoppanó valóságos, élő szeretet, - igazi hang, melyet csöndes szobámban meghallok - kéznek érintése, melyet melegedő kezemben érzek. Az elintézésnél már különböztek. A kedves levelek borítékát föltépem, mert minden elveszett pillanatot sajnálnék. A többit szép lassan fölmetszem a tintapecsétes ollóval, bürokratikusán. Ez már az életgyár rendes, ígás munkája. Minden perc késés jól esik...

- A halomban minap akadt egy. Ismeretlen írás. Finom a hajtása. Asszony keze írta...

- Most már figyeltek, ugy-e! Nos, igen - elég annyi, hogy ezt sem téptem föl. Csak fölmet-szettem...

A levél rövid volt és egyszerűen okos:

«A jó emberhez fordulok. Bocsássa meg. Becsületes ember kapaszkodik az utolsó reménybe is, mert reménykedni maga a becsület és reménybe kapaszkodni - kötelesség. Fogadom, szükszavú leszek, mint még nő sohasem volt. Én tisztelem az időt - más idejét tehát ugyancsak megbecsülöm. Ha segíthet, örök hála. Ha nem, akkor is hála a meghallgatásért. Tisztelettel köszönti X. Y.».

Hm! Tisztos hangzású magyar név. Bizonyára nem asszony; akkor odaírta volna, hogy X-né! Nem tudom gyöngeség-e, avagy logika - vagy pedig csupán képzelet, de tüstént megjelent előttem az a típus, mely ehhez a névhez tartozhatik. Még fegyelmezett aggyal sem bírunk egészen tárgyilagosan és elvontan gondolkozni. Legelsőnek azt látjuk, - ha még nem is ismerjük - aki a levélből hozzánk szól. Csak azután halljuk, amit mond, - pláne, ha valamit akar, és ha az, aki akar, nő. Pedig sohasem voltam kíváncsi és vagyok annyira önző, hogy nem szeretem az ügyes-bajos embert, hát még az ügyes-bajos asszony-embert... Nekem is van elég bajom raktáron, csak hogy én egyedül önmagamhoz fordulhatok segítségért. De meg egyetlen földi javam az időm - és még erről a jószágomról sem tudom, mennyim van még belőle és megvan-e sorsot-álló aranyalapja. Majd éppen csak akkor, midőn ezt a vagyont is elköltöttem, az örökkévalóság álmára ébredésemkor - csak akkor fogom megtudni, időm nemes ércre volt-e alapozva vagy csak olcsó aprópénzt ért. Mégis írtam ennek az ismeretlennek, akit a névhez képzeltem. «Kedden délután 3-4 óra között otthon talál».

Eljött. Karcsú, jó termet. Ízléses ruha, melynél a jó ízlés feledteti, hogy átkozottul elnyűtt. Az arca - nos az arca csak haloványan másolt, szétolvadó körvonalú fénykép. Szóval jelentéktelen. Ha megerősítjük a lemezt, még egészen jó kép is lehetne belőle. Orvos azt mondaná: rosszul táplált. A szobaszínű arcot hamar feledteti a két intelligens, szép szem.

- Bocsásson meg...

- Nincs mit. Senki sem tehet arról, hogy él és akar. Térjünk a tárgyra.

- Jól van. Én *mindent* megpróbáltam - semmi sem sikerült.

- Megpróbáltam *gyerek* lenni. Nem sikerült. Apám, anyám még akkor mentek el, mikor gyerekkésszel még föl sem értem, micsoda áldás és energia e két szónak értelme. Szóval kegyelemkenyéren kezdtem, mikor más gyerekek az anyai kéz puhává, fehérré varázsolja a kiszáradt morzsákat is, mert az anya keze a világ egyetlen csodatévő eszköze. A kegyelemkenyérnek dohos mellékíze van.

- Megpróbáltam tehát saját lábamon állni. Sokat tanultam. Tudásomért senki sem ad egyetlen batkát sem. Ha rám néz, kitalálom gondolatát. Arcomról olvassa: többet enni. Csak hogy a kenyértelenség csalhatatlan soványító kúra. Istenem, hiába minden. A férfi és nő nemcsak pár, hanem két külön kaszt. A pária nem léphet át egyik kasztból a másikba. A másodrangú férfit is minden foglalkozásban szívesebben látják, mint az elsőrangú nőt.

- Megpróbáltam *feleség* lenni. Szemei nedvesek lettek. Becsületesemre, nem az ellátásom hátsó gondolatával - nem pusztán, fiatal szerelemből, mely színvakság. Nem, igaz szeretetből is, bajtársi elszegődéssel. Helyes ember volt. Csupa jó szív. Én szegény, régimódi teremtés azt hittem - a jó szív elég arra, hogy valaki egész ember legyen. Egészen más kell ehhez: jellem, akarat, szerencse. Igaz, az én uram sokat akart - csak abban tévedett, hogy nem *egymásután* akart, hanem mindent egyszerre. A pénzt is kereste, de nem a lélek verejtékével kifényesített fillért, hanem mindjárt aranyrudat. Ő karriérnak nevezte - lejtő lett belőle. Ezért viselem újra apám tisztos nevét.

- Megpróbáltam anya lenni. Ez sem sikerült. Az asszonyélet beteljesülése nálam a fájdalom beteljesülése lett. Hároméves fiam van. Születési hibából vézna, rakitikus. A doktor vállat von: terhelt. A legrettenetesebb szó, amit az ember kitalált, pedig csak mélysége ugyanezen

szó magasságának: szívet, észet, temperamantumot örökölt... Le akarom bűnhődni, hogy életet adtam tovább. Ki akarom egyenlíteni én, a senki, a leghatalmasabb örök törvényt.

- Kérem, segítsen, ha tud. Csak egy-két falat kenyeret kérek. Aki békességet óhajt embertársaitól, az ne írjon, ne beszéljen. A békesség ára a kőszívű ember életmódja, begubózás az *Én* láthatatlanná tevő fátyolába. Őn ír és beszél. Nem lesz soha békéje, mert a mások kérnek és kérni fognak.

Szava elcsuklott. Én már alig figyeltem arra, amit mond. A szók csak úgy zsongtak körülöttem, másodrangú zsongással, mint a megpendített húr mellékszöngéi. Megragadott maga a *hang*, a mély csengésű, pompás hang, a zamatos szóejtés, a tiszta, nyugodt rezgés, mely a sötét bársonyt juttatja eszünkbe. Valami megvillant emlékezetemben. Hirtelen kérdeztem:

- Más nyelvet is beszél?

Okosan felelt. Sok magyarázat helyett válaszával bizonyított, miközben kiderült arca:

- Ich habe ein ganzes Jahr in München verbracht, als Nurse. J'ai étudié aussi à la Sorbonne. Mi piace la lingua soave di Toscana...

Az idegen beszédben éppen olyan szimfóniás muzsika rezgett, mint a magyarban. Még egy kérdés:

- Elmenne állásba úgy, hogy napközben gyermekének vagy más munkának élhet? Délben kellene vagy egy óra, meg estente egy-kettő...

Arca kipirult. Megszépült előttem, megszépült pillanatok alatt. Azt mondják, a szerelem szépít; azt hiszem, a reménység a legnagyobb kozmetikus. Nem vártam feleletét, - a telefon után nyúltam. Szám. A modern élet gályarab száma, mely engem vagy mást jelez nevünk helyett, - a láz, a haladás, az iga gépszáma a gépéletben.

- Hallo! - Te vagy? Bocsáss meg - igazán férjhez ment az Ilona, ki olyan szépen variálta az egész világnak: «*más...*»? Ki ezzel a három betűvel úgy muzsikált, mint Paganini a vonójával. Nos, van-e már helyette «*más?*» Nincs? Nagyszerű. Küldök nektek valakit. Próbáljátok meg vele. Beszédének szépsége önmagában propaganda az antennáknak. Elle parle la langue des Galles, comme - George Sand. Il suo Italiano è canto... Igen? Jó.

Letettem a kagylót.

- Sokat próbált, ami nem sikerült. Próbálja meg most ezt. Menni fog. Tisztes, úri, szép foglalkozás. Fontos is.

Fölírtam névjegyemre a rádió-leadó címét. Egyetlen szóval sem köszönte, csak még jobban *megszépült* arca. Istenem, mennyire szépít a siker... Mennyivel több köszönet van ebben, mint a legbársonyosabb szavakban; még az ő hanglejtésének összefonódó bársonyszövésében sincs ennyi, mert az arc megszépülése a lélek megjelenése a maga szépségében, igazságában. Az ajtóig kísértem. Hogy visszaballagtam dolgozó asztalomhoz, halk füttyörészést hallottam. Én magam voltam. Az önző ember füttyörészett bennem, aki ezzel önmagának erősítgeti: jót cselekedtél... jót cselekedtél...

- Mikor egyik éjszaka már nem hallatszott más, mint egy-egy kapu kései csapódása, mikor odakünt a havas levegő szöttesében minden arc elmosódott és csak az ódon városház toronyórája mosolygott széles jóképű ábrázatával, miként az idő csöndes managere, ki barátságosan emlékeztet az élet elsurranására e földi nagyszállóban, barátságosan, mert ez üzleti hivatása és kötelessége, - fáradtan letelepedtem a rádiószekrényke elé, - csavartam egyet a levegő kormánygombján és hallgattam:

- Londonból jelentik: «az angol tengerészet új, csodás átütésű ágyúkat rendelt... *Más.* Párizsból jelentik: kötelezővé teszik a mérges gázok elleni védekezés tanítását az iskolában. *Más.* Braziliában a tengerbe öntik a kávé. Kínában éhen hal százezer ember. *Más.* Kirov szovjetvezér megöletése miatt már hatvan személyt kivégeztek. *Más.* Bonsoir, Messieurs, Mesdames!»

... Ez a bársonyos hang... Ez a behízelt hang, melytől e borzalmak is szinte bájos mesemondássá válnak... Ez ő volt. Füttyörészve oltottam el a lámpát, most már az altruista ember megelégedettségével: talán abból a vézna, rakitikus gyerekből lesz még egész ember... Ha semmi sem sikerült szegény teremtesnek, sikerül neki az anyai szeretet!

Pár héten át minden este, a sok egyéb gond és dolog között, megcsavartam a rádióm gombját, 10 óra 20 perckor, nem is a hírekért, hanem ezért a csodálatos hangért, ennek a hangnak tiszta melódiájáért, mely kedvesebb volt, mint akár Chopin muzsikája. A napok peregtek. Újra tim-tam-tim, cseng a kedves kis csengettyűzene. De hirtelen baritonhang szólal: *Más...* Londonból jelentik... *Más.* Moszkvából jelentik... Annyira megszoktam ismeretlen pártfogoltam hangját, hogy kedvetlenül némitottam el a kis csodaszekrényt, *kivel* eddig úgy sakkoztam a világ ravasz húzásai ellen, mint akár Kempelen az ő masinájával. Kedvetlenül bíztattam magamat. Talán csak ma... Csak nem beteg? Reménykedtem holnapra. Szombat, vasárnap, hétfő... A bariton mesélt, formásan, pontosan. Nem érdekelt. Elnémítottam. Nos, majd holnap megkérdezem az igazgatót, miért nem beszél ő, az asszony. Minden reggel elfeledtem vagy talán félttem a választól.

Egyik nap belépett hozzám. Haloványabb volt, mint mikor először láttam. Még jelentéktelenebb. Okos szemében a nagy, fekete, selymes bánat mögött az elkeseredettség tüze villant. Nem ült le, hiába kínáltam. Bevezetés nélkül magyarázott:

- Ma nem kérni jöttem, csak hálásan köszönni. Meg mondani valamit, amivel tartozom. Szégyenlem. El akartam tűnni nyomtalanul, de ez nem lett volna méltó egyikünkhöz sem. Pár napig furdalt a lelkiismeret. Jobb, ha megmagyarázom...

- Boldog voltam. Jól fizettek. Jól bántak velem. Boldogságom mégis csak pár napig tartott. Nekem semmi sem sikerült. Lemondtam állásomról. Faggattak. *Ott* nem mondhattam meg az okot; kinevettek volna. Marasztaltak - azután mégis szélnek eresztettek. Biztosan azt rebesgetik: asszony, szeszélyes, bolondos, hiszteriás. Vagy talán a női kaszt átka...

- Nem. Önnek megvallom, mert tudom, megért. Bántana az igazságtalan ítélet, de csakis az ön ítélete.

- Bemondtam a nagyvilág híreit, lelkiismeretesen, pontosan, - bevontam a híreket hideg zománccal. Ambícióm volt, hogy aki éppen hallgat, ne csak hallja, ami történik, hanem mindent lásson is.

- Pár nap múltán ráeszméltem, hogy hiszen az én hangom ezrek, százezrek álmát zavarja meg. Ha követik szavaimat, megrontom álmukat, szétrombolom a lelkek békéjét. Ha pedig hangom nem rezzen meg őket, akkor meg csak hitvány kíváncsiság vagy gyűlölködő szenvedély szomjúságát oltom, mint a pohár, melyben nem üde forrásvizet nyujtanak, hanem abszintot...

- Kérem, képzelje el. Csöndes déli óra. Az emberek ezrei, százezrei idegromboló munka után, lankadtan, de boldogan osonnak haza, hogy deleljenek. Azok között, kiket szeretnek, kik velük tartanak. Az apa pihenni, szórakozni akar. Engem hallgat. És én ennek az apának bemondom a munkátlanság rémes híreit, a leépítést, nyugdíjazási terveket, a chaumage világkísértetét, hogy estig reszkessen kenyéréért, reszkessen tanult fia jövőjéért, szorgos leánya sorsáért. Képzelje el, úgy ahogy én látom magam előtt, mikor a mikrofon előtt beszélek, csiszoltan, hidegen, kereken. A kis lámpa ég. Körülülük az otthonban, akik szeretik egymást.

Együtt vannak és jók, mert remélnek. Aki remél, mindig jó is. Addig, míg remél... És én szép, álnok, alattomos hangommal betörök ebbe az utolsó várba, mely bár repedező falakkal, meglékelt kapukkal, de valahogyan eddig áll a helyén. Betörök a családba és csengő hangon, de gonoszul bemondom: hogyan öntik az óriás ágyúkat minden fokon, minden délkörön, az ágyúkat, melyek sárkánycsövei feltúrják majd földeik kalászos göröngyeit, átütik házuk szerháját le a pincék savanyú boráig, bemondom, hogyan forralják már a mérges gázokat, hogy ez majdan fiaikat, unokáikat kiirtsa, mint a patkányt vagy a mocsári szúnyogot...

- Minden magános emberhez, kinek gondolata vagy szeretete messze bolyong, belopódzom, hogy finoman, előkelően, fölényesen a lelkükbe suttogjam, fülükbe trombitáljam: a vérsége-tekkel mindenütt kárhozatosan bánnak, mert testvértelenek vagytok, el kell tűnnötök, mert reménytelenül és végzetesen terheltek vagytok: ázsiai a fajtátok... Nincs igazságtok földi bíró előtt! - Belopódzom, hogy kerekded, irodalmi formában elsziszegjem: ölt valahol a bányalég, mikor éppen atyádfiai lent vannak valami tárnában. Más. Kisiklott a gyorsvonat itt meg ott, mikor éppen hazavárjátok apátokat, karácsonyra hazarepülő gyermekeiteket... Más. Hajó elsüllyedt. Viskók leégtek. A nap kiaszalta, jég elverte, árvíz elsodorta a termést. Újra kezdeni a semmiből, mert emberek és elemek édes testvéreid maradtak, vagyis féktelenek, mint te önmagad. Szép, bársonyos hangom csak a terroristák eszköze: belekiáltom az önálló koponyákba: lefognak, bebörtönöznek, internálnak, számúznak, kivégeznek. Választhatsz. Mert mindenütt csak *egy* meggyőződés szabad, az, amelynek kezében éppen a hatalom van... Mindezt az éjszaka csöndjében becsempészem ezer és százezer otthonba, ezer és százezer lélekbe, hogy csillogó, de éles hangsarlómmal letaroljak millió reménységet és megöljem a reménység édes ikertestvérét, az egyetlen, amit a gyerekkorból átmenthetünk, a nyugodalmas álmot.

- Nem, - ez nem lehet hivatás. Ezen az áron nem kereshetem a kenyeret. Ez gonoszság volna tőlem. Ez nem hozna áldást gyermekemre. Lemondtam. Megyek tovább valamiért koldulni. Köszönöm jószándékát.

Ment az ajtó felé, sietve. Csak azt láttam, hogy újra megszépült, de most nem orcája pírjában, hanem haloványságában. Úgy elment, hogy nem is volt időm megjegyzést tenni vagy új tanácsot adni.

- Ugy-e furcsa nézetek. A körmölő, a riportokat gyártó éjjeli emberek felé fordultam. Ugy-e, túlzott nézetek. Nem modern, hanem nagyon maradi felfogások. De lelki nagyság, valami ritka lelki nagyság volt ebben az árva teremtésben.

Fészkelődtek. Csöndesebbek voltak. Egyikük, ki csak az imént toppant be a Nemzeti Színház-ból jövet, hogy csak a történet végét hallhatta - kicsit csípősen szellemeskedett. Még fülébe csegett az Ember tragédiájának előadása, melyről éppen papírra vetett rövid színházi kritikát:

«Ez örülés. Sajátságos valóban
A mult kísértetét föltűnni látni
Világos századunkban. Honnan ez?»

- Öregem - éppen most hallottam. Én is a falanszter tudósával tartok...

- Én meg - feleltem, Ádámmal: «Az édenkertnek egy késő sugára...» Tanuljatok valamit, ti szenzációt keresők, ettől az árva asszonytól. Ne csak borzalmat osszatok - de *reményeket!*

CREDO.

Egy-két napra Bécsben akadt dolgom. Csunya decemberi délután volt, mikor az este nyomban a déli harangszó után kezdődik. Ködösen, szomorúan, szürkén, - nem: feketén. Havazik, de a fehérség csak muló csalódás; az emberek sárrá tapossák, mint mindent, ami fehér vagy a magasból esik közibük. A szél és a nedvesség csípett. Ilyenkor az ember didergősebb, mint a sarki tengeren, vagy a Montblanc ormán. Pedig a kirakatból özönlik a fény, a melegség illúziója. A Graben felől loholtam hazafelé. Nem volt kedvem sem társaságra, sem koncertra vagy más okos dologra; rám ragadt az idő rossz kedve, ezé a gonosz időé, mely fehér és mégis sötét, mely tél és mégsem igazi tél még, melyet előre várunk és mégis készületlenül fogadunk.

A Pestis-szobor előtt valaki karomba kapott.

- Na, csak ne olyan decemberiesen, öregem. Rövidlátó lettél vagy «rangrejtve» utazol? Vagy pláne köröznek? hogy a régi cimborákat sem veszed észre...

- Ah, Istenem! Tamás! - Isten hoz élembe.

Először találkoztam vele, amióta hazavetődött az orosz fogságból, valahonnan a Bajkál-tó vidékéről.

- Mesélj magadról...

- Itt? eszembe sem jut. Ebben a lucskos hóban! Azután meg mit meséljek Szibériáról? Elmúlt. Én pedig a jövővel szeretek foglalkozni. Azután meg elcsépett téma. Elegen ültünk ott; mindent elmondtak, elírtak mások. *Tegnap* volt; ma már legenda. De jer Bervinskihez. Hogy az kicsoda? Jó hely. A hotelszobákat únom. A kávéházakat únom. Jerünk. Ott kapni orosz italokat. Mióta a derék oroszok meglődöztek és vendégszeretően Isten háta mögé magukkal vittek, tanulmányozom őket. Bervinski lengyel, de kis ivójában mindig ül egypár orosz. Fehér is. Vörös is. Ha idevetődöm Bécsbe, mindig benézek. Akad ott, kivel találkoztam egy-két golyóváltásra Lembergtről Gorliceig.

Mentünk.

A dícsért orosz italokból egy cseppet sem birtam lefojtani. Ennek a csodálatos nemzetnek mindene túlméretezett, országa, melankóliája, eszméi, még «vizecskéje», a *vodka* is. Európai gégének vitriol. Barátom csöndesen leste az oroszokat. Jöttek. Halkan tolmácsolta nekem minden szavukat, mert teljesen megtanulta nyelvüket valamelyik szögesdróttal szegett deszkavárosban.

A kis ivóbár páraködös ajtaja megnyílik és nyomban betolakodik a fagyos szélvész, meg a hópelyhek kavargó serege. A hópihék is melegedni akarnak, pedig ez a melegedés a haláluk. A naiv lelkek is belerohannak az élet perzselő tüzébe és elmúlnak nyomtalanul.

A belépő két férfi letopogta csizmáiról a havat és szóltanul húzódott meg az egyik szabad asztalnál. A magasabbik kopott nyári felöltőjének gallérját sem tűrte le és gyönyörűséggel futtatta végig gémberegett ujjait a légfűtés lapos csőkévéin. A másik, a széles vállú, domború mellű szembe telepedett vele és két tenyerébe támasztotta állát.

A polc mögül kilépett a vörhenyes bajszú házigazda; tálcán néhány kaviáros szeletet és szardiniás zsemlet tolt az asztalra. Lengyelesen ejtve az oroszot, megszólalt:

- Jó estét urak. Teát? vodkát?

A feltürt galléros fölemelte beesett szemeit és kiálló pofacsontjain mosolyra húzta arcát. Nem felelt, csak megcsóválta fejét.

- Hogy nincs pénz? Ti szegények! Most *ti* vagytok a földönfutók, mint egykoron mi lengyelek... Sebaj. A melegedés ingyen van.

A másik orosz tölcserít formált tenyeréből, abba súgta:

- Bervinski barátom, két vodkát.

Kaviáros szeletkét tömött szájába és a többit odatolta társa elé.

- Egyél, Aljosa. Egyél, az Isten áldjon meg. Élni kell. A *credóból* az ember meg nem él, ha abból él is...

A másik szinte félve nyúlt a kínált sandwich felé. Mohó harapással látott hozzá. Fölhajtotta a vodkát. Megrázkódott és szemét az ajtóra tapasztotta. Szórakozottan morogta:

- Köszönöm, Sergej.

Barátom mindent utána mondott magyarul. Tolmácsolt, mintha mi ketten beszélgetnénk egymással.

Bervinski, a gazda, újat töltött és magának is odatett egy pohárkát.

- Szabad felajánlanom? Na, holnap gyönyörködni fognak a bécsiek. Fölségesen énekeltek. Én katolikus vagyok és lengyel, de a ti *credótok* belemarkol az ember szívébe. Még gyerekkoromban hallgattam, ott a kazani katedrálisban, csak úgy kíváncsiságból. Szép. Mindig úgy éreztem, mintha a lelketek sírását hallanám. A lelkek kilépnek, mennek előre és ökölbe szorított kézzel mennek neki a nagy világnak. Zokognak önnön emberi gyarlóságukon, zokognak mérhetetlen fájdalommal, de mégis büszkék embermivoltukra, mikor harsogják: *credo!* hiszek! - Melyiketek énekel?

Sergej a másik felé bökött.

- Aljosa a tenor. Ő. A hangja folyékony arany. A szíve is az. Csak egyikből sem tud hitvány földi aranyat csinálni. Én csak az öreg orgona vagyok. Mély basszus hangján dudolt néhány futamot, hogy két-három vendég meglepetve nézett az oroszok felé.

Újra nyílt az ajtó. Megint besurrantak a hópelyhek és a padlón fekete foltokká változtak, mint annyi szép patyolatos gondolat az élet talaján. Az ajtónyíláson keresztül, a leereszkedő fehér fátyolon át, a távoli *Ring*-en átvillogtak a tarka villamos reklámok. Az egyik palota homlokzatán fölvilámlott: «*Morgen Donkosakenchor!*». A másik ház falán szakadatlanul vörös nyíl futott alá és rámutatott a villamos körtékből kirakott biztatásra: «*Versuche dein Glück!*». Valami bank sorsjátékot hirdetett.

A becsődült kacagó fiatal leányok és hangos kedvű urak tolongásukkal eltakarták a reklámok színpompás játékát és vígan válogattak az orosz meg lengyel likőrök között. Az egyik szőke leány kecsesen topogott csizmás lábaival és incselkedve nógatta barna pajtását:

- Lilly, édes Lillym, kóstoljuk meg egyszer a vodkát. Ha ittunk belőle, megértjük Katalin cárnőt vagy a forradalom nagyanyját...

- Eh, - legyintett lekicsinylőleg a barna - a vodka csak a marcona kozákoknak való, kik éppen pogromra vágtatnak. Méreg.

- Nos, úgy hírlík, nagyon szépen tudnak énekelni a vodkától. Holnap este meghallgatjuk őket.

- Én már inkább *megnézem* őket. Azt mondják, csupa volt kozáktiszt. Hercegek, grófok. Szeretném közelről látni őket.

Egyik öregebb úr közbeszólt:

- Ezek a kozákok? Szegény ördögök. Ezek már nem hercegek és grófok. Csak számok az énekarban. Nincs nevük. Csak a hangjuk után nevezik őket. Első tenor - bariton - basszus... Meg a többi. Földönfutók. Sehol senkijük. Elsodort emberek. Se hazájuk, se jövőjük. Nem maradt másuk, csak mélabús muzsikájuk. Keserű sors, ha valaki arra kárhozott, hogy melankóliájából megéljen. Szegények.

Az egyik szmokingos ifjú, miközben a legfinomabb sandwichekkel tömte meg száját, lenézéssel tódította:

- Eh, én már csak ki nem állhatom ezeket a számkivetett sehonnaiakat. Ezek a háború utóbacillusai. Ahova befészkelődnek, megfertőzik a békét. Magukkal hordják az elégedetlenséget, mely ragadós. Ez a sok bolygó orosz a *ničevo*, a minden-mindegy parazitája. Ha én orosz volnék, talpra állanék és megmutatnám annak a *csekának*... Közben még egy kaviáros szeletet tüntetett el csillanó fogai között.

Aljosa bánatosan bámult maga elé. Szemében a gyűlölet zsarátnoka parázslott és tüdővész arca még jobban kipirult. Halkan néhány akkordot dudolt maga elé szopránnal határos tenorján. Sergej közömbösen kísérte mély hangja orgonabúgásával.

Az ingerkedő társaság hirtelen feléjük pillantott és elhallgatott. A hangos fiatal ember begyűrte fehér kendőjét bundájába és eligyekezett:

- Bervinski! öt sandwich, két Kontusovka... Menjünk.

A gömbölyű korosabb asszony lorgnonjával a két csendes embert méregette és lelkendezve ismételte:

- Ah, wie intressant! - wie intressant...

Aljosa válla megrezdült. Sergej kétszer-háromszor félszegen a térdére csapott.

- És ezeknek *kell* énekelnünk a mi credónkat, mely csak az Isten házában harsoghatna igazában. Ezeknek az *ehjuchnjem*-et, melyet csak a burlákok lelke és a jó öreg Volga ért meg...

Mindketten összerázkódtak.

Az ajtó újra nyílt és a hó fátyolán keresztül futott megint a vörös nyíl, mintha a *Ring* sötét kőhalmazai Olymposzá változtak volna és a láthatatlan Zeus szüntelen vetné villámait. Azután mintha a bibliai titkos kéz írta volna a fehérülő hólepelbe, újra megjelent a biztatás: «*Versuche dein Glück!*».

Az oroszok hallgattak és az ajtóra bámultak. Hiába, idegenek jöttek. Nem ismerték őket.

- Aljosa!

- Sergej!

- Aljosa, őt várod?

- Igen, Sergej. Te is?

- Én is.

Mindketten tenyerükbe támasztották állukat és farkasszemet néztek egymással. Komoran, keményen. Mégis bizakodva. Két ember, ki végefogyhatatlan hűséggel, az elhagyott, a szétszórt faj acélos fájdalomával és testvériségével szereti egymást és mégis rettenetesen útját állja egyik a másiknak.

- Bervinski! még két vodkát! Kettőt! Sergej pattantott, csettentett ujjaival, és hogy kiitta, hirtelen ki is mondta a nagy szót:

- Szereted?

- Utána halnék.

Sergej tompán morogta bűgő basszusával:

- Én is.

- Sergej, - esdekelt Aljosa - te erős vagy. Egészséges. Délceg. Derék... Ha akarsz, tiéd száz *másik*. Hadd nekem *ezt* az egyet. Hozzátette halkán, míg szemei feketébbek lettek, mint a fényes fekete bársony: az *én* életem rövid...

Nagy beesett szemeit rászegezte bajtársára és szemei kértek, mint ahogy ember szemével aligha tud kérni, csak a szenvedő állat. A hűséges eb, a haldokló őz.

Sergej egyik öklét halántékára szorította és cseppenként szívta a vodkát.

- Ha *én* akarom, enyém száz *másik*? Hm, én akarjam? Én? az orgona? Nem úgy van. Te, a te csengő, jeget olvasztó tenoroddal kiveszed a sziveket. Így ni! - és a levegőbe markolt. - Tiéd annyi szív, ahányat éppen akarsz. Igen, a te hangod megolvasztaná decemberben Arhangelszk mellett a jeget. Meleg, simogatóan meleg. Gyujts vele tüzet, ahol akarsz, csak hagyd meg nekem *ezt* az egyet...

Aljosa idegesen dobolt a márványasztalon.

- Ostobaságot beszélünk mind a ketten. Ha az ember valakit örüléssig szeret, nem adja. De-hogy is adja az ismeretlenért, valamilyen másikért vagy akár az ezerért, kit később talán meg is tudna szeretni. Sergej, hiszen a szerelemnek éppen az a törvénye, hogy az az *egy* az *egész* világ: rokon, haza, művészet, a *credo*... Én többé egy árva hangot sem tudok énekelni, ha ez az *egy* nem az enyém, *csak* az enyém.

Bársonyos, lázas szemei most már villogtak.

- Igen, Sergej, értsd meg, szeretlek, mint az a két fatörzs egymást, mely csemete korától hűségesen áll egymás mellett... Egy a gyökerük. De ha az egyik kidől, dőlésben letöri a másik koronáját is. Sergej, szeretlek, mint az a két csillag szereti egymást, mely öröktől fogva egymás körül kering. De jaj, ha útjuk találkozik... Igen, én elszáradok, mint korhadó fa a naptalan sötétben. Ha belekeringsz az én pályámba, lehullok az űrbe, mint a tengelyéről lebillentett csillag. Sergej, szeretlek, de megtudnálak ölni, ha elveszed *őt* előlem...

Vad, kétségbeesett szemekkel meredt a másikra, mint aki tranceban van vagy végét járja. Sergej hangja a szokottnál is mélyebb volt, ahogy visszabűgött:

- Aljosa, én kis Aljosám! Én is megölnélek, hogyha utamat keresztelnéd. Meg én! Emlékezel, az én kezem nem reszket! Nem reszketett, mikor ott lovagoltam Wrangel oldalán - és *öltem*. Öltem saját vérségemet, mert keresztelte utamat. Az én karomat, az én szívemet nem puhította meg a Tschelengir-rabtábor néhány esztendeje sem. Aljosa, megghasadna a szívem, de *akkor* egyikünknek mennie kell.

Aljosa sebesen pislogatott, azután lehúnyta szemét. Hirtelen föl kacagott. Átnyult és forró tenyerével megsímogatta Sergej hideg nagy kezét, mely erőszakosan tapadt a márványasztalra.

- Sergej! Bolondok vagyunk, gyerekek vagyunk. Vigan megöljük egymást, mintha ezt napon-ta cselekednénk, pedig azt sem tudjuk, hogy Katusa melyikünket választja. Kacagott, hogy erei kidagadtak és köhögni kezdett.

A másik visszasímogatta. Vele nevetett. Nagyot kiáltott:

- Hej, Bervinski barátom, még két vodkát!

Ebben a pillanatban újra nyílt az ajtó. A sűrű hófüggöny mögött másodpercre fölragyogott a csalogató, vörösnyilas hirdetés: «Versuche dein Glück!». A ragyogó betűkből karcsú alak bontakozott ki és egyenesen a két orosz asztalához tartott. A várvavárt Katusa, elnyűtt, időviselt ruhájában a szépszemű, a fakó arcú, az elvirágzó Katusa. A nagy árvaság, a nagy száműzetés tündére, a tűnő álom boldog időkből. Milyen kevés kellene ahhoz, hogy ez az elvirágzás megálljon és ez a leány újra kivirágozzék, mint a fa, mely újra bimbózik a hosszú, a langyos, a szerelmes őszön...

Mindketten fölálltak és egyszerre nyujtották feléje delejessé vált kezeiket. A leány maga elé mosolygott, nem rájuk. Kezelt, nem egymás után, hanem egyszerre, egyiknek jobbját, másiknak balját, - azután, hogy teljes igazságot tegyen közöttük, az egyiknek balját, a másiknak jobbját. Nem lehetett panaszuk. Letelepedett a két férfi közé; teát kért. Rálehelt körmeire és áhítatosan hajtogatta a forró kortyokat. Már az első cseppek után szépülni kezdett; hervadt orcáján halovány rózsák fakadoztak. Tengermély okos szeme uralkodni kezdett, először saját arcának apró megyéjén, azután két bajtársának egész világán, a kis bárszoba egész birodalmán. Mosolygott, anyáskodott. Megborzolta Aljosa gondozatlan haját.

- Ejnye, Aljosa! én kis művészem! Ki látott ilyet. A művész lehet kócos, mert a hangok és a hajszalak közt valami csodálatos összefüggés van. Igaz? - a nagy muzsikuskok mind sörényeket viselnek. De hogyha Aljosa édes fejét otthon, az orosz pusztán néhány versztnyire látom, bizony-bizony miniatűr-szénaboglyának nézem. Csinosítsd magadat estére! Mindenki rád fog nézni. A szép tenor mellé helyreember - megszépíti a tenort is egy pár regiszterrel...

Katusa a tett barátja volt; szomszédja kezébe csempészte kis acéltükrét és fésűjét. Aljosa nyomban gereblyézni kezdte fürteit. A leány bájos mosollyal dorgálta:

- Micsoda? Itt az asztalnál? Nem, ha minden elveszett, Aljosa mégis finom úr maradt. Az urat nem az a pár ezer szocializált djesatin föld teszi, hanem ez! - s a leány e szavaknál megdörzsölte saját homlokát és megdörzsölte szíve táját. Majd hozzátette: No meg még valami: az a tiszta éther, melyet az úr mindenütt maga után hagy, - a finomság...

A tenorista lehajtotta fejét, mintha hirtelen nagy bánat hengerelte volna végig. A leány szánakozva simogatta.

- Ti szegények. Nem csoda, hogyha ezt a tiszta éthert elhagytátok ebben a tizenöt esztendő háborúban...

Alig látható csókot lehelt Aljosa felé.

Sergej homlokán kidagadtak az erek. Duzzogva, féltékeny irigységgel báméskodott a leányra. Katusa fölényesen nevetett rá. Csak úgy a levegőben, a nélkül hogy hozzáért volna, megcirógatta Sergej ábrázatát, majd hirtelen mozdulattal megigazította nyakkendőjét.

- Ejnye, Serjosa, - lehet ferde a kalapod, lehet kicsit ferde az orrod, lehet kicsikét ferde az eszed járása, de a nyakkendő - az nem! Nem szabad. Hát aki nem vigyáz magára, olyan lesz, mint a pizai ferde torony.

Sergej igyekezett a leány kezét, ahogy nyakkendőjével babrált, ujjjaival megérinteni, de valahogy megbénult minden mozdulata; maga előtt látta szemben Aljosa izzó szemét. Fölocsudva kérdezte:

- Aki nem vigyáz magára, olyan lesz, mint a pizai ferde torony? Miért? Furcsa ötleteid vannak, Katusa!

- Igen, bajtárs, - a pizai torony kezdetben nem volt ferde. Még építés közben oldalt billentette valami apróság, az alapja alatt kiszikkadó víz, mely mindennap egy-egy porszemét vitt magával. Aztán már az alkotó mester kénytelen-kelletlen számolt a ferdeséggel és ahhoz

képest építette tovább, hogy el ne dőljön, hogy egyensúlyban maradjon. Látod, Sergej, ilyen a pizai toronyember is. Az életben valami parányi keserű csepp kimossa a talajt énje alól. Megbillen ez az *én*. Aztán már nem is igyekezik kiegyenesíteni... Úgy ferdülten építi jellemét, életét tovább, csak éppen fel ne boruljon. Ezt azután észrevenni. Bátorság, Serjosa! Egyenesen állni, mint az obeliszk, nem mint a pizai ferde torony. - Fizetek, Bervinski bátya!

Mindkét férfi megindult, helyette akartak fizetni, de a leány izmos kézzel lefogta a pénzt szorongató markukat.

- Nem. Katusa független. Jól keres. Tudjátok, hogy tegnapról fogva a Simplicissimusban zongorázom. Hahaha! humoros dolgokat kell játszanom... Oroszok - és humor! Ez olyan keveset illik össze, mintha azt mondanák: az éjjel melegen süített a nap, vagy Beethoven szobra örömkönnnyeket ejtett. Nos, Katusa jól keres. Legközelebb otthonomba vásárolok orosz szamovárt és akkor eljöhettek engem is megnézni.

Mindkét férfi egyszerre súgta:

- Katusa, akarsz otthont?

- Hagyjuk, emberek. Az otthon *element* máshová. Lerombolták az eszmekereskedők.

Aljosa ismételte: az eszmekereskedők?

- Igen, - szólt a leány keményen - az eszmekereskedők. Vannak emberek, kik úgy kereskednek, csempészkednek az eszmékkal, mint az ópiummal, a kokainnal. Csempészik. Suttymokban tovább adják és egyszerre ezrek és százezrek lesznek betegek tőle. Ugy-e, fiúk, az eszme mérges gyógyszer, csak bizonyos adagban szabad vele élni a betegnek, hogy meggyógyuljon. Ha mértéktelenül élvezi, beleromlik, beleőrül. Ez történt velünk, oroszokkal. Megölnek az eszmekereskedők. Nem eszmék kellene a népeknek, hanem nagy emberek, kik messze látnak. Ugy-e, fiúk!

Látszott, hogy mindenáron el akarja terelni a két férfi figyelmét önmagáról. Hiába, egyszerre sóhajtottak:

- Csak *mindig* hallgathatnánk - téged...

Nyílt az ajtó. A keringő hópelyhekben vörösen cikkázott a sebesen lesikló nyíl és újra rámutatott a szerencse hirdetésére. Az elnyűtt, kopott nő szemével kedvesen köszöntötte Bervinskit és eltűnt a két versenytárs között a fehérlő kavargásban.

Barátom föl pattant, fizetett. Megragadott és vitt magával.

- Kövessük őket!

Mentünk utánuk.

A két férfi belekapaszkodott a leányba kétoldalt. Nem a leánynak kellett valaki, akibe kapaszkodni lehet, hanem a két férfinak. Ez a leány volt az utolsó gally, mely hullámverte parton a fuldoklóknak int.

A Votiv-templom előtt a haragos szélroham majd feldöntötte őket. Önkénytelenül félrefordultak, mintha ostorost játszának. Előttük a két gót torony karcsún, rendületlenül, patyolatfehéren szökött a magasba a kavargó hópelyhek miriádjai között. A hózománc a fekete éjszakában derengővé tette a két torony kormos márványléceit és virágos kőekességét. Mindegyikük szeretett volna a leánynak sügni-bügni valamit. Nem lehetett a *másik* miatt. Katusa kacagott.

- Nos látjátok, megadtam nektek ezzel a pizai ferde toronnyal. Megint csak tornyokkal van dolgunk. Úgy álltok itt mellettem, mint e két büszke torony...

- Igen, - morogta Sergej - de nézd, ha kicsit a városház felé megyünk, akkor a bal torony a nagyobbik és a jobbfelőli a kisebbik. Én megyek a baloldalon! Nini, most a jobbfelőli el is tűnik a *bal* mellett.

- Hahaha - nevetett élesen, kellemetlenül Aljosa. Hogyha pedig a Währing felé térünk le, akkor meg a *bal* torony a kisebbik, míg egészen el nem tűnik a másik mögött. Katusa, én járok a jobboldaladon...

Katusa karjaival, melyekbe a két kozák kapaszkodott, egymás felé szorította a két féltékeny embert.

- Halljátok fiúk, únom ezt a versengést. Nagy gyerekek vagytok. Hát majd ítélek köztetek. Majd meglátom, melyik a féltékenyebbik? Ez a felelet az igazi ordália. Feleljetek: éljek-e vagy haljak?

Sergej megrázkódott és mély hangján melegen duruzsolta:

- Bár csak örökké élnél!

Aljosa, ki a hideg szélrohamtól szárazan köhögött, izgatottan sugta:

- Bár csak meghalnál - nekem...

A leány összefogta a kopott prémet a nyakán és ítélte:

- Aljosa a féltékenyebb. Aljosa holtomat kívánja, hogy emlékemet *csak* ő tarthassa meg magának. Sergej meg önző: azt kívánja, örökké éljek. Vagyis ha leszakad az ő csillaga, én végtől végig *csak* őt gyászoljam. Nos, veszedelmes gyerekek vagytok, nagy gyerekek. Ezért felugrom hozzátok. Megnézem, rendben van-e holnap az esti koncertre kozákruhátok...

Befordultak a kapun. Barátom utánuk ment ott is, annyira vonzotta őt az orosz melankólia. Én haza ballagtam, rám is ragadt ebből a nagy melankóliából. Másnap a Graben-kávéházban találkoztunk. Barátom a donkozások koncertjére nekem is hozott jegyet és mesélt:

- Te, megismerkedtem velük még ott a lépcsőn. Megmondtam, hogy katona voltam. Foglyuk voltam. Szeretem őket. Sajnálom őket. Behívtak.

- A keskeny csigalépcsőn Sergej sietett előre. Aljosa nehezen bírta az emeleteket és Katusára támaszkodott. Meg-megállt zihálni, hogy kímélje tüdejét, szépségesszép hangját. A fűtetlen hónapos-szobában szanaszét heverték a ruhák, a nyoszolyán, a lócákon. A kesernyés cigarettaszaggal teli szobában egyetlenegy darab keltett némi rokonszenvet: a balalajka, mely ott örködött a szegényes holmi között, mint a csöndes, hűséges bajtárs, ki csak akkor felel, szépen, kedvesen, ha kérdezik. A leány a pecsétes, szakadozott tarka abrosszal terített asztalra fektette a kozákruhákat, - a kabátja zsebéből elővarázsolta a kis villamos vasalót, bekapcsolta és nevetett hozzá:

- Jócskán gyűrött ruhában énekeltek volna holnap, ha fel nem jövök... Én két nagy árvám...

- Végigfutott a vasalóval a kifeszített orosz zubbonyokon és a vasaló siklásához mért ütemben halkan dalolta Stjenka Rasin szomorú balladáját. Ahogy így szorgoskodott, asszonyosan, anyáskodva, a két férfi egymáshoz dőlt a rokkant nyoszolyán és esdeklő, sovár pillantással bámulták a leányt. Elfelejtették egymást, bánatukat, - mindent, csak Katusát látták maguk előtt, ki egyre szebb és szebb lett szemükben.

- Halljátok, gyerekek, csak egyet sajnálok...

- Mit édes tündérünk?

- Hát azt, hogy nem vagytok benne a zubbonyban, mikor így tüzes vasalóval végig húzok rajta. Talán el tudnám a lelketeken is simítani a ráncokat, a gyötrődéseket, mint ezeken a hadviselt kozákzubbonyokon. Majd cérnát harapott, befűzött, gombot varrt, csevegett:

- Üljetek ide lábaimhoz, nagy fiúk, - míg varrok. Mesélek nektek.

A két férfi mosolyogva engedelmeskedett.

- Hát hol volt, hol nem volt. Halljátok? Csingilingi, csengenek a trojka csengői. Jelkin felől siklik a szán; három pej csikó húzza. Maga a gazda igazgatja a gyeplőt, az édes-kedves Lukaszinski Serjosa. Minden fehér, csak egyetlen piros rózsa nyílik ebben a havas pusztaságban. Serjosa fiatal feleségének kipirult orcája. Ünnepe van. Mennek Sacharow-ba. Ott várja őket a portán a vendéglátó gazda, az édes-kedves Murawjew Aljosa. Csöndes, kopasz kis kuckó ez a Sacharow, - de mégis ott van a paradicsom, nem is a Tigris és Eufrát partjai között. Angyal őrzi a bejáratát: Aljosa világszép párja... Halljátok: csingilingi... Rohanva siklik a szán.

Aljosa behúnyta szemét, hogy jobban lássa a mesét, vagy ne is lásson semmit, csak halljon... Boldog mosollyal szunnyadt el, hiszen hónapok óta minden este fáradott: énekelte a nagy credót.

A leány ajkára illesztette egy ujját; hirtelen két izmos karjával megölelte Sergejt, az élő, robusztus egészséget. Hosszú forró csókot nyomott a támolygó férfi ajkaira és susogta:

- Serjosa, értsd meg! Téged szeretlek, de őt - és Aljosára mutatott - annyira sajnálom, hogy meg tudnék halni, hogy csak az *ővé* lehessenek... Ő beteg. Soha, sohasem szabad összevesznetek. Miattam sem. Az oroszok száműzöttek. A földönfutók csak úgy élhetnek, ha nagyon szeretik egymást!

Gyorsan összeszedte cókmojkját és leosont a sötét csigalépcsőn, hol mély csöndben didergett a szegények éjszakája.

... Barátom, ki ennyi szeretettel követte az oroszok, a gyökértelen emberek sorsát, velem együtt kilépett az utcára. Déli lapot vettünk, hogy átfussuk a híreket. Lapozgatás közben megakadt szemem a rövid rendőri híren:

«Beugrott a Dunába. Ipanoff Katusa, orosz zongoraművésznő, Mariahilferstrasse 57. sz. alatti lakos, kit a Simplicissimus közönsége nagyon megkedvelt, hajnalban a Dunába ölte magát. Tettét nem látták, de egyik őrszemnek feltűnt a parton siető fiatal nő. Ez az őrszem találta meg retiküljét és abban útlevelét. Tettének oka ismeretlen.»

... Egyikünk sem szólt egy szót sem. Szinte haragudtam arra a kedves kis napsugárra, mely a felhők közül kibújt. Éppen most! Kimondhatatlan szomorúság szállt reám, mint mindenkor, mikor az elmúlás brutálisan suhan el mellettem, - mikor ez az elmúlás igazságtalan és akaratlanul kérdeznem kell: miért!?

... Este elmentünk meghallgatni a donkozásokat. Nem is annyira szórakozásból, hanem magam is úgy éreztem, ott kell lennem. Úgy mentem oda, mint a temetésre vagy a gyászistentiszteletre. Özönlött a zsongó közönség. Mindenki beszélt, összevissza. A tereméből kihallatszott, hogyan próbálgatják a muzsikusok a húrokat. Fognak-e felelni tudni a kérdésekre, melyeket ma annak a hozzánk ékelt nagy Ázsiának szerencsétlen fiai intéznek e húrokhoz. A mellékterem ajtaja nyitva volt; ott várakozott a harminc-negyven kozák. Az ajtóban megláttam a kettőt.

Éppen egymás nyakába borultak és sírva csókolgatták meg egymást. Sergej zubbonyának szépen vasalt ujjával törölte le könnyeit és halkán morogta:

- Így hal meg lassan Oroszország. Minden, ami szép volt. Szeressük egymást...

Aljosa beteges arca kipirult. Köhögött.

- Sergej, - talán nem is ment a vízbe... Csak úgy tett, mint Tolstoj megírta az «Élő holttest» drámában... Csak kitért...

Nagyot hallgattak. A behívó csengetyű megszólalt. Sergej bólogatva fejére tette kozák süvegét. Várt az egész kar. Várt a tömérdek előkelő közönség. Összehajoltak.

- Aljosa, - az a leány valakit *nagyon* szeretett...

- Serjosa, - Katusa valakit *nagyon* szeretett...

Hiába tombolt odakünt tovább a hóvihár és egypár ember lelkében Oroszország örökös vihara, - a teremben forró este volt. Aljosa énekelte a *credót*. Tenorja még sohasem csillogott ilyen fényesen, sohasem zokogott ennyire «de profundis». Mint Bervinski, a lengyel, mondta előző este: hallani lehetett az orosz lélek sírását. A lelkek kilépnek, mennek előre ökölbe szorított kézzel, mennek neki a nagy világnak. Zokognak önnön emberi gyarlóságukon, mérhetetlen fájdalommal, de mégis büszkék embermivoltukra, mikor harsogják: *credo! hiszek!* Sergej kísérte bűgő basszusán, mint a legnagyobb dóm orgonája. Az óriás teremben visszafojtott lélekzettel hallgatta mindenki, mert a földönfutók éneke fényes úttá változott, mely fölvezet a csillagokig.

Mikor vége volt, mentünk hazafelé. Az a két ember karonfogva ballagott. Sergej ökölbe szorította kezét és tudom, azt gondolta, - borzasztó, hogy *élni* kell. Aljosa hallgatott és tudom, azt hallgatta el: borzasztó, meghalt; de legalább az *enyém* is. Bervinski kis bárja előtt megálltak egy percre, de nem mentek be. Szemben újra megvillant a vakító piros transzparens. Lefutott a tüzes nyíl és a vérvörös betűk belekiáltottak a nagyváros fekete éjszakájába: «Versuche dein Glück!» A két orosz befogta szemét és szótalanul tovább ment, haza, hol nincs otthon.

Úgy éreztem, egész Oroszországgal találkoztam.